

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

25. letnik Ljubljana 1977 1. zvezek

Alenka Nedog: Prispevek k zgodovini ustanovnega kongresa KPS — Stran 1

A Contribution to the History of the Communist Party of Slovenia

Tone Knez: Historična urbanizacija Novega mesta — Stran 6

Historical Urbanization of Novo mesto

Janez Peršič: Družina florentinskih bankirjev Soldanieri in Piran — Stran 12

The Soldanieris, Bankers from Florence, at Piran

Božo Otorepec: Hrenova grbovna plošča v Kozarjah — Stran 19

Hrens's Coat of Arms Made of Stone at Kozarje

Marjetica Simoniti: Mariborski kositrarji — Stran 22

Tinkers from Maribor

Emilijan Cevc: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov nagrobnik — Stran 29

Matevž Langus and Matija Čop's and Emil Korytko's Tombstones

Peter Vodopivec: Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848—1878) — Stran 37

The Penalty of Death as Reflected in Printing in Slovenia (1848—1878)

Janko Pleterski: Osemdeset let od ustanovitve slovenske delavske stranke — Stran 48

Eighty Years Since of Establishment of the Slovene Workers' Party

Marjan Drnovšek: Delavsko vprašanje v ljubljanskem občinskem svetu 1912—1914 — Stran 52

Discussions on Workers in the Municipal Council of Ljubljana in 1912—1914

Jože Šorn: France Dobrovoljc sedemdesetletnik — Stran 56

France Dobrovoljc — A Septuagenarian

Slavica Pavlič: Petinsedemdesetletnica Franceta Ostanka — Stran 57

To France Ostanek on his 75th Birthday

Iz starih fotografskih albumov — Stran 60

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 64

Notes on the activity of institutes and associations

Nove publikacije — Stran 69

New publications

Na ovitku: Katastrski načrt Novega mesta (1825) z vrisanim mestnim obzidjem

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik Jože Žontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tisk tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 75 din, posamezna številka 30 din.

PRISPEVEK K ZGODOVINI USTANOVNEGA KONGRESA KPS

ALENKA NEDOG

Članek je odlomek iz poglavja *Nastanek in razvoj ljudske fronte na Slovenskem* elaborata *Razvoj ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem 1935 do 1941* (393 strani tipkopisa), ki je zadnje veliko delo pokojne Alenke Nedog. Rokopis je v pripravi za izdajo pri založbi Borec in je bil letos nagrajen s prvo Kajuhovo nagrado. Strokovni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja Alenka Nedog je v svoji študiji uvodoma osvetlila evropski okvir ljudskofrontnega gibanja, v šestih poglavjih pa posamezna obdobja v razvoju ljudskofrontnega gibanja v jugoslovanskem delu Slovenije v drugi polovici 30. let. V delu je osvetlila vlogo KPJ — KPS pri povezovanju demokratičnih in protifašističnih sil na Slovenskem »na vrhu« in »na terenu« prav tako pa tudi reagiranje slovenskih revolucionarnih sil na uspešen prodor partije med široke ljudske množice. Nedogova je v delu o ljudskofrontnem gibanju na Slovenskem obdelala enega ključnih problemov iz raziskovalnega načrta Zgodovine Slovencev 1918 do 1945

Nova politična usmeritev komunistične stranke, zajeta v izrazu ljudska fronta, je, kakor povsod drugod tudi na Slovenskem pomenila velikanski preobrat ne le v načinu njenega delovanja, temveč tudi v vlogi, ki jo je dobila v političnem in družbenem življenju svojega naroda. Čeprav so se vidiki delovanja komunistov že med obnavljanjem partijske organizacije in zlasti po četrti konferenci začeli zlagoma širiti, lahko vendarle rečemo, da komunistična stranka na to perspektivo, ki se ji je odpirala, še ni bila dovolj pripravljena. Njena preobrazba v tej smeri je potekala sočasno z razvijanjem ljudskofrontnega gibanja. Za to nalogo se je morala šele usposobiti, prebiti okove ilegalnosti, preiti iz zaprtega podtalnega dela v legalno in se uveljaviti v političnem življenju na Slovenskem. Hkrati s tem pa je morala še naprej utrjevati svojo ilegalno organizacijo. To je bil zamotan in težak proces. Treba je bilo spremeniti dotedanjo taktiko in v celoti reorganizirati že ustaljeni sistem ilegalnega dela.¹

Junijski plenum CK KPJ leta 1936 je zato vprašanju reorganizacije in novega sistema dela posvetil posebno pozornost. Da bi se

izognili kompromitiranju, naj bi tudi notranje organizacijsko partijsko delo potekalo čimbolj legalno. Napotki in poročila naj bi se pošiljali v čimvečji meri v legalni obliki. V ilegalnih poročilih bi morali strogo paziti, da ne bi kompromitirali ljudi, s katerimi so komunisti sodelovali, in akcij, ki so jih pripravljali, če bi prišla v roke policije. Partijska stališča in navodila naj bi se popularizirala prek legalnih člankov, brošur in legalnih letakov. Zato pa bi se morali partijski delavci usposobiti in pisati v »legalnem jeziku«. Tudi podtalni sestanki partijskih organizacij in vodstev bi morali imeti zmeraj pripravljeno legalno opravičilo.² Šlo je v bistvu za to, da se delo komunistov kar najbolj legalizira, ne da bi s tem zvedenela ilegalna partijska organizacija in njen ilegalni tehnični aparat.

Najtežja zavora pri novem načinu dela je bilo dejstvo, da so komunisti zelo neradi opuščali staro prakso konspirativnega podtalnega dela, še težje pa so se otresali tesnorsčnih stališč, zlasti do socialistov in katoličanov.³ Zato je bilo treba poiskati najustreznejše poti do ljudstva, si pridobiti zaupanje pri zaveznikih v boju in podpreti vse tiste ljudi, gibanja in struje, ki so bili za akcijo. Zakaj posebne organizacijske tvorbe za zbiranje različnih plasti prebivalstva, ki so si jih zamišljali v partijskem vrhu, na primer Slovenski narodni revolucionarji, Rdeča sindikalna opozicija, Zveza delovne mladine, Enotna delavska stranka itd., so se izkazali za neučinkovite, ker je bilo treba upoštevati tradicionalne slovenske borbene oblike in organizacije.

Legalno delovanje komunistov je prinašalo s seboj tudi nevarnost, da organizacije, društva in akcije, ki so v njih nastopali ali delovali komunisti, dobe preveč komunističen pečat in s tem dajo režimu povod, da udari po njih. Taki so bili na primer celjski izlet društev Svoboda, Španski teden in izleti ljudske fronte leta 1937. Hkrati s tem pa so lahko pred oblastjo po neprevidnem kompromitirali privrženci ljudskofrontnega gibanja, ki so sodelovali s partijo. Zaradi strahu pred preganjanjem so se začeli umikati od dela. Zato je skušala partija izrabiti vse možnosti za legalizacijo svojih članov. Spričo tega, da je policija poznala skoraj devetdeset odstotkov slovenskih komunistov in jih nadzorovala, pa si je partija hkrati tudi prizadevala, da bi pritegnila v svoje vrste nove ljudi, ki so se uveljavili v javnem življenju, in varovala njihovo legalnost.⁴

Raznovrstni problemi, ki so nastajali ob preusmerjanju ilegalne partijske taktike v

javno delovanje, so sredi leta 1936 povzročili dokaj ostro nesoglasje med pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo in osrednjim vodstvom v tujini. Ta pojav ni zavzel večjih razsežnosti in zato tudi ni imel vidnejših posledic v slovenskem revolucionarnem gibanju, ki se je prav takrat močno razmahnilo. Naj omenimo samo stavkovni val leta 1936, akcije ljudske fronte, mladinsko mirovno gibanje itd. Toda čeprav je imel spor različna izhodišča, je v osnovi vendarle pokazal, da v novih razmerah množičnega delovanja komunistov ni bilo več mogoče od zunaj usmerjati partijske dejavnosti, ko se je bilo treba spretno prilagajati spreminjajočim se političnim razmeram. Prepletanje ilegalnega dela z legalnim je terjalo iznajdljivih kadrov, neobremenjenih s sektaškimi naziranjmi in predsodki. Zato se je v pokrajinskem komiteju močno občutila odsotnost tistih, ki so v letih 1931—1934 obnavljali partijo in bili sedaj v zaporih ali v politični emigraciji. V začetku leta 1936 je zadnji obširnejši vdor policije v partijsko organizacijo močno okrnil tudi pokrajinsko vodstvo, ki takšno ni bilo povsem kos zapleteni problematiki legalnega delovanja. Ko so nekateri inštruktorji in člani centralnega komiteja, ki so leta 1936 prihajali v Slovenijo, kršili konspiracijo in povzročili nove aretacije ter s tem zavrli dobro zastavljene legalne akcije, na primer gibanje okrog Mladih potov, je vodstvo sklenilo, da je nesmiselno še naprej vzdrževati stike s CK KPJ v tujini. Centralno vodstvo so obtožili tudi teoretične in politične nesposobnosti, lahkomiselnosti pri vzdrževanju stikov z organizacijami v domovini pa tudi dajanje premajhne finančne pomoči organizacijam v domovini. Nezaupanje v osrednje vodstvo so še poglobljala nasprotujoča si navodila o načinu izvajanja smernic VII. kongresa Kominterne, ki so vnašala zmedo v partijski aktiv. Zato je skupina okrog sekretarja Mirka Koširja sredi leta 1936 poslala izvršnemu komiteju Kominterne v Moskvi pismo, v katerem so izrekli vse omenjene pritožbe in hkrati nezaupnico centralnemu komiteju. Predlagali so ustanovitev samostojnih nacionalnih komunističnih strank, nekakšno konfederacijo komunističnih strank v Jugoslaviji. Te bi bile povezane neposredno s Kominterno, centralni komite KPJ pa bi ostal le koordinator med nacionalnimi strankami.⁵ Do kolikšne mere je botroval tem zamislim nacionalizem njenih avtorjev — česar jih je takrat obtoževal centralni komite — je danes težko reči. Kaže pa opozoriti, da se je že leta 1934 pokazala potreba ustanoviti nacionalne komunistične stranke v okviru KPJ. In sklep če-

trte državne konference KPJ o tem se več kot dve leti ni uresničil.

Druga teza, ki jo je zastopala ta skupina in je pomenila v končnih posledicah tudi likvidacijo partije, pa je bila, da bi zaradi policijskega nasilja opustili organizacijske stike med člani, češ da bo zadostovala samo idejna povezava. Partijski člani bi delali le v legalnih organizacijah na temelju svojega osebnega prepričanja. Ta misel je lahko izvirala iz oportunističnega in malomeščanstva, lahko pa je bila tudi posledica napačno pojmovanega legalnega delovanja komunistov. Podobne tendence so se namreč pojavile leta 1939 v zvezi s Stranko delovnega ljudstva tudi v Dalmaciji.

Te separatistične in likvidatorske zamisli ter vedenje nekaterih članov in inštruktorjev med obiskom v Sloveniji so napravile zmedo tudi med delom intelektualne komunistične mladine, ki je na pokrajinski konferenci SKOJ jeseni 1936 pri Ptujju sklenila, da se slovenska komunistična mladinska organizacija odcepi od SKOJ in je odbila vsako sodelovanje in zveze z osrednjim vodstvom. To je povzročilo razcep tudi v študentski levičari na univerzi.⁶ Tito je pozneje poročal, da je bila separatistična akcija med mladino še nevarnejša. »Medtem ko so stari (PK KPJ — op.) samo grozili, so mladi šli na delo, sklicali konferenco in sprejeli ostre sklepe proti onim zunaj. Kaže pa, da je imel pri tem prste vmes nekdo od zunaj.« Med svojim bivanjem v domovini konec leta 1936 je Tito tudi spoznal, da je celotna komunistična mladinska organizacija v Jugoslaviji v hudi krizi zaradi nepravilnega tolmačenja nove smeri v mladinskem delovanju, ki je pripeljalo celo do razpuščenja skojevskih vodstev in organizacij.⁷

Ta pojav v slovenskem komunističnem gibanju, ki je objektivno pomenil razbijanje enotnosti partije in bi bil lahko imel hude posledice, če ga ne bi hitro zavrli, je vendarle koreninil tudi v napakah, ki so izhajale iz vodenja partije iz tujine. Na to je opozoril že Rudi-R. Čolaković, ki je po pogovoru z Marijo Vilfanovo v Parizu septembra 1936 poročal o stališčih slovenske »opozicijske skupine« centralnemu komiteju na Dunaj. »Njihova kritika, čeprav se ne more v celoti sprejeti, je signal, da je treba menjati sistem dela, izvršiti organizacijske spremembe v duhu odlokov 17. III. 1935, v vodstvo je treba pritegniti nove mlade ljudi iz domovine.«⁸

Prvi je razčiščeval ta vprašanja na kraju samem Tito, ko je bil oktobra 1936 in v za-

četku 1937 v Ljubljani. Februarja 1937 je poročal, da je imel s petimi člani pokrajinskega vodstva posvet o že omenjenih spornih vprašanjih in »pri tem popolnoma uspel«. Še nadrobneje je poročal o tem aprila: »Že v predhodnih pogovorih s posameznimi tovariši iz Slovenije sem opazil, da so začeli uvidevati, da so šli po napačni poti, kar se je zlasti izrazilo na posvetovanju.« Terjal je, naj odkrito povedo svoje pripombe na delo centralnega komiteja. Svojo kritiko so osredotočili na dve vprašanji: CK KPJ je zaradi nekonspiracije nekaterih svojih članov odgovoren za aretacije, razni inštruktorji, ki so prihajali v Slovenijo, so različno pojasnjevali partijske sklepe in linijo sedmega kongresa kominterne in s tem povzročili zmedo med partijskimi in mladinskimi kadri. »Ko sem jim v glavnih potezih pojasnil vsebino nove resolucije in proglasa CK KPJ, organizacijske predloge, način vodenja in sklep, da bo vodstvo KPJ v domovini,« piše v omenjenem poročilu Tito, »so vse pozdravili in sprejeli z obema rokama. Dobil sem vtis, da želijo čimprej navezati normalne odnose s centralnim komitejem. Izjavili so, da do takih pojavov ne bo več prišlo. Jasno je, da sem tudi jaz brez obotavljanja samokritično priznal napake, ki so jih storili člani CK KPJ in poudaril odgovornost, ki jo ima centralni komite za nepravilnosti, ki so jih povzročili njegovi člani.«⁹

Centralni komite je zaradi reševanja teh vprašanj sestavil posebno komisijo v sestavi Birk (E. Kardelj), Rudi (R. Čolaković) in Jerom (Prežih?). To zahtevo je v imenu slovenskega aktiva navedla tudi M. Vilfanova Čolakoviću ob njunem pogovoru v Parizu. Komisija je na temelju pogovorov z dvema osebama, ki sta prišli iz Ljubljane (eden član KP, drugi ljudskofrontovec), izdelala predlog nalog, ki naj bi jih opravil E. Kardelj po prihodu v Slovenijo. Ko so ugotavljali vzroke spora so ugotovili, da med drugim temelje v mnogočem tudi na nesporazumih in napačnem obveščanju. Tako so na primer očitali, da v centralnem vodstvu ni Slovencev, da so provale povzročili inštruktorji in člani, ki niso Slovenci in podobno. Toda nevarnejša se zde sumničenja v vse, »kar je prihajalo iz centra«, celo v Tita. Analiza vzrokov pa je tudi pokazala, da so nosilci opozicije malomeščanski elementi, ki so bili malo časa v stranki, ki ne poznajo dovolj delavskega gibanja in so padli pod vpliv slovenskega nacionalizma. To ugotovitev ilustrira na primer vprašanje, ki ga je eden od dvojice, ki je prišla iz Slovenije, zastavil Birku — Kardelju: »Kakšno zagotovilo imamo mi, sloven-

ski komunisti, da KPJ, ko bo reševala državnopravna vprašanja, ne bo oškodovala interesov slovenskega naroda.« Centralni komitej sicer ugotavlja, da stoji za tem razpoloženjem roka razrednega sovražnika.¹⁰ Kazalo pa bi vendarle pri iskanju vzrokov za ta pojav razmišljati tudi v tej smeri, ali so na komuniste, ki so se angažirali pri sporazumevanjih z vodstvi opozicijskih skupin za ljudskofrontno gibanje, vplivali malomeščanski elementi s svojim slovenskim nacionalizmom oziroma samoslovenstvom. Vprašanje se lahko zastavi tudi z drugega zornega kota. Ali so komunisti, ki so se rekrutirali iz meščanskih krogov na temelju delovanja v slovenskem ljudskem gibanju, vnašali tovrstne poglede in ideje tudi v komunistično stranko. Tej nevarnosti je bila namreč izpostavljena komunistična stranka tem bolj, čim širše se je odpirala navzven. Na ta problem opozarja tudi pismo iz Ljubljane februarja 1937, ki govori o silni preplašenosti malomeščanskih elementov zaradi aretacij. »Nekateri so se celo odvrnili od nas in vidijo v Ljudski fronti začetek in konec delovanja v današnji dobi.« Dalje ugotavlja pismo, da je Korošcu z nasiljem uspelo dezorganizirati komunistično stranko, »ki je zabredla v legalizem v zvezi z Ljudsko fronto. Prenehala je skoraj s samostojnim nastopanjem kot KP, ni izdajala svojega lista, tako da je velik del inteligence, ki je videl same provale in razbitje komunistične organizacije, odšel od stranke in zapadel v ozek slovenski nacionalni reformizem v okviru ljudske fronte.«¹¹

Konec februarja 1937 je Kardelj odšel v Slovenijo z nalogo, da dokončno reši vprašanje slovenske opozicije proti centralnemu komiteju, ki ga je načel že Tito, da izpelje legalno posvetovanje in da pripravi ustanovni kongres KPS. Predtem so na podlagi dela slovenske komisije »v centralnem komiteju sestavili dva dokumenta, ki naj bi bila Kardelju osnovna orientacija pri delu. To sta bila projekt skupnega pisma centralnega komiteja in pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo slovenskemu partijskemu članstvu in drugi dokument, ki je vseboval stališča centralnega komiteja do slovenskega ljudskofrontnega gibanja in do enotne delavske fronte. Kardelj je že sredi marca poročal, da je spor končan in da slovenski tovariši soglašajo z obema dokumentoma centralnega komiteja in tudi s predloženimi odloki, proglašom in resolucijami za kongres.¹² To vprašanje so pretresali potem še na sestanku plenuma PK KPJ, kjer je bil »spor definitivno likvidiran v duhu pisem centralnega komiteja.« Tudi projekt skupnega pisma obeh

vodstev partijskemu članstvu je bil sprejet potem, ko so tekst spremenili v tem smislu, da se je v Sloveniji formiral nezdrav frakcijski center in da je imel PK KPJ do njega pomirljiv odnos.¹³ To pomeni, da v pokrajinskem vodstvu v tem sporu ni bilo enotnih stališč.

S tem se je v pripravah na ustanovni kongres KPS partija v Sloveniji povsem konsolidirala. Nosilci separatistične akcije niso imeli več vpliva v centralnem komiteju KPS, izvoljenem na kongresu. V času, ko so se reševala ta vprašanja in se je pripravljala kongres, so sprejeli tudi precej novih članov v sicer maloštevilno partijo. Marca 1937 so imeli v evidenci 198 organiziranih članov, v aprilu v času kongresa pa jih je bilo že 250.¹⁴

Glavna vrednota ustanovnega kongresa KPS pa je v programu, ki ga je sprejel v obliki manifesta. S tem, da se je KPS v njem zavezala, da se bo bojevala za življenjske koristi vsega slovenskega naroda, za njegovo zedinjenje, svobodo in napredek je bila zastavljena izhodiščna točka za tisto pot, ki jo je pripeljala do voditeljice narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije.

Manifest ustanovnega kongresa je pomenil po eni strani potrditev smeri, sprejete že na četrti konferenci, ki se je v ljudskofrontnem gibanju v letih 1935–1936 že uveljavljala, po drugi strani pa se je poglobil v razčlenitev takratnega položaja slovenskega naroda. Zato je izhajal iz ugotovitve, da je nevarnost fašističnega imperializma za slovenski narod smrtna nevarnost, kajti, če ne bi bil sposoben dati odpor temu pritisku, bi izgubil osnovo za svoj obstoj. Spričo tega je kongres nastopil z geslom pobratenja slovenskega ljudstva, to je, združitve vsega, kar je pripravljeno braniti obstoj slovenskega naroda od proletariata do patriotskega dela buržoazije.¹⁵ Pri oblikovanju bodoče partijske politike, izražene v manifestu, je kongresni referat »Zakaj ustanavljamo slovensko komunistično stranko« izhajal iz naslednjih glavnih vidikov: Nevarnost, ki grozi slovenskemu narodu od nemškega in italijanskega fašizma, postavlja slovenski delavski razred pred zgodovinsko nalogo, da sam prevzame obrambo svojega naroda.

Slovenski komunisti, ki so se dotlej ukvarjali predvsem z vprašanji razredne politike delavstva, se morajo zavzeti za problem vsega slovenskega naroda.

Ustanovitev KPS bo izpodbijala trditev sovražnikov, da komunisti niso resnični branilci svojega naroda in da je njihova politika

glede narodnega vprašanja zgolj propagandni manevar.

Ustanovitev KPS bo pospeševala rast slovenskega partijskega kadra in ga tesneje povezala s slovenskim narodom. Komunisti morajo biti ravno zato, ker so dobri internacionalisti tudi dobri Slovenci. Poznati morajo svoj narod, njegovo preteklost in njegove posebnosti, ker jim bo le-to dajalo legitimacijo za delo med ljudskimi množicami.

Ustanovitev KPS bo okrepila tudi enotnost KPJ. Zato se je treba bojevati proti separatističnim in nacionalističnim tendencam znotraj slovenskega komunističnega in delavskega gibanja, ki ne slabijo le skupnega boja jugoslovanskih narodov, temveč tudi in celo v prvi vrsti boj slovenskega naroda in slovenskega delavskega razreda.¹⁶

Konkretizacijo usmeritve ustanovnega kongresa je pomenila prva konferenca KPS aprila 1938, ki je sprejela nadroben program politične akcije na vseh področjih družbenega življenja s poudarkom na združitvi vseh sil, ki so pripravljene braniti eksistenco slovenskega ljudstva in se boriti za njegovo csamosvojitev od velesrbske hegemonije, za demokratizacijo Jugoslavije in predvsem za obrambo pred fašistično nevarnostjo.¹⁷ Za sestavni del te usmeritve in razmišljanj je imeti tudi Speransovo knjigo o razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Kardelj sam pravi, da je od ustanovnega kongresa do prve konference dozorevala v njem misel, da je potrebno globlje obdelati stališče komunistov do narodnega vprašanja, do vprašanja slovenstva, do zgodovinskih nalog, ki jih mo-

ra prevzeti na sebe delavski razred zaradi zaščite, obstanka in svobode slovenskega naroda.

OPOMBE

1. Arhiv CK ZKS (ACK ZKS), Kominternina, pismo KPJ za Slovenijo »O reorganizaciji partije« z dne 22. I. 1935; pismo CK KPJ pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo 1. IX. 1935. — 2. ACK ZKS, Kominternina, reorganizacija i novi sistem rada (odluke plenuma CK KPJ) 1. VII. 1936. — 3. ACK ZKS, Kominternina, pismi Sommerja Fleischerju z dne 7. II. in 1. VI. 1937, povzetki poročil iz Slovenije. — 4. ACK ZKS, Kominternina, poročila PK KPJ za Slovenijo v letih 1935—1937. — 5. ACK ZKS, Kominternina, izveštaj Djina o provali u Sloveniji 4. VIII. 1936, izveštaj Rudija Zechnerju 21. IX. 1936. — 6. ACK ZKS, prim. poročila PK KPJ za Slovenijo od poletja 1936 do sredine 1937; kazenski spis Ante Novak 1936, Arhiv TNZ, spomini Mirka Koširja. — 7. ACK ZKS, Kominternina, izveštaj Tita iz oktobra 1936. — 8. ACK ZKS, izveštaj Rudija Zechnerju 21. IX. 1937. — 9. Prav tam. — 10. ACK ZKS, Kominternina, pismo Sommerja Fleischerju 7. II. 1937. — 11. ACK ZKS, Kominternina, izvleček pisma iz Ljubljane 26. II. 1937. — 12. ACK ZKS, Kominternina, pismo Sommerja Fleischerju 27. II. 1937 in 26. III. 1937 (izvlečki iz poročila Beuca). — 13. ACK ZKS, Kominternina, pismo Sommerja Fleischerju 12. IV. 1937 (izvleček iz pisma Beuca 6. IV. 1937). — 14. ACK ZKS, Kominternina, pismo Sommerja Fleischerju 1. VI. 1937 (izvleček iz poročila iz Slovenije). — 15. Ustanovni kongres KPS, Ljubljana 1967. — 16. ACK ZKS, Kominternina, Poročilo Gorkiča o ustanovnem kongresu v Sloveniji. — 17. Sklepi I. konference KPS 27. IV. 1938. Obzornik delavske politike.

HISTORIČNA URBANIZACIJA NOVEGA MESTA

GRADIŠČE—GRADEČ—MESTO

TONE KNEZ

Novo mesto je že desetletja znano kot zelo bogato arheološko najdišče prazgodovinskih in rimskih ostalin. Sprva bolj ali manj ključnim najdbam ob gradbenih delih so se kasneje pridružile izkopanine, ki so plod načrtnih raziskav pod vodstvom strokovnjakov. V minulih petnajstih letih je bilo na področju Novega mesta opravljenih več obsežnih načrtnih arheoloških izkopavanj, ki so dala ne samo obilo novih in dragocenih izkopanin, temveč so tudi bistveno osvetlila nekatera manj znana arheološka obdobja novomeške zgodovine pred ustanovitvijo mesta.¹ Rezultati teh izkopavanj so v marsičem precizirali in razširili naše znanje o kontinuiteti poselitve tega mesta skozi določena arheološka obdobja. Čeprav je naselitev Novega mesta pred njegovo ustanovitvijo za sedaj dokumentirana samo posredno z grobnimi najdbami, postaja problem naselitve vse bolj jasen in časovno natančneje opredeljen.

Bogata arheološka preteklost Novega mesta temelji v prvi vrsti na ugodnem geografsko-prometnem položaju in geomorfoloških pogojih. Zavoljo izrednega strateškega in dominantnega položaja na okljuku Krke je področje Novega mesta že v prvi polovici prvega tisočletja pred n. št., na začetku železne dobe, postalo pomembno središče halštatske kulture na Dolenjskem, katere nosilce bi s precejšnjim zadržkom lahko identificirali s pripadniki »ilirskega« etnosa. K temu je v največji meri pripomogla ugodna prometna zveza po dolini Krke, ki s svojim tokom predstavlja prirodno transverzalo v smeri zahod-vzhod na jugu Slovenije in s svojim tokom povezuje Spodnje Posavje na vzhodu z Ljubljansko kotlino na zahodu blizu svojega izvira. Vse do izgradnje rimske ceste Emona—Siscia je bila dolina Krke glavna in najkrajša prometna magistrala, ki je povezovala zahodne obronke Panonske nižine z jugozahodnimi predeli Slovenije in preko Notranjskega kraka s morjem.

Preden bomo poglobljevali kontinuiteto naselitve v Novem mestu, moramo poudariti, da naši zaključki temeljijo izključno na najdbah iz grobov, ker raziskovanja na že znanih in na domnevni predhistorični naselbinski lokalitetah v mestu še niso bila opravljena. Arheološka topografija Novega mesta daje pri sedanjem stanju raziskanosti na eni strani skozi nekropole iz raznih časovnih obdo-

bij dovolj jasno sliko o kontinuiteti in intenzivnosti naseljenosti, medtem ko je podrobna kronologija prazgodovinske naselbine trenutno še neznana, še vedno pa ostaja problematična ubikacija antične oz. rimskodobne in zgodnjemedijske naselbine na področju današnjega mesta.

Številne in bogate grobne najdbe iz posameznih nekropol, katerih lokacije in obseg danes že poznamo, nam kažejo sliko neprekinjene naselitve in postopne urbanizacije oz. naselitvene aglomeracije novomeškega prostora od začetka prvega milenija pred n. št. pa do konca 4. stoletja n. št. Podrobna analiza celotnega grobnega inventarja iz najdišča Novo mesto nam daje naslednje časovno soledje:

— Kronološko najstarejše najdbe izvirajo iz štirih grobov iz Bršljina,² ki pripadajo kasni fazi kulture žarnih grobišč (Ha B 1), okoli leta 1.000 pred n. št.

— Grobov v Bršljinu sledi večja nekropola žarnih grobov z žganim pokopom na Mestnih njivah.³ Doslej je bilo odkritih že 70 grobov, toda grobišče še ni do kraja raziskano. To grobišče po svojem inventarju pomeni zaključno fazo žarnogrobiščne tradicije (Ha B 3) in hkrati začetek starejše železne dobe v Sloveniji (Ha C 1 po Gabrovčevi kronologiji), po oblikah pridakov sodi nekropola v čas okrog leta 800 in v prvo polovico 8. stoletja pred n. št.

— Sledijo najštevilnejši in najbogatejši prazgodovinski grobovi, ki sodijo v halštatski čas.⁴ To so skeletni grobovi v gomilah, katere po svoji velikosti in zgradbi sodijo v skupino družinsko-rodovnih gomil. Halštatske nekropole z gomilami so v Novem mestu bile na več dislociranih mestih: na Marofu dve, v Ragovski hosti ena, v Smolovi hosti ena, v Portovaldu ena in v Kandiji (Znančeve njive) pet. Časovni razpon pokopavanja v gomilah se giblje od 7. do konca 4. st. pred n. št. (pozni Ha C 2 — Ha D 3).

— Srednjelatenski nekropoli ravnih grobov z žganim pokopom sta bili na dveh mestih, v obeh primerih v neposredni bližini starejših halštatskih gomil. Ena je bila na Marofu, druga v Kandiji.⁵ Grobovi sodijo v drugo polovico 3. in v 2. stoletje pred n. št.

— Poznatenski ravni grobovi z žganim pokopom ležé na južnem vznožju prazgodovinskega gradišča na Marofu, na območju

stavbe občinske skupščine ob Ljubljanski cesti. Datirajo v 1. stoletje pred n. št.

— Rimska nekropola se brez vidne cezure na terenu nadaljuje vzhodno od poznolatenških grobov ob Ljubljanski cesti, na Beletovem vrtu.⁶ Doslej je bilo na tej nekropoli izkopanih že nad 200 grobov, ki datirajo od Avgusta do sredine 3. stoletja n. št. Vsi grobovi so z žganim pokopom. — Drugo najdišče rimskih grobov je v Bršljinu, kjer je bila najdena lepa steklena čaša z grškim napisom iz prve polovice 4. stoletja n. št.

Med najdbe, ki so časovno in tipološko danes težko opredeljive (ker so izgubljene), moramo šteti izkopanine, ki so bile odkrite leta 1929 pri gradnji magacina za Turkovo hišo (danes Kidričev trg 1), na severovzhodnem pobočju Kapiteljskega hriba.⁷ O najdbi je dne 10. X. 1929 pismeno poročal Narodnemu muzeju dijak Stanko Karlovšek takole:⁸

»Pred kakimi štirinajstimi dnevi so izkopali na vrtu g. Turka v Novem mestu kakih 70 m pod kapiteljsko cerkvijo žaro. Delavci so seveda to razbili in razmetali kosti (kopali so namreč breg, kjer so postavili sedaj magacin); pod žaro se je nahajala neka sulica, točno 30 cm dolga, nekoliko v stran pa nek nož in tri sekiri podobne kovine, samo da imajo od vrha navzdol odprtino za toporišče. nekatere so širši in krajše, nekatere dalši in ožje. Vse to in še nekaj drugega železa je bilo obzidano zelo trdno, da sta dva delavca cel popoldne zamudila, da sta to kamne razbila.«

O isti najdbi je dr. Ciril Ažman poročal ravnateljstvu Narodnega muzeja dne 12. oktobra 1929:⁹

»Pred par dnevi mi je prinesel dijak K. v šolo staro železno sulico, ki so jo dan preje izkopali z žaro, člov. čeljustjo in pepelom za hišo g. Turka. Hiša stoji ob severnem vnožju kapiteljskega vrta. Žara je imela napis, toda »ne z našimi črkami«, pravi dijak, a delavec jo je stolkel v drobne kose. Dan na to so odkopali še par žar z dvema sekirama, enim nožem in par krampov, kar ima spravljeno dijak. Pravijo, da so odtod že enkrat odpeljali cel voz take ropotije. G. Turk mi je danes rekel, da so pri kopanju čisto jasno sledili star zid...«

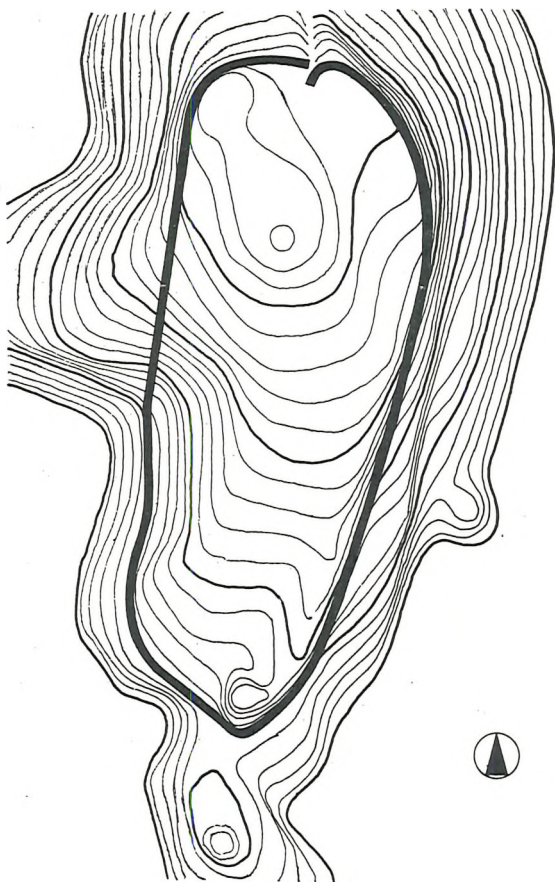
Ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal¹⁰ je v pismu z dne 14. 10. 1929 obvestil dr. Ažmana, da se bo pri njem dne 16. 10. 1929 zglasil kustos dr. Rajko Ložar, ki si bo najdišče in najdenine na licu mesta ogledal. Iz aktov ni razvidno, če si je dr. R. Ložar ogledal najdbe in najdišče, niti ni znana njegova sodba o izkopaninah.

Kljub vsem pisemnim podatkom je ostala usoda teh najdb neznana, kajti v fondu Narodnega muzeja v Ljubljani niso zabeležene. Na podlagi opisa najdb in najdiščnih okoliščin, smemo domnevati, da gre za prazgodovinske grobove (žare, sulica, nož, tulaste sekire), podatek o zidu pa bi govoril za temelje kasnejše morda antične (?) ali pa srednjeveške stavbe.

Kronološki in tipološki razpon doslej odkritih grobov v Novem mestu nam dokazuje približno tisočstiristoletno naselitveno kontinuiteto (okvirno od leta 1.000 pred n. št. do leta 400 n. št.), z dvema obdobjema velikega razcveta tega naselja: v srednjem in poznem halštatskem obdobju (650—300 pred n. št.)

Novo mesto. Severni rob utrjenega prazgodovinskega gradišča na Marofu (foto: J. Grobovšek)

Novo mesto. Tloris prazgodovinskega gradišča na Marofu z vrisanimi izohipsami (iz fototeke Dolenjskega muzeja)

kot pomembno središče halštatske kulture in sedež rodovne aristokracije ter v času od 1. do 3. stoletja n. št. kot rimskodobno tržišče širšega področja ob srednji Krki.

Nekoliko drugačno, vsekakor manj dognano sliko nam daje analiza predhistoričnih naselbin v Novem mestu. Ponovno moramo poudariti, da terenske arheološke raziskave na naselbinskih lokalitetah še niso bile opravljene, tako da naši zaključki temeljijo le na slučajnih najdbah, terenskih observacijah in določenih analogijah z drugimi podobnimi najdišči na Dolenjskem. V pomoč so nam tudi oblike in načini fortifikacije, konfiguracija terena na področju mesta in stari, srednjeveški toponimi.

Prazgodovinska naselbina v Novem mestu — halštatsko gradišče, stoji na prirodni terasasti vzpetini neposredno severno nad današnjim mestnim jedrom, na Marofu. Gradišče na Marofu ima izrazito dominanten položaj z odličnim pregledom nad vso novomeško kotlino in njenim obrobjem. Naselbina je še

danes dobro vidna: ima iztegnjeno ovalno obliko z dolžino blizu 250 m in širino ca. 100 m. Po naši oceni je površina prazgodovinskega naselja merila približno 2,5 ha. S to velikostjo sodi gradišče v Novem mestu med srednje velika halštatska naselja na Dolenjskem, še posebej, če ga primerjamo z gradiščem Cvinger nad Stično, čigar izjemno velika površina meri okoli 30 ha in s tem sodi v vrsto največjih halštatskih gradišč v celotnem vzhodnoalpskem prostoru. Sam rob naselbine, oz. njeni nasipi so dobro vidni na južni, severni in vzhodni strani, medtem ko je meja na zahodni strani nekoliko nejasna. Fortifikacijo naselbine predstavlja širok in visok zemljeni nasip (na vzhodni strani z eno stopnico), ki je v svojem jedru zgrajen iz kamnitega suhozida. Vhod v naselbino je na severovzhodni strani. Površinske najdbe keramičnih črepinj in ožganega hišnega lepa znotraj naselbine so pogoste, keramika po svoji fakturi in oblikah kaže tako halštatski kot tudi latenski karakter, iz česar smemo sklepati, da je bilo gradišče na Marofu v Novem mestu naseljeno v starejši in mlajši železni dobi, do prihoda Rimljanov v naše kraje.

Gabrovec¹¹ je ob rezultatih in dognanjih pri raziskovanju halštatskega gradišča nad Stično prišel do zaključka, da so vsa dolenjska in slovenska gradišča nastala v istem času: na začetku starejše železne dobe (konec Ha B 3 — začetek Ha C 1), kar pomeni hkrati tudi začetek bogate halštatske kulture v jugovzhodnih Alpah. Izgradnja številnih prazgodovinskih gradišč v Sloveniji je dokaz goste in intenzivne naselitve našega prostora, kar je najbrž posledica doselitve novega (ilirskega?) ljudstva na področje današnje Slovenije.

Čeprav razpolagamo v Novem mestu z več kot 200 grobovi iz rimskega obdobja, še ne moremo zanesljivo locirati pripadajočo naselbino, katere antičnega imena tudi ne poznamo, ker ne razpolagamo z nobenim epigrafskim spomenikom, niti nam ni ime znano posredno iz antičnih virov. Ker doslej na gradišču na Marofu niso bili najdeni predmeti iz rimskega časa, menimo, da moramo antično naselbino iskati na področju sedanjega mesta, morda na Kapiteljskem hribu, ki dominira nad srednjeveškim mestom.

Za časovno obdobje od začetka 5. stoletja pa do ustanovitve mesta leta 1365 trenutno še ne razpolagamo s kakršnokoli arheološko najdbo v mestu. Vendar iz zamenjalne listine¹² med Rudolfom IV. in stiškim opatom Petrom z dne 8. februarja 1365 izvemo za stari srednjeveški toponim »Grecz« (= Gradec), na katerem se bo osnovalo oz. zgradilo

novi, Rudolfovo mesto. Lokalitete z imenom Gradec namreč po pravilu v Sloveniji krijejo v sebi zgodnj srednjeveške ali vsaj zgodnjoromanske ostaline. Ker menimo, da je ta stari Grecz ali Gradec identičen s Kapitelskim hribom, suponiramo, da moramo tamkaj iskati zgodnj srednjeveško naselje, dvor, ali vsaj utrjeni kastel. Arheološke raziskave na tem področju so v načrtu.

Iz topografije stiške posesti¹³ je znan še en toponim: Marktstatt (= Trg, Tržišče), ki ga M. Kos¹⁴ locira v Novo mesto. Prisotnost dveh toponimov v enem kraju razlaga M. Kos¹⁵ zelo prepričljivo takole:

»Zlasti pa bi želel poudariti zvezo med Gradec (Gradišče) in Marktstatt — tržišče. Gradec in Marktstatt spadata očitno v isti naseljitveni prostor. Število kmetij, ki jih je Stična po znanih podatkih pred letom 1365 pridobila in Gradcu oziroma v Marktstattu, ni večje od števila kmetij, ki jih je Stična takoj zamenjala za druge v drugih krajih.

Ob raznih Gradcih oziroma v njihovi bližini nastajajo na Slovenskem — pa tudi drugod — nemalokrat tržišča, iz njih pa se razvijajo pravi trgi in mesta. Mesto Slovenj Gradec je nastalo pod staroslovenskim gradcem, ki je bil na gori sv. Pankracija in v bližini tržišča, danes Stari trg imenovanega vaškega naselja. Brežice, trg, nato mesto, so nastale ob vasi z imenom Gradišče, ki se je z današnjim mestom povsem združila in svoje ime izgubila. Ob Gradcu na gori (mons Grechen-sis ali Grecensis, in monte Grech, Grecz, Grecz, Grech, Gradyz) je nastala meščanska naselbina, ki je eno jeder, iz katerih je nastal današnji Zagreb. Podobno razmerje med gradcem in trgov ter kasneje mestom pod njim imamo pri Bavarskem ali Nemškem Gradcu, glavnim mestom avstrijske Štajerske.

Še na pridevek dvor (hof), ki ga daje Valvasor novomeškemu Gradcu, bi želel opozoriti. Če ga je Valvasor prevzel iz avtentičnih listin, ki so mu bile na razpolago, bi to kazalo, da je tržišče — Marktstatt, kasneje mesto, nastalo ob nekem dvorcu. Taka soseščina glede nastanka ali obstoja tržne in meščanske naselbine ob ali v bližini nekega dvorca za naše kraje ne bi bila neka izjema. Imamo jo pri gorenjski Loki, pri Ptuju in Mariboru, na Koroškem pa pri Brežah, Velikovcu in Beljaku.

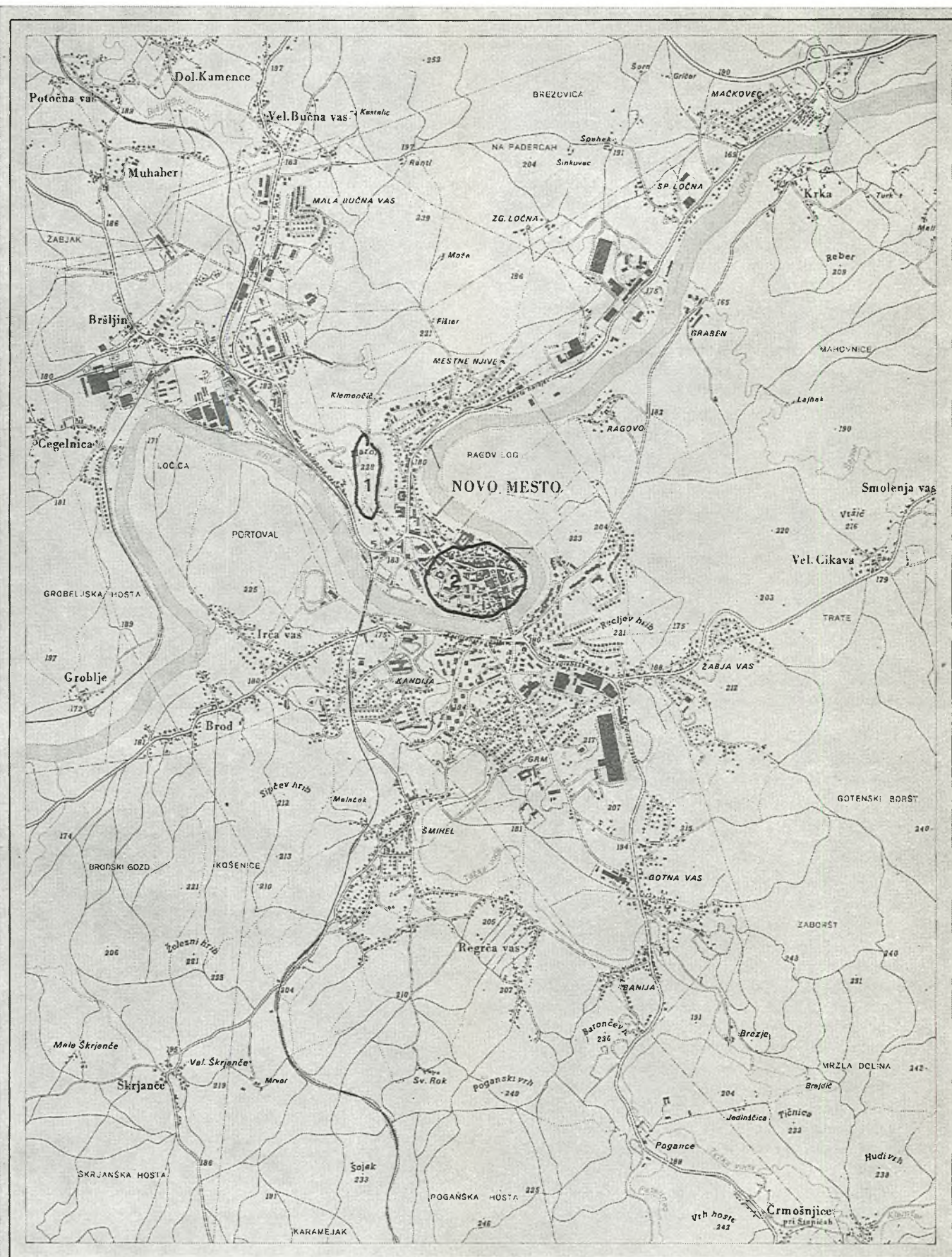
Naselitev in naselje v območju današnjega Novega mesta v času pred Novim mestom si zamišljam takole:

Verjetno na višini današnjega Kapitelskega hriba je bil Gradec, naselje ali pa tudi le

zemljišče z dvorom še iz stare slovenske dobe, nemara na mestu starega gradišča s tradicijo v predslovensko dobo. Ob njem se je razvilo vaško naselje, v katerem se je tudi trgovalo, marktstatt — tržišče, verjetno tam, kjer je danes jedro mesta. Sem je staviti Rudolfovo meščansko ustanovo. Ta bi bila vključila nekdanji Gradec v svoj obseg in ga v taki meri prerastla, da mu je celo zadržala ime, kakor so npr. Brežice prerastle tamkajšnjo nekdanjo vas Gradišče. Mnenje, svoječasno tudi moje, da ni nastalo Novo mesto na mestu ali v neposredni bližini kraja, kjer se je že poprej trgovalo in kjer je bilo že poprej neko tržišče, bi bilo s temi izvajanjmi popravljeno. Novo mesto s svojimi, če smemo tako reči, več naselji se vključuje v mnogokrat dokazano razvojno črto naših krajev: gradišče — gradec — tržišče — trg — mesto.

Z ustanovnim pismom z dne 7. aprila 1365 je avstrijski vojvoda Rudolf IV. ustanovil Novo mesto, mu podelil mestne pravice in ga krstil po svojem imenu — Rudolfswerd. Mesto se je osnovalo na pobočjih Kapitelskega hriba, si izoblikovalo svoj trgovsko-cbrtni center na Glavnem trgu (na osnovah nekdanjega Marktstatta?), medtem ko je na vrhu Kapitelskega hriba bila zgrajena poznogotska cerkev sv. Miklavža, ki je vse do danes ostala značilna mestna silhueta. Srednjeveško Novo mesto ima skoraj krožni tloris, njegova površina znotraj mestnega obzidja meri ca. 12,5 ha. Mesto je bilo od vsega začetka opasano s čvrstim mestnim obzidjem in imelo dvojna vrata: Goreinja ali Ljubljanska in Karlovška. Mestno obzidje so porušili že leta 1786. Vse do ustanovitve Karlovca (1579) je bilo Novo mesto pomembno tržišče kot tranzitna postaja na poti trgovinskih zvez med Ogrsko in severnojadranskimi pristanišči in vojaško oporišče kot zbirališče čet za boj proti Turkom v zaledju Vojne krajine. Šele na začetku 20. stoletja se strnjeno mestno področje intenzivneje širi zunaj nekdanjega mestnega obzidja. Mesto je postalo administrativno, kulturno in gospodarsko središče vse Dolenjske.

Naselitvena zgodovina v Novem mestu se začneja z močno utrjenim prazgodovinskim gradiščem na Marofu, ki ga moremo šteti za najstarejšo naselbinsko aglomeracijo na tleh Novega mesta. Ker rimska naselbina še ni lokalizirana, je treba zgodnj srednjeveško naselbino (Gradec) vsekakor iskati na Kapitelskem hribu, ki ga identificiramo s toponimom Grecz. S tem je bilo dano urbano jedro za bodočo ustanovitev mesta leta 1365. To so faze urbanizacije na tleh Novega mesta

od začetka prvega tisočletja pred n. št. pa do danes, od halštatskega gradišča do industrijskega središča. Prihodnja raziskovanja naselbinskih kompleksov v Novem mestu (Marof, Kapiteljski hrib), ki so v načrtu, bodo zanesljivo dala odgovor na danes še odprta vprašanja o natančnejši kronologiji in intenzivnosti novomeške naselitvene zgodovine pred ustanovitvijo mesta.

Koncept historične urbanizacije Novega mesta je logičen: vse do začetka 19. stoletja je podrejen principu varnosti naselja in vešče prilagojen terenskim razmeram in geografsko-prometnem položaju. V zadnjem času je princip varnosti zamenjal princip varovanja prirodnega okolja (ekološki princip), kateremu naj bi se prilagodili tloris, velikost in videz naglo naraščajoče sodobne mestne aglomeracije.

KRONOLOŠKA SHEMA RAZVOJA URBANIZACIJE NOVEGA MESTA

Čas	Naselbina	Grobišče
kultura žarnih grobišč: okoli 1.000 pred n. št.	na Marofu?	Bršljin
starejša in mlajša železna doba (halštat + laten): 800—33 pred n. št.	gradišče na Marofu 2,5 ha	Mestne njive, Marof, Kandija, Smolova hosta, Malenškova gomila
rimski okupacija: 33 pred n. št. do konca 4. stol. n. št.	Kapiteljski hrib?	Beletov vrt, Bršljin
zgodnji srednji vek in do ustanovitve mesta 1365	Grecz (Gradec) = = Kapiteljski hrib ----- Marktstatt (Tržišče)	?
7. april 1365	ustanovitev Novega mesta (Rudolfswerd): Gradec + Marktstatt 12,5 ha	Kapiteljski hrib, okoli cerkve sv. Miklavža?

OPOMBE

1. T. Knez, Novo mesto v davnini (Maribor 1972). — 2. T. Knez, Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss. — 3. T. Knez, Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss. — 4. T. Knez, Prazgodovina Novega mesta (Novo mesto 1971). — 5. T. Knez, Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ss. — 6. T. Knez, Novo mesto v antiki (Novo mesto 1974). — 7. Na podatek me je opozoril arhivar Janez Kos iz Arhiva Slovenije, za kar se mu na tem mestu

najlepše zahvaljujem. — 8. Arhiv Narodnega muzeja za leto 1929, števil. 830/29. — 9. Prav tam, števil. 834/29. — 10. Prav tam, števil. 835/29. — 11. S. Gabrovec, Utvrdena ilirska naselja (Sarajevo 1975), 59 ss. — 12. B. Otorepec, Novo mesto 1365 do 1965 prispevki za zgodovino mesta (1969), 111 ss. — 13. M. Mikuž, Topografija stiške zemlje (Ljubljana 1946), 57, 58. — 14. M. Kos, Novo mesto 1365—1969 prispevki za zgodovino mesta (1969), 81. — 15. M. Kos, l. c., 82—83.

DRUŽINA FLORENTINSKIH BANKIRJEV SOLDANIERI IN PIRAN

JANEZ PERSIČ

Bankirji Soldanieri,¹ ki jih omenja Dante kot mogočno in starodavno družino,² so približno 5 let (1337—1342) v Piranu posojali denar na drobno, nekajkrat pa so iz Udin³ in Benetk posodili večje vsote zastopnikom Pirana. Zaradi preglednosti naj na začetku naštejemo člane te družine, ki nastopajo v zvezi s Piranom: sin pokojnega Billicta Soldanierius s sinovi Johannesom, Manfredom (imenovanim Galesius, Galisius), Henrikom (imenovanim Rigus, Rixus ali Ricus), in Frančiškom, njegov brat Manfred in Lavrencij, sin pokojnega Vanta.

Pogodba s Piranom, 9. marca 1337 so potestat Marco Dandulo s sodniki in veliki svet v loži piranske palače, kjer se je delila pravica (ubi redditur jus) ob več kot dvotretjinski prisotnosti članov velikega sveta določili ser⁴ Marquarda Vitalis in ser Bernarda Nixo, ki je bil notar, za zastopnika Pirana z namenom, da bi sklenila pogodbo s plemenitima možema, bratoma Johannesom in Manfredom Galesijem, sinovoma gospoda Soldanierija iz Firenc ali z enim od njiju ali s kom drugim, ki bi sklenil pogodbo v njunem imenu in v imenu njunih družabnikov (socii) in faktorjev ali agentov,⁵ in da bi za jamstvo pogodbe obligirala premoženje Pirana in njegovih prebivalcev; obljubili so, da bo veliki svet potrdil vse, kar bosta napravila.⁶ Očividno še istega dne so potestat s sodniki in veliki svet, v katerem je posebej omenjenih 12 uglednih Pirančanov, pred pričami, dvema Benečanoma in enim domačinom, preko obeh zastopnikov sklenili pogodbo z bankirskima bratoma.⁷ V pogodbi, razdeljeni na 15 točk (capitula), so bile v glavnem podobne določbe kot v pogodbah z Johannesom, sinom Cursija in Benzinijem.⁸ Važnejše razlike so bile te: 1. obresti (meritum sive collegancia⁹) so bile 25 % na leto pri posojanju na listine in 20 % na leto pri posojanju na lombardni način¹⁰ (Benzini — oboje 20 %, Johannes — na listine 20 %, na lombardni način 15 %); 2. zastopnika Pirana sta se obvezala priskrbeti Soldanierijema hišo, česar pri onih dveh ne srečamo; 3. v listine sta lahko Soldanierija dala zapisati take vsote, kot bi se zanje dogovorila z dolžniki (Johannes je imel točno določene za 1/2 večje vsote, Benzini pa ni imel podobne pravice); 4. vsota 9000 ali 10.000 liber, ki sta jo bila Soldanierija v 18 mesecih po slovesni potrditvi pogodbe pod kaznijo 200 liber dolžna spraviti v Piran in jo posojati, čeprav sta

smela posojati tudi preko nje in samo preko nje tujcem, je bila pogoj, da bosta edina posojevalca v mestu (pri Johannesu ni podobne zahteve, Benzinijeva pogodba pa določa vsoto najprej 6000, potem pa 8000 liber, brez določitve časovnega termina in kazni; tujcem sta Johannes in Benzini lahko posojala brez omejitev); 5. Soldanierija naj bi posojala 5 let, od enega meseca po slovesni potrditvi pogodbe dalje, z odpovednim rokom od pol leta pred do pol leta po preteku teh 5 let; kar bi tedaj ostalo dolga, bi jima Piran vrnil v 3 enakih obrokih po 8 mesecev, tako da bi bil torej dolg odplačan v dveh letih; obresti bi se tudi v teh dveh letih še naprej priračunavale (Johannesova pogodba je bila sklenjena za 2 leti z enoletnim odpovednim rokom brez podrobnejših določb o plačilu dolga, Benzinijeva pa časovno ni bila omejena); 6. če bi kdo drug posodil denar na obresti brez dovoljenja obeh Soldanierijev, bi posojeni denar izgubil in bi si ga delila na pol Piran in denunciant (v Johannesovi pogodbi je bila določena kazen 10 soldov grošev¹¹ ne glede na višino posojene vsote, v Benzinijevi pa te določbe ni bilo); 7. kazen za Pirančana, ki bi vzel posojilo za tujca, je bila v pogodbi obeh Soldanierijev 50 liber, s tem da bi polovica vsote pripadla Piranu, polovica pa bratoma (v Johannesovi in Benzinijevi pogodbi je bila ta vsota 25 liber; ves denar bi pobral Piran); 8. lastnik zastavljenega predmeta je predmet po enem letu lahko rešil še za eno leto, če je vnaprej plačal obresti, česar v Johannesovi in Benzinijevi pogodbi ni bilo; 9. Soldanierija sta dobila pravico, da jima ni bilo treba protestirati ob prenosu premoženja njunih dolžnikov in sta se lahko pritožila tudi kasneje, česar v Johannesovi in Benzinijevi pogodbi ni bilo.¹² Pogodba obeh Soldanierijev pa ni vsebovala nekaterih določb, ki sta jih imeli oni dve ali ena od njiju, in sicer določbe o tem, kako bi se postopalo, če bi kdo bankirje obtožil pri cerkvenih oblasteh oderuštva (v Johannesovi pogodbi je bila za takšno dejanje določena kazen 200 liber), o praznikih (Johannes v času nekaterih s Pirsanskim statutom določenih cerkvenih praznikov ni smel izterjevati dolgov, Benziniju pa je bilo to dovoljeno), o pravici bankirjev do sumarnega sodnega postopka, o pravici do nošenja orožja, o izvzetosti iz kolektivne krivde (zadnji dve določbi sta bili samo v Benzinijevi pogodbi), poleg tega pa pogodba obeh Soldanierijev ne vsebuje denarnega

jamstva pogodbe, oni dve pa (Johannesova 10 liber, Benzinijska kar 500 liber).

Videli bomo, kako se je katera od obeh pogodbenih strank, to je Piran in družina Soldanieri, držala nekaterih določb pogodbe. O njeni slovesni potrditvi ni podatkov, vendar je morala biti kmalu po njeni sklenitvi, najbrž še isti dan, to je 9. marca, saj ima prvo posojilo, ki bi moralo biti mesec dni po slovesni potrditvi, datum 4. april 1337.¹³ Prav tako ni podatkov o njeni odpovedi, ker pa je bilo zadnje posojilo 6. aprila 1342,¹⁴ lahko rečemo, da pogodba po 5 letih ni bila obnovljena. Denar, ki so ga Soldanieri posojali v Piranu, po vsem videzu ni dosegel 9000 liber. To sklepam predvsem iz tega, ker se je piranska oblast 13. septembra 1338, torej približno 18 mesecev po sklenitvi pogodbe s Soldanierijema, odločila skleniti pogodbo s Franciskom Benzinijem,¹⁵ in tudi iz tega, da ni nobenega podatka o posojilu tujcem. Možno bi seveda bilo, da so se Soldanieri strinjali, da pride Benzini in da med njimi in Benzinijem ni bilo rivalstva. Drugi del Benzinijske pogodbe je namreč določal, da bo Benzini posojal do vsote 6000 liber, po preteku pogodbe s Soldanierijema pa do vsote 8000 liber in bo od tedaj naprej edini bankir v Piranu.¹⁶ Benzini je očitno ponujal boljše pogoje, to je za 5 % nižje obresti pri posojilu na listine zadolžnice. Vpisovanje večjih vsot, kot so bile v resnici posojene, so Soldanieri brez dvoma pogosto uporabljali, saj o tem vsaj do neke mere pričajo lepo zaokrožene vsote posojil. Vendar sem našel samo en podatek, ki bi to direktno potrdil: Peter, sin pokojnega mojstra Donata, je vzel dolg 16 liber in se obvezal vrniti 32 liber in to zaradi obresti; pod temi pogoji je imel denar na razpolago en mesec, potem pa naj bi teklo običajne obresti.¹⁷ Na žalost izvemo o tem posojilu po indirektni poti, tako da ne moremo reči, katera vsota je bila vpisana v listino zadolžnico, čeprav si lahko mislimo, da je bila vsota, ki jo je bilo treba vrniti, to je 32 liber. O kršitvi določbe, da ne sme noben Pirančan vzeti posojilo za tujca, imamo en podatek.¹⁸ Določbo o hiši je Piran izpolnil, čeprav nekoliko pozno.¹⁹ O kakšnih trgovskih zadevah, ki jih pogodba predvideva ali o čemerkoli drugem v zvezi z Johannesom in Manfredom ali drugimi iz družine Soldanieri v Piranu ni sledov.

Posojanje na drobno v Piranu. Od začetka posojanja do 19. aprila 1337 se listine zadolžnice glasijo na Lavrencija, sina pokojnega Vanta Soldanierija, ki je posojal v imenu Johanesa in Manfreda.

Izjema je le prvo (4. april 1337) in tisti dan edino posojilo, kjer se omenjata kot posojevalca Johannes in Manfred.²⁰ Lahko da je to samo pisarjeva napaka, ki je tudi napačno zapisal, da je Soldanierius že pokojni, ali pa sta morda oba brata simbolično posodila prvo vsoto in nato prepustila posojanje Lavrenciju. Od 19. aprila do 21. oktobra 1337 se listine zadolžnice glasijo na Johanesa in Manfreda, od 21. oktobra 1337 do 5. julija 1338 se skupaj z Johannesom pojavlja v teh listinah brat Henrik, od 20. februarja do 26. oktobra 1339 pa zopet Johannes in Manfred. Med 5. julijem 1338 in 20. februarjem 1339 je zapisano eno samo posojilo, ki se je glasilo samo na Johanesa.²¹ Pri zadnjem posojilu je imenovan Henrik sam.²²

Suma vsega na listine zadolžnice posojenega denarja, ki je zapisan v ohranjenih dokumentih, to je v vicedomskih knjigah, je 5414 liber, 10 soldov malih denarjev in 7 liber grošev.²³ Seveda je to samo nepopolna suma posojil na listine (ker niso ohranjene vse vicedomske knjige iz tega obdobja), poleg tega pa je morda istočasno teklo tudi posojanje na lombardni način, o katerem notarji niso pisali listin, ki bi se potem rezimirane ohranile v vicedomskih knjigah. Vsote posojil v posameznih mesecih so bile: leta 1337: april 2290 liber 20 grošev, maj 2076 l, junij 232 l, julij 406 l, avgust 22 l, oktober 48 l, november 4 libre grošev; leta 1338: februar 32 l, junij 64 l, julij 32 l, december 66 l; leta 1339: januar 4 libre 10 soldov, februar 48 liber 40 soldov grošev, september 50 liber, oktober 36 liber; april 1342 8 liber. Vidimo, da so bile aprila in maja 1337 posojene približno 4/5 vsega posojenega denarja, ki je zapisan v ohranjenih dokumentih,²⁴ čemur je lahko vzrok izpraznjena mošnja bankirjev ali pa saturacija tistih, ki so denar potrebovali. Povprečna posojena vsota je bila približno 30 liber. Zanimivo je, da so bile skoraj vse posojene vsote sodej števila, deljiva s 4, tako da posojevalcem ni bilo težko izračunati 25 % obresti. Najvišje posojilo je bilo 400 liber (obrtniku Jakobu iz Furlanije, iz kraja Manzano, prebivalcu Pirana) in to v dobrem ne-rezanem (non excanatum) denarju,²⁵ najnižje pa 4 libre 10 soldov.²⁶ Izrazi²⁷ za obresti so bili prode, interesse, lucrum, usura, utilitas, meritum, collegancia,²⁸ pressa.²⁹

Med obliko listin zadolžnic Benzinijska in Soldanierijev ni bilo bistvenih razlik, čeprav se ni v Piranskem arhivu ohranila nobena popolna lista slednjih, pač pa samo rezimeji v vicedomskih knjigah, ki prikažejo vsebino listine, so pa predvsem brez zavarovalnih formul.

Časovni termin vrnitve posojil je bil skoraj vedno en mesec, kazen za neupoštevanje dogovora 1/3 posojene vsote, obresti se ne omenjajo, pač pa posojila »de pura sorte«? (morda: posojila čistega kapitala). Posebne pogoje vsebuje samo pogodba, v kateri se je Peter, imenovan Saraculo, sin pokojnega birača (preco) Blaža, služabnik Johannes Soldanieri, obvezal, da bo gospodarju toliko časa služil in prebival z njim, dokler mu ne bo vrnil posojila 4 libre 10 soldov.³⁰

Denar si je z navidez enako koristjo izposodilo več ljudi, običajno trije, in to tako, da je bil glavni oziroma resnični dolžnik (principalis debitor Piranskih statutorum) imenovan na prvem mestu. Navadno je v posebni pogodbi takoj nato resnični dolžnik obljubil obvarovati pred škodo (liberare indemnes, conservare indemnes) oba ali več porokov, »ker je ves dolg samo v njegovo korist«. Bili so tudi primeri, da je bil nekdo večkrat porok v približno istem času³¹ ali da je nekdo vzel posojilo in je nato še isti dan bil porok enemu od obeh svojih porokov, ki je tudi vzel posojilo.³² Tovrstne zadeve in posojila ženskam in mladoletnikom sem že obravnaval v razpravi o Benziniju, zato tu ne bom ponavljal, saj ni bilo pri posojilih Soldanierijev nič drugače.³³

Na važno vprašanje, zakaj so Pirančani potrebovali denar, nam dokumenti praktično ne dajo odgovora, kajti našel sem en sam podatek, da je nekdo kupil za izposojeni denar nekaj zemlje.³⁴ V aprilu in maju 1337, ko je bilo vzetih okrog 4/5 vseh posojil, sem našel samo en primer, da je nekdo vzel posojilo 160 liber³⁵ in kupil v istem času nepremičnino za 56 liber,³⁶ vendar je celo on porabil za nakup le dobro tretjino posojene vsote. Zdi se mi torej, da je denar šel predvsem za trgovske zadeve izven Pirana, za nakup hrane in za plačilo starejših dolgov,³⁷ kar bom lahko potrdil ali zanikal, ko si bom ustvaril kompleksnejšo sliko o denarnih zadevah v Piranu tistega časa. Tu naj omenim še podatke, ki nima zveze s posojanjem, to je, da so bratje Johannes, Henrik in Manfred 12. februarja 1339 dali 1000 liber v depozit Florentincu Johannesu, imenovanemu Gambecço, sinu župnika Tomaža de Anguilerii, prebivalcu Trsta.³⁸

Večja posojila Piranu. 14. avgusta 1337 so potestat s sodniki in več kot dve tretjini članov velikega sveta določili ser Henrika, sina pokojnega Johannes de Petrogna, za zastopnika Pirana, da bi vzel od gospoda Soldanierija ali od koga drugega posojilo za povrnitev piranskega dolga plemenitemu Fredeginu de la Turre. Omenjata se dve vsoti: najprej 4000

liber in več in nato 1600 liber za polno plačilo dolga čez vsoto 4000 liber. Poleg tega naj bi izbral dva arbitra (arbitros et communes amicos), enega iz Pirana in enega iz Trsta, ali pa tudi več arbitrov zaradi stroškov, kazni in obresti, ki jih je gospod Fredeginus naprtil Piranu. Soldanieriju naj bi Henrik dal izjavo, da je prejel njegov denar kot posojilo, depozit ali koleganco ali kako drugače.³⁹ Če Pirančani ne bi izpolnili zahtev pogodbe, bi lahko Soldanierius nastopil proti njim in jih celo dal zapreti v Benetkah, Piranu, Istri in kjerkoli drugje. Henrik bi smel dopustiti, da se vpišejo v listino zadolžnico tudi dvojne obresti in večkratne kazni. Za jamstvo pogodbe naj bi Henrik obligiral premoženje Pirana in še posebej, premoženjsko in osebno (realiter et personaliter), 12 uglednih Pirančanov, ki so ga še sami napravili za svojega zastopnika v omenjenih zadevah in ga pooblastili posedovati s pravico preklica njihovo premoženje za Soldanierija ali koga drugega, ki bi posodil omenjeno vsoto denarja (omnia eorum bona pro dicto domino Soldanerio vel pro altero mutuante dictos denarios jure precario possidere).⁴⁰ Piranski dokumenti nam ne povedo, kako je Henrik opravil zadevo, vendar je posojilo po vsem videzu dobil, saj je 13. februarja 1338 zastopnik že pokojnega Frederika de la Turre izjavil, da je prejel zadnje plačilo piranskega dolga.⁴¹ 23. januarja 1341 je piranska oblast imenovala Balsemina Terixija, da bi skupaj z 19 odličnimi možmi vzel za Piran štiriletno posojilo 12.940 liber 13 soldov pri Soldanieriju, meščanu Udin, ki bi sklenil pogodbo tudi v imenu svojih družabnikov, brata Manfreda in sina Frančiška, ali pri njegovem zastopniku.⁴² Listina o dolgu 12.940 liber 13 soldov je bila nato napisana po vsem videzu v Piranu (napisal jo je namreč pisar piranskega potestata) 12. februarja istega leta s pogojem, da bo Piran dolg odplačal v štirih neenakih vsotah (3764 liber 11 soldov, 3411 l 12,5 s, 3058 l 14 s, 2705 l 15,5 s); odplačevanje naj bi se začelo s 1. januarjem po vsej verjetnosti prihodnjega leta; obresti naj bi bile enake obrestim banke (stationis seu tabule) beneškega bankirja (cupresoris)⁴³ Johannes Stornada, to je 10 %, in to ne »in anno et ratione anni sed ab inde infra«, torej od dne posojila dalje.⁴⁴ 9. junija 1342 je Balsemin pod obligacijo piranskega premoženja obljubil obvarovati pred škodo 18 od omenjenih 19 odličnih mož, ker je eden od njih, Ricotus Vitalis,⁴⁵ izjavil, da tega ne želi in je bil očitno pripravljen žrtvovati svoje premoženje v korist Pirana, če bi bilo potrebno. Že zgoraj smo videli, da Soldanieriju ni bilo dovolj obligacija piranskega premože-

nja, pač pa je še posebej zahteval obligacijo večjega števila bogatejših privatnikov. Pri alternativni, ali so Pirančani ta denar potrebovali za svoje javne stroške ali pa za privatne zadeve, bi se jaz na podlagi enega samega podatka, ki govori o vsoti 32 liber, ki bi jo nek privatnik moral plačati v štirih časovnih terminih,⁴⁸ odločil prej za drugo možnost, čeprav je morda šlo za kak drug dolg, ki je bil vzet pod istimi pogoji. Piranski potestat je 17. maja 1344 pisal zastopnikoma Pirana Nikolaju Marchexii in Gualteriju ser Garofoli, očitno v Benetke, naj plačata Soldaneriju del omenjenega dolga, vendar brez obresti in stroškov; dogovorita se naj za plačilo le-teh v najugodnejšem časovnem terminu in pod najugodnejšimi (dodatnimi, ali bolj obrestnimi) obrestmi; če bi se Soldanarius ne strinjal, naj se brani pred beneško oblastjo, češ da je bil enar posojen na isti riziko (risegum), kot posoja Johannes Stornato, ki je izgubil več kot 50%,⁴⁷ in naj dokazujeta, da bi denar moral biti posojen na obresti v višini 10 %, pa je bil na 15 %; glede obresti in stroškov naj nič ne obljubita, ampak naj se izmikata, češ da se bo na koncu vse uredilo; kolikor bi prišlo do sodnega procesa, bi bil Soldanarius na slabšem.⁴⁸ 20. maja istega leta so potestat s sodniki in veliki svet dali istima zastopnikoma nalogo, da kolikor mogoče podaljšata časovni termin plačila dolga, potrdita dolg in pogobno med Soldanierjem z družabniki in Piranom v celoti ali deloma in vzameta pri njem ali pri kom drugem nov dolg v katerikoli višini kot posojilo ali pod kakšno drugo oznako,⁴⁹ beneško oblast pa naj prosita za soglasje.⁵⁰ 25. novembra 1347 so potestat s sodniki in koncil določili ser Henrika de Petrogna in ser Nikolaja Marchexii, da bi potovala v Benetke in se sporazumela s Soldanierjem ali njegovimi zastopniki glede starih dolgov, mu dala varščine (securitates) in dala napraviti listino o dolgu ali depozitu; izbrali so tudi 23 uglednejših meščanov, ki bi se skupaj z omenjenima zastopnikoma obligirali za pogodbo; ker pa bi bilo potovanje v Benetke za toliko ljudi drago in težavno, so sklenili naj oba zastopnika namesto njih obligirata njihovo premoženje.⁵¹ Iz zadnjih dveh podatkov je videti, je Soldanarius tedaj živel ali pa imel ekspozituro v Benetkah.

Odplačevanje dolgov. Za izterjanje dolgov so bili določeni posebni uradniki, po dva za izterjanje vsakega od treh delov odplačila, ki so od dolžnikov pobirali denar v gotovini in prodajali njihovo premoženje na dražbi. Plačila dolgov v gotovini tem uradnikom se sicer nekajkrat omenjajo, vendar le v zvezi s

kakšnimi posebnimi zadevami, tako da ne bi imelo nobenega smisla, če bi jih seštel, na pretek pa je zapisov o dražbah, kjer so omenjeni uradniki prodajali nepremičnine, predvsem vinograde, hiše, vrtove in zemljo, pa tudi lovišča rib v morju (piscaria) in soline.⁵² Od razlike med ceno in delom (prvim, drugim ali tretjim) dolga so se odbili stroški (2 solda na libro za plačilo obema uradnikoma, 1 sold na libro za birača in še nekaj denarja za druge stroške) in je bila potem vrnjena dolžniku. Listine o dražbah za plačilo dolgov Soldanierjem je pisal samo notar Almericus Dethemarius, z izjemo dražb, na katerih je bil kupec on sam. V zvezi z dolгови in dražbami odkrijemo precej zanimivosti iz piranske sodne prakse, ki pa ne sodijo v to razpravo. Omenim naj, da je bila dražba za dolžnika lahko tudi dober način, da je prodal lastnino dražje kot bi jo sicer,⁵³ imamo pa tudi primer, ko je bil mlin, ocenjen na 800 liber, prodan za 50 liber lastniku, ki ga je pred tem sam dal v roke uradnikoma. Veliko vsoto (okrog 650 liber) je dolgoval Bonifacij de Appollonio in so denar, njegov in njegovih porokov, po njegovi smrti izterjevali predvsem na dražbah. Pri prodaji hiše Sygomarija, sina njegovega umrlega poroka za plačilo dolga 187 l 19 s 6 d, je bilo določeno, da bo kupec, ki je kupil hišo za ceno 300 liber, dal 112 l 6 d uradnikoma, ki sta potem skoraj ves ta denar vrnila Sygomariju, 187 l 19 s 6 d in vse obresti od preteklega praznika sv. Andreja dalje pa bo dal Soldanierjem.⁵⁴ Našel sem tudi primer, ko niso ne uradnika ne dolžnica vedeli višine obresti oziroma kazni v zvezi z nekim dolgom (27 l 13 s 1 d), pa so zato potestat in sodniki dali ves denar od prodaje na dražbi vinograda (40 liber) omenjene dolžnice nekemu v depozit oziroma posojilo. S tem se je dolžnica znebila novih obresti, ki jih je bil od tedaj naprej dolžan plačevati novi dolžnik; le-ta je tudi obljubil, da bo potem, ko bo Soldanarius prišel v Piran in natančno izračunal dolgovano vsoto, vrnil dolžnici morebitni ostanek od vsote 40 liber.⁵⁵ Tudi iz nekega drugega primera vidimo skrb piranske oblasti, da ne bi denar ležal brez koristi.⁵⁷

Prve dražbe so bile junija 1342, ki sta jih vodila uradnika Nikolaj Marchexii in Mondius, sin pokojnega Sklavona Bilona (ki sta do konca svoje službe prodala premoženja za 3716 l 12 s 11 d in 29 grošev), od maja 1343 dalje Terixius, sin pokojnega Pencija Terixija in Francischinus, sin pokojnega Bonsignora (1432 l 9 s 5 d), od decembra 1347 dalje pa Candius Taiacoço in Johannes Henrici de Petrogna (700 l 9 s 6 d in 10 grošev), ki

sta denar porabila do januarja 1350. Suma denarja z dražb je bila 5849 l 11 s 5 d in 39 grošev. Vzroka za vedno nižje vsote sta bila njebrž izmikanje plačilu in obubožanje. Ni posebno verjetno, da bi Pirančani na primer prvi del plačila odplačevali s prodajanjem svojega premoženja na dražbi, drugi in tretji del pa v gotovini. Ker zapisi o dražbah omenjajo večinoma samo cene prodanega premoženja in zelo redko tudi dolg v celoti ali pa njegov del (prvi, drugi ali tretji), ki je bil navadno manjši od cene, so zgoraj našete vsote večje od denarja, ki bi ga morali dobiti Soldanieri. In ker ti zapisi prav tako ne vsebujejo obresti in datumov dolgov, je več stvari ostalo nejasnih. Glavni problem je ta: ali so cmenjeni uradniki pobirali denar; 1. samo od dolgov, ki jih predvideva pogodba Pirana z bratom Johannesom in Manfredom Soldanieri kot plačljive v treh zaporednih enakih delih; 2. od kakega drugega dolga, ki bi ga Piran najel pri samem Soldaneriju, prav tako plačljivega v treh delih, da bi njegovi prebivalci vrnili svoje dolgove Sergiju de Castro Pole; 3. deloma od dolgov pod točko 1. in deloma od dolgov pod točko 2). Za drugo varianto govori a) naziv uradnikov, ki se včasih pojavlja (uradnika komune za izterjanje prvega (drugega, tretjega) plačila dolga gospoda Soldanerijs, ki je bil nekda (sc. dolg gospoda Sergija de Castro Pole) in so ga morali notarji običajno izpuščali b) dejstvo, da med tistimi, ki se omenjajo kot dolžniki ali je bilo njihovo premoženje prodano na dražbi ne srečamo takih, ki bi si v letih 1337–1342 izposodili denar od Soldanierijev doma v Piranu c) da se omenja vsepovsod »dolg gospoda Soldanerijs« brez omembe sinov; v korist prve variante naj povem, a) da je zelo možno, da so Pirančani z denarjem obeh bratov odplačali tudi dolgove gospodu Sergiju⁶⁸ b) da bi omenjena disonanca med imeni tistih, ki so najemali posojila in imeni poznejših dolžnikov, bila trden dokaz le tedaj, če bi se ohranile vse vicedomske knjige iz tega obdobja c) da sta Johannes in Manfred Soldanieri sklenila pogodbo s Piranom in tam posojala po vsem videzu kot zastopnika (faktorje svojega očeta), saj se celo njuna pogodba s Piranom v nekem tekstu imenuje »pogodba s ser Soldanerijem cziroma (seu) sinovi«⁶⁹ in se nekje drugje tudi omenja nek dolg z dne 29. aprila 1337 kot dolg »Soldanerijs ali sinov«⁶⁰ d) da je uradnikoma nekdo izročil denar za drugi del plačila dolga z dne 7. aprila 1337⁶¹ in je torej malo verjetno, da bi Piran takoj po sklenitvi pogodbe z bratom Johannesom in Manfredom že najel posojilo en

gros pri njunem očetu Soldaneriju. Od vseh treh variant se mi zdi prva najbolj verjetna, posebno zato, ker je 7. aprila 1337, torej slab mesec po sklenitvi pogodbe med Piranom in obema bratom, Sergij de Castro Pole v Benetkah izjavil, da je prejel 1150 liber, kolikor mu je bil Piran še dolžan od posojila 3000 liber.⁶² Če je tako, potem lahko rečemo, da je Piran takoj po preteku pogodbe (marec 1342) še nameraval vrniti dolg, zato je tudi začel z dražbami, se pa ni mogel ali ni hotel držati pogodbene določbe o treh enakih plačilih v dveh letih.

Videti je tudi, da je piranska oblast denar z dražb zadrževala pri sebi, skušala zmanjšati dolgove in jih sploh ne vrniti. 11. maja 1349 je Johannes v svojem in v imenu bratov, ki so imeli to pravico od strica Manfreda, predvsem pa kot pravni zastopnik (procurator) brata Frančiška, dediča pokojnega Soldanerijs, zahteval od piranske oblasti, da naj poskrbi, da bo tretji del dolgovane vsote 10.921 liber z obrestmi, stroški in kaznimi do 18. maja, to je v enem tednu prispel v Benetke. Nato je protestiral zaradi neplačanih in »očiščenih« dolgov (debitis lotis; izraz najbrž pomeni: brez obresti), posebno zaradi nepovrnjenih tretjega in ostalih delov dolga.⁶³ Kmalu potem, 18. junija 1349, se tudi prvič omenja »bivši dolg pokojnega ser Soldanerijs, ki je prešel na Piran (de debitis... in comune Pirani devolutis).«⁶⁴ Dražbe so se vrstile še do januarja 1350,⁶⁵ vendar je denar očitno šel v piransko komunalno blagajno. Ni bil pa to za Pirančane edini način, kako iztrgati Soldanierijem vsaj del njihovega dobička.

Kako so Pirančani vrnili posojila, ki so jih en gros najeli pri Soldaneriju, ostaja bolj ali manj nejasno.⁶⁶ Iz zgoraj omenjenega teksta vidimo, da so se tudi po vrnitvi teh posojil precej izmikali.⁶⁷

Boj Pirančanov za povrnitev obresti. Soldanerijs se je v Udinah 12. junija 1348, hudo bolan, verjetno od kuge, pred posebnim patriarhovim poslancem pokesal zaradi odušstva in obljubil vrniti vsem svojim dolžnikom oduške obresti; obljuba je vezala tudi njegove dediče in se je nanašala na tretji del premoženja; vračanje obresti naj bi se vršilo pred patriarhom brez sodne obravnave (sine strepitu et figura iudicii).⁶⁸ S tem se je pričel boj Pirančanov za povrnitev oduških obresti, ki mu bomo sledili, kolikor je mogoče po dokumentih, ki so mi prišli v roke.⁶⁹ Čeprav so Pirančani že 10. maja 1349 imenovali zastopnike, da bi pred koprskim škofom, patriarhom ali dožem urgirali za povrnitev Soldanierijevih obresti,⁷⁰ je 11. maja Johan-

nes Soldanieri zahteval od piranske oblasti plačilo dolga.⁷¹ Koprski škof Franciscus Quirinus jim je bil očitno naklonjen in je dal poklicati predse Johannesa Soldanieri, potem ko je v cerkvi sv. Jurija v Piranu razglasil, da bo ugodil zahtevi Pirana in uredil glede vrnitve oderuških obresti. V Koper je prišel Zordanus iz Vicenze, zastopnik Frančiška, edinega Soldanierijevega dediča, in odklanjal škofovo jurisdikcijo.⁷² Od njega je 8 zastopnikov v imenu 58 Pirančanov⁷³ zahtevalo vsoto 10.000 liber, ki naj bi bile izterjane kot oderuške obresti. Zordanus je predlog zavrnil, češ da 1. škof ni kompetenten sodnik, ker spada Frančišek pod patriarhovo jurisdikcijo; 2. Frančišek prebiva v Udinah in zato se mora nastopati proti njemu tam »cum actor teneatur sequi forum rei«; 3. tam bi tudi najlaže vrnil premoženje, saj ga ima tam največ; 4. Soldanierius je v privatni listi prepustil kavcijo (cautionem) o vrnitvi obresti arbitraži patriarha. Piranski zastopniki pa so mu nasprotovali takole: 1. v Koper je Zordanus prišel po svoji volji, poleg tega pa se po patriarhovi določbi lahko zadeva uredi tudi v Kopru, kot je to v Benetkah (verjetno na sinodi) patriarh sporočil škofu; 2. ne gre za civilno zadevo, ampak za delikt te vrste, da se mora urediti tam, kjer se je zgodil; 3. oderuštvo je namreč vrsta tatvine: oderuške obresti bi lahko vrnil tudi iz premoženja (bona male ablata), ki je v koprski škofiji; 4. če je zadeva v arbitraži patriarha, še ni rečeno, da ne velja za škofa, v katerega škofiji so bile obresti izterjane, zlasti še, ker se patriarh omenja le zato, ker je bila kavcija (cautio) napravljena pod njegovo jurisdikcijo; poleg tega tudi osebe iz oddaljenih krajev težko pridejo v Furlanijo in se tako Soldanierijeva duša slabo rešuje; prav tako velja pravilo, da se odreče apelacijam, kdor da kavcijo.⁷⁴ Zordanus se je nato pritožil patriarhu Bertrandu, ki je v pismu sporočil koprskemu škofu, da je poklical k sebi piranske zastopnike in zato naj škof v omenjeni zadevi neha ukrepati,⁷⁵ koprski škof pa se je v odgovoru skliceval na patriarhove sinodalne konstitucije o kavciji oderuhov.⁷⁶ Pirančani so še poskušali z urgencami⁷⁷ in so 11. decembra 1351 imenovali Marka Caviana in Gualterija Garofoli Goyne, za zastopnika Pirana z nalogo, da gresta k dožu.⁷⁸

Kako se je zadeva končala, je brez dokumentov iz oglejskih, udinskih in beneških arhivov težko reči, tako da naj namignem le na to, da sta bila Piran in Koper politično odvisna od Benetk in ne od Ogleja in zato je najvažnejšo vlogo igralo mnenje beneške vrhovne oblasti. Družina Soldanieri je na eni

strani s svojim denarjem rešila Piran vsaj dveh večjih dolgov, na drugi strani pa je precej izčrpala njegove dohodke; vzrok za vedno nižje vsote v posameznih plačilnih terminih na dražbah dobljenega denarja in odlašanje s plačilom najbrž ni bilo samo izogibanje plačilu, ampak tudi pomanjkanje denarja. Piran nekako ni mogel odplačati starih dolgov, pač pa se je začasno reševal z najemanjem novih, obresti pa so se med tem vztrajno kopičile. Soldanierijev testament v nemirnem času črne smrti je Pirančanom dal možnost, da se dokončno rešijo teh skrbi, ki bi v prihodnosti lahko bile še hujše, saj kužna leta niso akumulirala samo kapitala, ampak tudi dolgove.

OPOMBE

1. Vicedomske knjige (VK) v Piranskem arhivu (PA) poznajo samo latinsko obliko: Soldanieri. — 2. Dante Alighieri, *La divina comedia*. Paradiso. 13.91-93. — 3. O delovanju Soldanierijev v Furlaniji glej A. Battistela, *I Toscani in Friuli*, Bologna 1898. — 4. Naziv za uglednejše ljudi, vendar po rangi nižji od naziva dominus. — 5. Imena družabnikov, faktorjev ali agentov se ne omenjajo, vendar v vlogi le-teh nastopajo kasneje brata Henrik in Frančišek in sorodnik Lavrencij. — 6. PA VK 6, f 226, f 223. — 7. PA VK 6, f 223-225'. — 8. Za podatke o Benziniju glej J. Peršič, *Franciscus Benzeni*, florentinski bankir v Piranu, *Kronika*, 1. 23, št. 3. Pogodba med Piranom in Benzinijem je v PA VK 8, f 76' -78 in f 158-158'. Pogodbo z Johannesom je objavil Camillo de Franceschi v zbirki dokumentov *Chartularium Piranense* (zbirka je izhajala v Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria, v letnikih od 36 do 50), volumen 44, dokument številka 46 (odslej citiram Ch. Pir., Atti, v. ..., št. ...). — 9. Beseda collegancia v tem kontekstu brez dvoma pomeni obresti. V istem pomenu jo srečamo še na nekaj mestih, na primer tudi v pogodbi z Johannesom in Benzinijem. Zdi se mi, da se je hotelo z njo prikriti posojanje na obresti, ki je po tedanjih pojmih veljalo vsaj kot nemoralno, če ne že kot nedovoljeno. Du Cange, *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae* in Tommaso (Dizionario della lingua, italiana, Torino 1929) tega njenega pomena ne poznajo. — 10. Posojanje na zastavljene predmete (pignus). — 11. Sold grošev je v tem času veljal 26 soldov malih denarjev. O relaciji med groši in malimi denarji (le-teh ne označujem posebej) glej B. Benussi, *Ragguaglio delle monete...*, Atti e memorie..., v. 40, fasc. I, Parenzo 1928. — 12. Po vsem videzu Soldanierijema ni bilo treba takoj oziroma v določenem roku po objavi prodaj, donacij ali testamentov njunih dolžnikov zahtevati povrnitev dolga, pač pa sta to storila tudi kasneje. — 13. PA VK 7, f 11. — 14. PA VK 10, f 9'. — 15. Glej op. 8. — 16. V razpravi o Benziniju (glej op. 8, str. 140) sem napačno napisal, da je pogodba med Pira-

nom in družino Soldanieri že potekla. Pravilno bi bilo: »Po preteku pogodbe...«. — 17. PA VK 7, f 21'—22, 16. april 1337. — 18. Ibidem, f 44', 16. maj 1337. — 19. Potestat in sodniki so dali Johannesu Soldanieri in njegovim družabnikom za čas od 3. junija 1337 dalje dve dotikajoči se hiši za letno najemnino 60 liber (poleg tega naj bi plačeval na leto 20 soldov za desetino), ki jih naj bi imel, dokler bi bil v Piranu (Ch. Pir., v. 46, št. 126). Za čas 4 let od prihodnjega 15. avgusta dalje je Johannes na zahtevo piranskih oblasti dobil v najem »po formi piranskih statutov« (čeprav v statutih tovrstne klavzule ni) hišo s kletjo (canepa) za ceno 20 liber na leto. Lastnika, mož in žena (le-ta z dovoljenjem potestata) sta si izgovorila pravico, da prekineta pogodbo glede hiše, tako da Johannesu ostane canepa; v tem primeru bi mu seveda vrnila ostane predplačila (PA VK 7, f 52—52', 27. maj 1337). Po indirektni poti izvemo, da je imel Johannes poleg omenjenih še eno hišo (PA VK 8, f 93—93', 31. okt. 1338). — 20. Glej op. 13. — 21. PA VK 8, f 111. — 22. Glej op. 14. — 23. Libra grošev je v tem času veljala približno 26 liber malih denarjev (glej op. 11). — 24. Vicedomske knjige med marcem 1340 in marcem 1342 manjkajo, vendar je bil največji del denarja posojen aprila in maja 1337. Je pa na drugi strani vprašljivo, če so ohranjene vse Vicedomske knjige med marcem 1337 in marcem 1340. — 25. PA VK 7, f 56, 26. maj 1337. — 26. Glej op. 21. — 27. Morda so nekateri od naštetih izrazov imeli svojo nianso pomena. — 28. Glej op. 9. — 29. Ta izraz je samo v enem tekstu (glej op. 42 in 43). — 30. Ibidem. — 31. PA VK 7, f 11, 6. april 1337; f 38', 1. maj 1337. — 32. PA VK 7, f 39, 11. maj 1337. — 33. Glej op. 8, razprava o Benziniju, str. 142. — 34. PA VK 10, f 29—29', 4. junij 1342. — 35. PA VK 7, f 22, 21. april 1337. — 36. PA VK 7, f 31', april 1337. — 37. Glej dalje, str. 129. — 38. PA VK 8, f 135. — 39. Glej op. 9. — 40. Ch. Pir., Atti 46, št. 130. — 41. Ibidem, št. 135. — 42. Ibidem, št. 151. — 43. Lexicon latinitatis Medii Aevi Jugoslaviae pravi, da je beseda cupresor morda spačenka od besede campsor (bankir); po mojem mnenju pa bi bila lahko omenjena beseda v zvezi z besedo pressa (obresti), ki se ome-

nja v istem tekstu. — 44. Ch. Pir., Atti 46, št. 151. Tekst, ki govori o obrestih, samo rezimira to določbo pogodbe po originalu in zato vsaj meni na več mestih ni povsem jasen. — 45. Ibidem. — 46. PA VK 14, f 87, januar 1346. — 47. Pomen te misli ni preveč jasen. — 48. Ch. Pir., Atti 47, št. 177. — 49. Glej op. 9. — 50. PA VK 12, f 16'—17'. — 51. PA VK 17, f 89—89'. — 52. Laborator salinarum, PA VK 15, f 24, 14. maj 1346. — 53. 1/3 neke hiše je bila prodana na dražbi za 7 liber, medtem ko sta bili drugi dve tretjini prodani po normalni poti za 11 liber (PA VK 10, f 62', 22. sept., 1342); podobnih primerov je bilo več. — 54. PA VK 16, f 52, 13. julij 1346. — 55. PA VK 18, f 110, 17. dec. 1347. — 56. PA VK 20, f 8', 25. marec 1348. — 57. PA VK 13, f 27', 25. maj 1345. — 58. Nekdo je bil namreč dolžan Soldanierijem nekaj denarja od bivšega dolga gospoda Sergija in nekaj denarja od drugih dolgov in je vse skupaj obljubil dati v določenih časovnih terminih uradnikom za izterjanje dolgov Soldanierijev (PA VK 18, f 94', 12 nov. 1347). Seveda je pa možno, čeprav je manj verjetno, da se pod formulacijo »drugi dolgovi« skriva denar, ki so si ga Pirančani izposodili pri Soldanieriju en gros in ga razdelili med seboj. — 59. Pogodba med Piranom in Benzinijem, objavljena v razpravi o Benziniju, op. 8, str. 140. — 60. PA VK 17, f 31, 13. maj 1347. — 61. PA VK 15, f 82. — 62. Atti 46, št. 123. — 63. PA VK 21, f 13. — 64. Ibidem, f 24'. — 65. Ibidem, f 97'. — 66. Glej op. 58. — 67. Glej op. 48. — 68. Ch. Pir., Atti 47, št. 185. Dokument je slikovit prikaz srednjeveške mentalitete. — 69. Alisi (Pirano, la sua chiesa e storia, str. 50) omenja 34 listin kapiteljskega arhiva iz let 1350—1354, ki se tičejo tega boja; v župnijskem arhivu jih nisem našel, tako da so morda med tistimi, ki so jih begunci po drugi svetovni vojni odnesli v Italijo. Zato sem bil vezan predvsem na 6 listin, objavljenih v Ch. Pir. — 70. PA VK 21, f 13'—14'. — 71. Glej op. 63. — 72. Ch. Pir., Atti 47, št. 207. — 73. Ibidem, št. 208. — 74. Ibidem, št. 209. — 75. Ibidem, št. 211. — 76. Ibidem, št. 212. — 77. PA VK 15, f 2—3, 20. marec 1351; tudi glede Benzinija — 78. PA VK 26, f 99—100', 11. dec. 1351.

HRENOVA GRBOVNA PLOŠČA V KOZARJAH

BOŽO OTOREPEČ

Pred mnogimi leti mi je pokojni prof. France Stelè dostavil s svinčnikom popisan list papirja, na katerem sta bili dve precej grobi skici oz. risbi očitno nekega grba. Na prvi je bil v pravokotnem okviru levo dvoglavi orel na nekakšnem trikotniku, desno pa naprej tj. na desno vzpenjajoči se lev na enakem, na konici stoječem trikotniku. Druga risba istega grba se je od prve razlikovala le po tem, da sta bili nad levom narisani zgoraj dve sonci z žarki na trikotnih zavesah. Pod omenjenima skicama je pisalo: »Grb svobodnih kmetov pri Dolinarju (vulgo Kocjan), Kozarje, onkraj mostu proti Dobrovi na obcestni enonadstropni stavbi, vzhodna stran.«

V spremnem dopisu je prof. Stelè navedel, da mu je risbo oz. list dostavil neznanec. Menil je, da je dvoglavi orel na levi strani plošče grb samostana v Bistri in samostanskega gospostva, kar bi mi lahko služilo kot napotilo pri identifikaciji grbovne plošče, ki bi me utegnila po mnenju prof. M. Kosa zanimati in pomagala razrešiti uganko o »grbu svobodnih kmetov«. Prof. Stelè je spregledal, da je bil grb samostana Bistre avstrijski grb tj. bela prečka v rdečem polju, preko katerega je bila položena velika črka F kot kratica za nemški naziv Bistre — Freudenthal, kot je upodobljen na več slikah Bistre.¹

Kamnito ploščo sem si takrat takoj ogledal. Danes je še vedno na isti stavbi, le da ima, sedaj že del mestnega naselja Ljubljane, hišno oznako Cesta dolomitskega odreda 122. Že na prvi pogled je bilo možno spoznati, da gre za grbovno ploščo ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597—1630), o čemer priča tudi dobro vidna letnica 1616, ki pa na omenjeni preprosti risbi ni bila zarisana, kot se je tudi sicer močno razlikovala od resnične podobe in vsebine grbovne plošče. O tem sem takoj poročal prof. Steletu in pri tem je takrat tudi ostalo.

Sama plošča, ki je bila izdelana v obliki kasnorenesančne-zgodnjebaročne kartuše, je ob zunanjem robu močno poškodovana. Le na levi strani spodaj in odkrušeno zgoraj je še videti sledi zavitega robnega okrasja. Osrednji del grbovne plošče zavzemata dva grba, ki sta nekako oblikovana v enega. Zato sta ščita po dolžini stisnjena in nekoliko zožena. Levo polovico zavzema grb ljubljanske škofije, kot ji je bil podeljen ob ustanovitvi leta 1461. Prevod latinskega opisa v ustanovitveni listini se glasi takole: »Grb je ščit, čigar polje je zlato, in ima dvoglavega orla, okra-

šenega z dvema diademoma. Desna polovica orla (gledano heraldično, sicer leva) je cesarski orel, leva pa enako velik orel oz. grb vojvodine Kranjske; za orlom je srebrna pastirska palica.«²

Podoba na naši grbovni plošči v glavnem ustreza temu opisu. Kranjska polovica orla ima vidno preko prsi položeno polovico šahirane zaponke (ali polmesec oz. srp) z 12 polji, cela je običajno iz 22 srebrno-rdečih polj. Obe glavi orla imata nimba, kot je to sicer imel cesarski dvoglavi orel,³ kranjski pa nimba cesarske krone, kot jo je ob »zboljšavi« kranjskega grba kranjskim stanovom leta 1463 dovolil cesar Friderik III.⁴ Med obema glavama je dobro viden na desno zavrt zgornji del škofovske pastirske palice. Običajno je orel v grbu ljubljanske škofije z dobro vidno pokončno črto razdeljen na obe polovice, iz katerih je sestavljen, tukaj pa ta črta ni vidna.

Desni del plošče zavzema grb škofa Tomaža Hrena, kot ga skoraj enakega poznamo že pri njegovem očetu Lenartu Hrenu. Ta je bil med 1553—1582 večkrat ljubljanski mestni

Hrenova grbovna plošča iz 1616 v Kozarjah (foto Damjan Prelovšek)

sodnik in župan in s tem tudi kranjski deželni odbornik.⁵ V barvah ga ima Valvasor v svoji rokopisni knjigi grbov, samo risbo brez barv pa tudi v Slavi vojvodine Kranjske.⁶ Po Valvasorju je bil Hrenov grb upognjena plava konica v črnem, obložena z levom, v črnem pa zgoraj dve zlati šesterokraki zvezdi. Škof Hren pa, ki je bil po funkciji knez, je imel v svojem grbu s knežjo krono kronanega leva. Klesar naše plošče je pri izdelavi tega Hrenovega grba dal očitno večji poudarek konici z levom, saj je ta heraldično prevelika, če jo primerjamo z drugimi Hrenovi mi risanimi ali klesanimi grbi. Tudi obe zvezdi sta precej neheraldični, poleg tega pa še osmokraki. Prostor med obema zavojema grbov spodaj je klesar uporabil za letnico 1616, ki nedvomno pomeni letnico nastanka grbovne plošče.

Takih Hrenovih kamnitih grbovnih plošč je še danes ohranjenih več, tako v Ljubljani in Gornjem gradu, pa tudi pri Trstu.⁷ Najstarejša datirana je iz leta 1602 v Gornjem gradu. Izdelana je iz peščenca, ima grb ljubljanske škofije, kot je opisan zgoraj, Hrenov grb pa je tu postavljen kot središčni ščit na orlove prsi.⁸ V tem času je Hren uporabljal tako obliko obeh grbov, saj nam je že leto prej ohranjen opis pečatnega prstana, ki mu ga je izdelal pečatorezec Abel Degen kot »škofijski grb z našim ščitkom (tj. grbom) na prsih«.⁹ Naslednja datirana grbovna plošča je iz 1609 tudi v Gornjem gradu, in sicer na Hrenovem nagrobniku, ki ga je dal izklesati še za svojega življenja. Kranjski orel tudi tu nima krone.¹⁰ Iz istega leta je druga plošča v Gornjem gradu na tistem delu rezidence, ki jo je sam pozidal.¹¹ Na tej je škofijski grb že močno poškodovan. Iz 1612 je dobra risba obeh grbov tiskana v Hrenovih Evangelijih in Listih, iz kasnejše dobe pa risba, ki jo brez navedbe vira objavlja Gruden.¹²

Tem bi kronološko sledila grbovna plošča v Kozarjah z letnico 1616. Njej bi po starosti sledila grbovna plošča na Hrenovem spomeniku oz. križu na Ambroževem trgu v Ljubljani z letnico 1622. Nedvomno najlepša je ohranjena grbovna plošča iz leta 1629, vzdana danes na hodniku prvega nadstropja nadškofijske palače v Ljubljani.¹³ Na njej ima kranjski orel na glavi dobro vidno cesarsko krono. V podporni zid hiše na Ciril Metodovem trgu 9 je vzdana še danes manjša plošča, ki ima vidno letnico 162., zadnja številka pa je odbita ali pa je zaradi obzidave iz 1972 nevidna. Tu je na prsih orla iz grba ljubljanske škofije postavljen Hrenov grb kot središčni ščit, enako onemu iz 1602. Napis pod grbom pove, da je ta oporni zid, potem ko

se je bil zrušil, dal postaviti Hren: »Thomas IX episcopus Labacensis collapsam erexit«.

Te grbovne plošče je Hren očitno po modi časa vzdal v vse večje gradbene objekte, ki jih je dal sam pozidati ali popraviti; izdelovali so mu jih razni kiparji in kamnoseki, tako npr. Jurij Skarnos, za katerega imamo podatek, da mu je Hren naročil izdelavo kamnitega grba za Koronej pri Trstu.¹⁴

Pri podrobnejšem ogledu teh grbovnih plošč je tako z likovne kot s heraldične plati zlahka možno ugotoviti, da niti dve od njih ni izdelala ista roka, temveč da gre pri vsaki za drugega klesarja oz. kiparja. Vsekakor je zgoraj omenjeno v Kozarjah izklesala najslabša izmed njih.

Drugo je seveda vprašanje, kako je prišla omenjena grbovna plošča na sorazmerno skromno stavbo v Kozarjah. Zelo verjetno gre, sodeč po vseh dosedanjih analogijah, za stavbo, ki je s pripadajočo kmetijo bila last ljubljanske škofije oz. bila zanjo kupljena v času škofa Hrena tj. leta 1616, ali pa je bila morda takrat pozidana.

V srednjem veku je bila v Kozarjah pretežno deželnoknežja posest, ki jo je upravljal kranjski vicedom v Ljubljani. V začetku 16. stoletja so bile Kozarje sedež posebne vicedomske župe s kmetijami v Kozarjah, Gradšču, Radni, Brezovici, Logu, Lesenem brdu in Horjulu.¹⁵ Od začetka 16. stoletja pa se je ta posest začela drobiti in leta 1726 je večino te župe kupilo mesto Ljubljana.¹⁶

V urbarju s popisom zemljiške posesti ljubljanske škofije iz leta 1572 v Kozarjah še ne najdemo nobene kmetije, ki bi ji pripadala.¹⁷ Toda v urbarju iz let 1671–1673 najdemo eno kmetijo v Kozarjah, ki je bila v tem času podložna škofiji. Na tej kmetiji je bil takrat kmet Jakob Marin.¹⁸

Usoda te kmetije je zelo zanimiva. Svobodniške temelje ji je dal Martin Smrekar, po domače Marin, ki je proti koncu 16. stoletja dobil tu svobodniško imenje. Konec 17. stol. je bilo skoraj odpravljeno svobodništvo, kajti sosednje gospostvo Bokalce so to kmetijo pogodbeno podvrgle svojemu gospostvu.¹⁹ Začel pa se je ta razvoj verjetno že prej, saj se kmetija v škofijskem urbarju omenja kot navadna podložna kmetija, pa katero smemo domnevati, da je bila za škofijo kupljena po letu 1572, verjetno ravno 1616, ko je Hren dal tja vzdati svojo grbovno ploščo. Kasneje je bil 1702 takratni lastnik Marinove kmetije Gregor Robežnik zopet vpisan med svobodnike in kljub poskusom Bokalc podvreči si to kmetijo, je bila 1708 dokončno vpisana

Hrenova grbovna plošča iz 1629, vzdana na hodniku prvega nadstropja nadškofijske palače v Ljubljani (foto Damjan Prelovšek)

med svobodniška imenja. V 19. stoletju je posest propadla, ostala je le majhna bajta.²⁰

Toda spomin na nekdanje svobodnike je ostal še dolgo živ. Iz konca 19. stoletja nam o tej kmetiji poroča krajevni zgodovinar A. Lesjak: »Drug tak svobodnjak (poleg Žerovnika v Gabrju — op. B. O.) je bil posestnik neznatne hišice v Kozarjah hišna številka 3 vulgo Marin (Mahren) imenovan. Ta hiša je sedaj močno zapuščena in jo zovejo Seunigovo bajto (Seunigi so bili od ok. 1820 lastniki Bokalc²¹), ljudje pa še vedno pravijo pri Marinu. V bližnjem gospodarskem poslopiju pa se še sedaj skonca nahaja grb z letnico 1616. Tudi vedo ljudje povedati, da je imela ta hiša nekdanje posebne pravice. Tako je bil, pravijo, prost vojaščine tisti, kateri je pribežal na vrt tega gospodarja, kadar so lovili mladeniče za vojaščino. O nekdanjem gospodarju te bajte pripovedujejo, da se je prav rad tožaril. Enkrat je šel celo na Dunaj kar peš k cesarju nekoga tožit, nazaj pa ga je prinesel rogatec ter ga stresel na gnojni kup na dvorišču. Še več družega se o njem pripove-

nuje. Leta 1805 sta Žerovnik in Marin še veljala za taka svobodnjaka...«²²

Iz povedanega torej sklepamo, da je uganoko o tem, kako je grbovna plošča z grboma ljubljanske škofije in škofa Hrena ter letnico 1616 prišla na omenjeno stavbo v Kozarjah, razložiti pač tako, da je Hren tega leta kupil omenjeno kmetijo za škofijsko posest in v spomin na to pridobitev dal vzdati na poslopje, ki je bilo morda takrat tudi na novo pozidano, svojo grbovno ploščo. V teku časa pa je zbledel spomin na Hrena in škofijo, grbovna plošča pa je ostala in burila domisljijo Kozarjanov, ki je iz svobodniške tradicije nekdanje Marinove kmetije in imenitnega grba z orlom in levom naredila »grb svobodnih kmetov«.

OPOMBE

1. M. Zadnikar, Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije, 1972, str. 294.
- 2. Listina 1461, december 6. Gradec, objavljena v Zgodovinskem zborniku, 1, 1888, str. 22.
3. F. H. Hye, Der Doppeladler als Symbol für Kaiser und Reich, Mitteilungen d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung, 81, 1973, str. 73.
4. Listina 1463, januar 12. Dunajsko Novo mesto v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani; prim. J. Mal Grb in barve dežele Kranjske, 1916, str. 9—10.
- 5. V. Fabjančič, Knjiga sodnikov in županov Ljubljane I (1269—1592) str. 241—243, rokopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljane.
- 6. J. W. Valvasor, Opus insignium armorumque... v Sveučil. biblioteki v Zagrebu, sign. MR 160, fol. 63; isti, Die Ehre des Herzogthums Krain XI, 700 in IX, 117.
- 7. J. Turk, Tomaž Hren, Bogosl. vestnik, 8, 1928, str. 24.
- 8. A. Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska, 1905, str. 141.
- 9. A. Dimitz, Historische Notizen aus den in Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofs Th. Chrön, Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain, 17, 1862, str. 19 (sub 1601, april 2.).
- 10. J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 872.
- 11. Turk o. d., str. 24.
- 12. Gruden o. d., str. 863, 821.
- 13. Turk o. d., str. 24.
- 14. ravno tam, str. 21, 24.
- 15. P. Blaznik, Zemljiška gospodstva v Ljubljani in njeni okolici, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave zv. 2, 1971, str. 47.
- 16. ravno tam, str. 65.
- 17. ravno tam, str. 43.
- 18. Nadškof. arhiv v Ljubljani, Škofijska pristava fasc. 1, urbar št. 2 (1671—1673).
- 19. Blaznik o. d., str. 66.
- 20. ravno tam, str. 66.
- 21. Anton Lesjak, Zgodovina dobrovske fare pri Ljubljani, 1893, str. 36.
- 22. ravno tam, str. 24—26.

MARIBORSKI KOSITRARJI

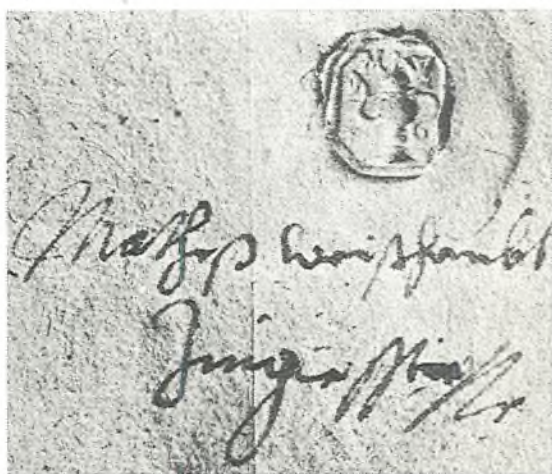
MARJETICA SIMONITI

K obrtnim dejavnostim, ki so se v naših krajih razvile razmeroma pozno, moremo šteti tudi kositrarstvo. 17. in 18. stoletje je obdobje, v katerem zaznamuje ta obrt pri nas največji razcvet. Značilno za kositrarsko obrt, eno najbolj meščanskih obrti je, da so jo pri nas v 18. stoletju pogosto opravljali priseljeni obrtniki iz severne Italije, ki so se v drugi ali tretji generaciji popolnoma asimilirali z domačim prebivalstvom tako, da samo še tuje zvoneča imena spominjajo na njihov izvor. Za Štajersko lahko celo rečemo, da so italijanski kositrarji v 18. stoletju enakovredni domačinom ali da celo prevladujejo. Medtem ko v 17. stoletju na primer v Mariboru delajo mojstri z nemško zvonečimi priimki kakor denimo Jakob Bräzl (Gräzl, Grätzel), Matej (Mattheus) Weissshaubt in njegov sin Martin, se pojavi leta 1721 v Mariboru prvi predstavnik kositrarske družine Caminolli, ki je tu delala več kakor sto let. Prav tako je bilo v Ptuj: tu delujejo v 17. stoletju družina Pavla Peltlerja (Pelsler), Franc Schattner in verjetno Ivan (Hanns) Ehmman (Ehemann). V 2. polovici 18. stoletja se pojavi v Ptuj Italijan Ambrož Vadi (Waty) in za njim družina Janeza (Joannes) Cerruttija, ki je z Vadijem povezana tudi s sorodstvenimi vezmi¹ in dela še v 1. tretjini 19. stoletja, ko kositrarstvo počasi zamre v vseh naših krajih.²

Namen tega sestavka je bolje spoznati mariborske kositrarje, posebno kositrarsko družino Caminolli. Poleg arhivskega gradiva, ki je vsaj do neke mere preučeno, se je ohrani-

nilo skromno število izdelkov teh mojstrov, ki so prav zaradi tega tem bolj dragoceni. Ohranjeni predmeti govorijo o kakovosti in raznolikosti kositrarskih izdelkov in o željah ter potrebah naročnikov. Gre predvsem za predmete vsakdanje rabe, za inventar meščanske hiše. Le redko so kositrarji dobivali zahtevnejša naročila, mednje moremo gotovo šteti izdelavo cehovskih vrčev.

O mariborskem kositrarju Mateju Weissshaubtu ni mnogo podatkov. V Mariboru se omenja pred letom 1630.³ Nadalje je znano, da je vzel l. 1643 svojega sina Martina v uk in da ga je zaradi neposlušnosti predal drugemu mojstru, in sicer Jakobu Bräzlu, o katerem tudi ni mnogo znane.⁴ Martin Weissshaubt se je preselil v Judenburg, kjer se omenja še leta 1662.⁵ Verjetno se je samo izšolal v Mariboru. V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu hranijo pomočniško pismo, ki ga je leta 1639 izdal mariborski meščan in kositrarski mojster Matej Weissshaubt pomočniku Jakobu Knezu (Khnesu) iz Celovca. To pomočniško pismo je pomembno zato, ker ga je poleg drugih obrtnih mojstrov (peka, dveh podkovačev, klobučarja, jermenarja, mizarja in knjigoveza) podpisal tudi Matej Weissshaubt in ga označil s svojim žigom. Poleg monograma MW je v pečatu upodobljen vrč. Iste motive, ki jih je Matej Weissshaubt uporabil pri svojem osebnem pečatu, najdemo tudi na znački, s katero je žigosan cehovski vrč mariborskih sodarjev iz leta 1633 v Pokrajinskem muzeju v Mariboru (inv. št. N 2981), (slika 2). Z gotovostjo lahko torej vtisnjeno značko na vrču pripišemo Mateju Weissshaubtu in s tem tudi vrč, ki je doslej edino znano signirano delo tega mariborskega mojstra pri nas. Vrč je lep primer uslučenih cehovskih pivskih posod, kakršne so bile v rabi od 16. stoletja naprej. Dokumentarno vrednost mu daje vgraviran napis v lovorjevem vencu na zgornji polovici trupa (DISE KANDEL. HAT. EIN / GANZ. ERSAMBES. HANT: / WERCH. DER. PINTER. ALHIE / ZV. EINER IMER. WERENTEN / GEDACHTNVS. BEI. DER. LAD. ZV / VER BEIBEN. MACHEN. LASEN / :16.33:) in pod njim napis iz leta 1839, ko je bil vrč obnoven. V spodnji polovici trupa so vgravirana imena leta 1839 predsedujočih v cehu. Takrat sta bili vrču dodani tudi obe uliti figuri na pokrovu in pipi. Ulita plastika moza, sedečega na sodu, in način graviranja napisov dovoljujeta sklep, da je bil vrč popravljen v

Slika 1

Pečat in podpis Mateja Weissshaubta na pomočniškem pismu iz leta 1639 (Deželni arhiv, Gradec)

delavnici Franca Ksaverja Caminollija II., ki jo je leta 1832 prevzela njegova žena Terezija. Isto plastiko moža na sodu najdemo namreč tudi na cehovskem vrču vuzeniških splavarjev iz leta 1829, ki je signiran s Caminollijevo značko.⁶

Matične knjige, ki sicer tako zgovorno pričajo o zasidranosti neke družine v določenem kraju, o Weissshaubtu in o Bräzlu popolnoma molčijo deloma zato, ker ne sežejo tako daleč v prvo polovico 17. stoletja.

V Mariboru je arhivsko izpričanih pet kositrarskih mojstrov iz družine Caminolli. Maloštevilni ohranjeni izdelki pri nas so označeni s štirimi značkami. Prva pripada Jožefu Caminolliju iz druge polovice 18. stoletja, letnico pod mestnim stolpom bi še najlažje prebrali kot 1754. Druga je morda oznaka Carla Caminollija ali Jožefa Caminollija II., česar ne moremo z gotovostjo trditi. Po obliki je podobna znački Jožefa Caminollija I., vendar je premalo ostra, da bi lahko razločili monogram ali letnico nad mestnimi stolpovi. Utisnjena je na vrču, inventarna številka N. 3025 v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Vsekakor gre za mariborski kositrarski izdelek, saj je mestni grb dovolj razločen in nedvomno gre za delo enega člana družine Caminolli. Stilistično je vrč premalo izrazit, da bi ga lahko določeneje datirali kot delo Carla Caminollija v čas od 1720-43 ali v čas delovanja Jožefa Caminollija II. (1759-1812). Drugo objavljeno značko pripisuje Georg Wolfbauer⁷ Francu Ksaverju Caminolliju I. S to značko je žigosan krožnik, inv. št. N. 3542 v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Verjetno je uporabljal isto značko tudi njegov sin Franc Ksaver II., ker je z njo signiran cehovski vrč vuzeniških splavarjev iz leta 1829. Takrat je bil Franc Ksaver I. star 73 let in gotovo ni več delal. Izdelke teh dveh mojstrov je zelo težko ločiti med seboj, ker gre za izredno majhno razliko samo v robu značke, ki je pri Francu Ksaverju I. okrašen z nizom pik, pri ostalih predmetih pa je rob gladek, oster in mnogokrat v celoti ni jasno viden. Značke so v večini primerov deloma premaknjene, deloma zabrisane. Verjetno je Franc Ksaver II. svojo značko samo prilagodil ali popravil, saj ni bilo potrebe po novi znački, ker je sin nadaljeval očetovo tradicijo ne samo v poklicu ampak tudi pri imenu.

Leta 1720 ali 1721 se pojavi v Mariboru italijanski priseljenec, kositrarski mojster Carl Caminolli (Kominali), prvi predstavnik te italijanske družine, ki se je tu ustalila in si za svoj novi dom izbrala Maribor. Kot izučen kositrar se je lotil svoje obrti, ki se je nato prenašala v družini z očeta na sina tako, da

poznamo kar pet mojstrov Caminollijev, ki so več kakor stoletje izdelovali mariborskim meščanom kositrno posodo. Za Karlom, ki se je leta 1743 preselil v Zagreb, je sredi 18. stoletja (verjetno 1752 ali 1754) prevzel delavnico po daljšem prerekanju zaradi priznanja mojstrstva oziroma zaradi sprejema na to mesto sin Jožef Caminolli I. in jo je nato vodil vse do svoje smrti leta 1779 (star 59 let). O njegovem osebnem življenju govore podatki iz matičnih knjig. Vemo, da je bil dvakrat poročen in da je imel deset otrok, od katerih sta važna sinova Jožef in Franc Ksaver, ki sta se pri očetu izučila kositrarske obrti. Jožef Caminolli I. je imel hišo v Gosposki ulici št. 28 s pravico do kositrarske obrti. Hiša je prešla po njegovi smrti leta 1783 v last kovaškega mojstra Albinsbergerja.

Jožef Caminolli I. je pomemben zaradi tega, ker poznamo njegova dela, ki so opremljena z mojstrsko značko. Zanj je uporabil predpisani mestni grb in mu dodal svoji iniciali I. C. V Pokrajinski muzej v Mariboru je priromalo pet skled s takšno signaturo (inv. št. N. 2974/4, N. 3026). Od skled velja omeniti ono z dvakrat stopničasto poglobljenim dnom in s pritaljenima zvitima ročajema

Slika 2

Cehovski vrč mariborskih sodarjev iz leta 1633, Maribor, Pokrajinski muzej

Slika 3
Skleda, izdelek delavnice Jožefa Caminollija I.
(1752–1779)

ma. Po obliki je preprosta, s smislom za porporec grajena, sledi strogo utilitarnim namenom, le ročaja sta v duhu časa bogato oblikovana (slika 3). Inačica te sklede je ohranjena v privatnem lastništvu v Splitu. Podobno velja tudi za pivski vrček, ki prav tako pri ročaju z okrašenim primežem ne more mimo želje, združiti uporabno z lepim (vrčku verjetno manjka pokrov) (slika 4). Žal ni mogoče ugotoviti ali je vrček delo Carla Caminollija ali Jožefa Caminollija II. V graškem Joanneumu hranijo vrč krojaškega ceha iz Strassa iz leta 1763, ki je označen z značko Jožefa Caminollija I.⁸

Videti je, da se je Jožef Caminolli I. s svojo družino in s svojim delom trdno zasedel v Mariboru. Na tej osnovi sta delala za njim sinova Franc Ksaver in Jožef mlajši. O Jožefu II. vemo le malo. Omenjen je leta 1785, ko je položil prisego kot mariborski meščan in lastnik t. i. Kramerjeve hiše št. 120 (v današnji Slovenski ulici) in leta 1812, ko je v Gradcu omenjen kot deželni mojster za Maribor. Istega leta zasledimo tudi podatek o njegovi smrti. Georg Wolfbauer mu je z vprašajem pripisal deloma jasno značko. Doselej ni bil pri nas ugotovljen noben predmet s to signaturo. Prej bi mu lahko pripisali značko na vrču iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru, inv. št. N. 3025, slika 4. Pri njem se je učil obrti njegov nečak Franc Ksaver Caminolli II.

Njegov brat Franc Ksaver, rojen leta 1757, se je do svojega 17. leta učil v očetovi delavnici, nato se je verjetno odpravil na obvezno pomočniško potovanje. Večkrat je omenjen kot kositrar v matičnih knjigah pri rojstvih oz. smrtih svojih otrok. Leta 1790 je na magistratu zaprisegel kot mariborski meščan in lastnik hiše št. 83 (današnja Gospoška 37). Imel je hišo ob obzidju z malim vrtom, ki jo je kupil od magistrata. Stati je morala nekje ob vogalu današnje Tyrševe in

Gregorčičeve ulice (glej tloris mesta Maribora iz leta 1789). Umrli je v 76. letu starosti v mestni ubožnici leta 1832.

Od njegovih štirih otrok je preživel otroška leta le Franc Ksaver, zadnji mariborski kositrar, ki se je obrti izučil pri stricu Jožefu Caminolliju II. Leta 1815 se je poročil s Terezijo Tatzer, hčerko Mihaela Tatzerja, hišnega lastnika v graškem predmestju. Verjetno ne bomo dosti pogrešili, če bomo portreta obeh zakoncev, ki sta ohranjena v Pokrajinskem muzeju v Mariboru in ju po stilni opredelitvi lahko uvrstimo v čas okoli 1815 do 1820, postavili na začetek njune skupne poti (sliki 5 in 6). Akvarela (12 × 7,5 cm) sta delo neznanega slikarja in nimata izrazite umetniške vrednosti. Sta pa kulturnozgodovinsko zelo dragocena in nam kljub nekaterim posplošenim potezam človeško približata portretiranca. Vse na teh dveh akvarelih je značilno za čas, v katerem sta nastala: temno lužen gladek okvir, motiv upodobitve — portret moža in žene v miniaturnih izmerah, pa tudi oblačila, ki nam kažejo praznjo nočo ljudi v podeželskem mestu v 20. letih 19. stoletja. Portreta sta prišla v muzej z nakupom leta 1909 (v prvih letih njegovega obstoja). Leta 1815 je Franc Ksaver Caminolli II. zaprisegel na magistratu kot mariborski meščan in je označen kot lastnik hiše in kot kositrarski mojster. Z 28. leti (leta 1820) je bil po Wolfbauerju sprejet za kositrarskega mojstra v Mariboru. Verjetno je bil takrat uradno potrjen s strani graškega ceha. Naslednje leto sta zakonca Caminolli kupila hišo na vogalu sedanje Tyrševe in Gregorčičeve ulice, v bližini katere je stal stolp mestnega obzidja in ob katerem je moralo stati poslopje, ki se večkrat omenja kot Zinngiesserhaus (kositrarnica). Iz zemljiške knjige je razvidno, da sta Caminollija leta 1827 staro hišo popolnoma porušila in na tem mestu zgradila novo, zidano, enonadstropno, z opeko krito hišo. Morda ne bo odveč, če si natančneje pogledamo stavbo, saj gre za opis tipične meščanske hiše: v pritličju je imela hiša dve sobi, obokano delavnico, kuhinjo in shrambo ter drvarnico. Obokano stopnišče je vodilo v prvo nadstropje, kjer je bila soba s kabinetom, obokana kuhinja in sanitarije. Caminollijevi obrtni dejavnosti lahko sledimo po ovinkasti poti arhivskih zapisov, ki odražajo dogodke v življenju mojstra. Teh poročil ni mnogo, vendar je razvidno, da je šlo z obrtjo navzdol. Leta 1829 je bil prodan tako imenovani Caminollijev stolp v takratni drevo-redni, danes Tyrševi ulici zidarskemu mojstru Wagnerju. Iz obrtnega protokola iz leta 1832 je razvidno, da je prevzela kositrarsko

obrt od svojega moža žena Terezija. Obrt so nanjo tudi prepisali. Zalkaj, ne vemo, po vsej verjetnosti je Franc Ksaver II. umrl, čeprav ne najdemo podatka o njegovi smrti v mrljskih knjigah vseh mariborskih župnij tega časa. Njegova delavnica je delala gotovo še do leta 1839 (popravilo vrča mariborskih sodarjev). Leta 1862 se še omenja v graškem adresarju, vendar je že Wolfbauer podvomil v to, da bi v tem času še delal. Na osnovi te omembe je B. Korošec sklepal, da bi bil Franc Ksaver Caminolli II. zadnji slovenski kositrar.⁹ Bolj verjetno je, da je po 1839. letu tudi njegova žena Terezija opustila obrt. Še večkrat zasledimo v arhivih ime Caminolli. Leta 1863 je bila po sodni odločbi vpisana kot lastnica hiše Terezija Caminolli. Leta 1867 pa najdemo njen podpis na predlogu za razširitev ulice, kjer je označena lega Caminollijeve hiše. Ta podpis žene zadnjega mariborskega kositrarja, napisan z negotovo roko 77-letne žene, je nekako slovo in obenem spomin na danes izumrlo kositrarsko obrt.

Kakor je bilo ugotovljeno, sta uporabljala Franc Ksaver Caminolli I. in njegov sin Franc Ksaver II. isto značko za žigosanje izdelkov v dveh inačicah (razlika samo v robu). Pokrajinskemu muzeju v Mariboru je uspelo zbrati s pomočjo članov in prijateljev Zgodovinskega društva nekaj predmetov s tema

signaturama. To so gladki krožniki z vgraviranimi monogrami lastnikov (4 komadi — inv. št. N. 3542, N. 2977, N. 2978, N. 2979), ena skleda (inv. št. N. 2980) in vrč vuzeniške splavarske bratovščine iz leta 1829 (inv. št. N. 2975), ki ga je muzeju daroval zaslužni zgodovinar Josip Mravljak. Na vseh predmetih razen na krožniku inv. št. N. 3542 je utisnjen mojstrov znak z gladkim robom. Krožnik inv. št. N. 3542 ima utisnjene tri značke z obogatenim robom. Po en krožnik z isto oznako hranita še Narodni in Mestni muzej v Ljubljani (brez inventarnih števil). Krožnika sta gladka in okrašena samo z lastniškima monogramoma IT in IF. 10 gladkih krožnikov s signaturo F. Ks. Caminollija II. je ohranjenih v privatni lasti v Splitu.

Vrč vuzeniških splavarjev si velja natančneje ogledati. V osnovni obliki navezuje na tradicijo cehovskih vrčev, vendar je izgubil za to vrsto predmetov značilno usločeno konično obliko, je čokat in opremljen s širokim dulcem ter stoji na treh usločenih nogah. Na pokrovu je okrašen z vgravirano ladjo in letnico 1829, na trupu pa ima vrezan napis ANTON. POCHERNIG. Mala plastilka moža, sedečega na sodu, ki si z roko zastira oči in naj verjetno predstavlja splavarja, je ulita in jo srečamo tudi na vrču mariborskih sodarjev iz leta 1633. Način graviranja napisov Caminollijeve delavnice spoznamo tudi na velikem cehovskem vrču mariborskih zidarjev in tesarjev iz leta 1730 (Pokrajinski muzej Maribor inv. št. N. 2976). Tudi ti so med leti 1819—28 dali vpisati na vrč imena pomembnih članov. Vsaka kositrarska delavnica je poleg naročil za nova dela sprejemala tudi predmete v popravilo. Drugi krožniki in skleda iz Caminollijeve delavnice so popolnoma gladki, dva krožnika sta označena z vgraviranimi lastniškima monogramoma.

Dela obeh Francev Ksaverjev Caminollijev izpričujejo dobro obrtniško tradicijo, čeprav ni mogoče prezreti, da je zlata doba kositrarstva prešla in da manjka zanosa, s katerim je uspelo mojstrom, da so še tako preproste mu predmetu dali ustrezno obliko in okras.

Družina kositrarjev Caminollijev je popestrila in izpopolnila število obrti v mestu in je Maribor s svojo dejavnostjo uvrstila med kraje, ki jih lahko štejemo za središča kositrarske obrti na Slovenskem.

Carl Caminoli (Kominoli)

Dela od 1721—1743 kot mojster v Mariboru. Nato se preseli v Zagreb. Oče Jožefa Caminollija I. (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13). Po Korošču je prišel v Maribor l. 1720 in je tu odkupil nek-

Slika 4

Vrč, izdelek delavnice Caminolli: Carl? ali Jožef II?

danjo Weissshaubtovo kositrarno (B. Korošec, Kositrarska obrt na slovenskem Štajerskem, op. cit. p. 161).

Jožef Caminolli I. (Kaminoli)
(verjetno 1720—1779)

Rojen verjetno l. 1720, od l. 1721 z očetom Carlom v Mariboru. 26. oktobra 1752 je dobil graški kositrarski ceh naročilo, da ga sprejme proti majhni vstopni pristojbini v bratovščino. Plaćati je moral 75 fl. Po daljšem prerekanju je bil sprejet kot mojster v Mariboru. (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13).

29. januarja 1754 umre Cecilija Caminolli, rojena Wärginz?, verjetno njegova prva žena. (M. II., ž. ck. sv. Janez Krstnik, Maribor, A S).

2. maja 1754 se kot vdovec poroči Jožef Caminolli z Jožefo Magdaleno Ruschger (Roscherin, Roschkerin, Roskerin). (P. II. p. 41, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Z njo je imel deset otrok.

dvojčka Jožefa in Franca Ksaverja (23. 1. 1755), ki sta verjetno kmalu umrla, ker se 4. 4. 1757 rodi sin Franc Ksaver in 17. 4. 1759 Jožef, 4. 9. 1760 Ignacij Francišek, 19. 7. 1762 Barbara, 2. 11. 1763 Katarina (umre 6. 3. 1781), 30. 8. 1765 Marija Terezija, 1. 1767 Mihael (umre že 21. 7. 1767), 30. 7. 1768 Marija Jožefa. (R. III. p. 514, 571, 605, 634, 673, 699, 738, 779, M. II. p. 10, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Jožef Caminolli je imel hišo št. 100 v zgornji Gosposki ulici (verjetno današnja št. 28) s pravico do kositrarske obrti, ki je prešla nanj po nakupu v vrednosti 700 fl. (Zemljiška knjiga I. fol. 140, PAM).

L. 1774 se omenja v zvezi s sinom Francem, ki se je do tega leta pri njem učil. (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13).

Jožef Caminolli umre 23. novembra 1779 kot meščan, star 59 let, stanujoč v hiši št. 100 (M. II. p. 51, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

L. 1783 je prešla njegova hiša v last kovaškega mojstra Albinsbergerja. (Zemljiška knjiga I. fol. 140, PAM).

Franco Ksaver Caminolli I. (1757—1832)

Rojen 4. aprila 1757, sin Jožefa in Jožefe Caminolli, botra ob krstu sta bila zakonca Lintner. (R. III. p. 571, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Pri očetu se uči do 17. 3. 1774 (Wolfbauer, op. cit. p. 13). Maja 1783 se poroči Ksaver Caminolli z Marijo Ano, hčerko Jurija in Cecilije Haritsch (P. I. p. 192, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

L. 1790 je na magistratu zaprisegel za mari-borskega meščana kot sin meščana in lastnik

hiše št. 83 (Gosposka 37) (Knjiga meščanov mesta Maribor, fol. 74, PAM).

Imel je štiri otroke: Nikolaja († 14. 1. 1782), Terezijo († 11. 8. 1791), Franca Ksaverja, ki je bil rojen verjetno 1792 (ta rojstna knjiga je izgubljena), ker se ob njegovi poroki omenjata oba starša in starost (10. 9. 1815) in sina Karla (rojen verjetno 1797, umrl 9. 10. 1809, star 12 let). (M. II., p. 92, p. 108, p. 184, P. II., p. 331, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Franco Ksaver Caminolli I. ima hišo št. 83, ki jo je kupil od magistrata, ob obzidju z malim vrtom zadaj (Zemljiška knjiga I., konec 18. stol., PAM, verjetno današnja Gosposka 37).

31. januarja 1812 mu umre žena Ana Caminolli, stara 52 let, (M. II. p. 199, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Franco Caminolli je umrl 31. 10. 1832, star 76 let (pravilno bi bilo 75 let) zaradi ohromelosti. Na koncu je živel kot varovanec v ubožnici (špitalu) (M. II. p. 289, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Jožef Caminolli II. (Caminoli) (1759—1812)

Rojen 17. aprila 1759, sin Jožefa in Jožefe Caminolli, botra ob krstu sta bila zakonca Lintner. (R. III. p. 605, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

L. 1785 je na magistratu zaprisegel kot mari-borski meščan na osnovi očetove kositrarske pravice in kot lastnik tako imenovane Kramerjeve hiše št. 120 (današnja Slovenska ulica) (Knjiga meščanov mesta Maribor, fol. 69, PAM).

G. Wolfbauer navaja, da je l. 1812 postal deželni mojster za Maribor (op. cit. p. 13), kar pa je bil nedvomno že prej. Morda gre za potrditev graškega ceha.

9. avgusta 1812 umre Jožef Caminolli, kositrar, star 51 let, lastnik hiše št. 120 (Slovenska 18) zaradi prisada. (M. II., p. 201, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

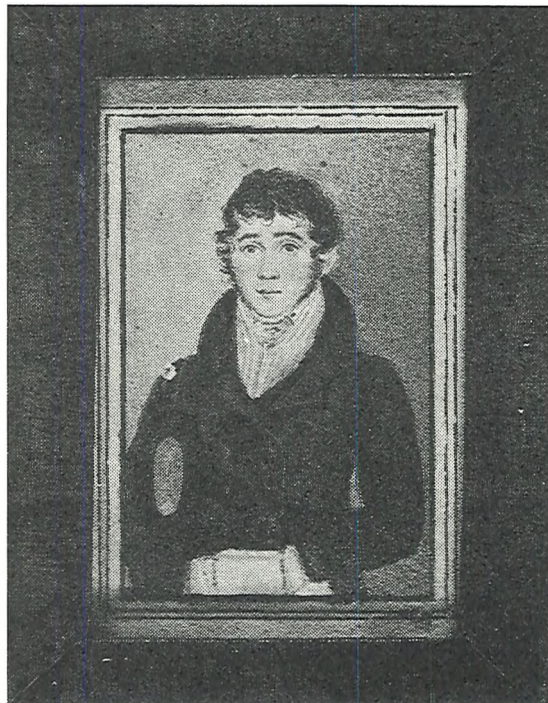
Pri njem se uči njegov nečak Franco Ksaver Caminolli II. (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13).

Franco Ksaver Caminolli II. (Kaminoli)
(verjetno 1792—?)

Rojen verjetno l. 1792 (rojstna knjiga iz tega obdobja ni ohranjena) kot sin Franca in Ane Caminolli. (P. II. p. 331, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

Uči se pri stricu Jožefu Caminolliju II. (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13).

10. 9. 1815 se poroči kositrar Franco Kaminoli, star 23 let s Terezijo Tatzer, staro 24 let, hčerko Mihaela in Terezije Tatzerja, hišnega lastnika iz graškega predmestja. (P. II., p. 331, ž. ck. J. Krstnika, Maribor, A S).

Slika 5 in 6. Portreta Franca Ksaverja II. in Terezije Caminolli, akvarel, ok. 1815-20, Maribor, Pokrajinski muzej

L. 1815 je na magistratu zaprisegel kot mariborski meščan, kjer je označen kot lastnik hiše in kositrarski mojster (Knjiga meščanov mesta Maribor, fol. 93, PAM).

Po G. Wolfbauerju postane 20. 2. 1820 mojster v Mariboru (op. cit. p. 13).

Od l. 1822—27 plačuje letni šiling. (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13). L. 1821 sta z ženo kupila hišo na vogalu sedanje Tyrševe in Gregorčičeve ulice.

L. 1827 sta porušila staro in pozidala novo stavbo. (Opisi mestnih hiš, PAM).

L. 1829 je prodan t. im. Caminollijev stolp v takratni Drevoredni ulici (danes Tyrševa ulica) (Opisi mestnih hiš, PAM). 27. 3. 1832 je prevzela Terezija Caminolli obrt od svojega moža Franca in je bila nanjo tudi prepisana. (Obrtni protokol III., fol. 6, PAM).

L. 1862 se Franc Caminolli še omenja v graškem adresarju? (G. Wolfbauer, op. cit. p. 13).

L. 1863 je bila po sodni odločbi vpisana kot lastnica hiše Terezija Caminolli. (Opisi mestnih hiš, PAM).

6. 12. 1867 najdemo podpis Terezije Caminolli na predlogu za razširitev ulice s priloženo skico, ki kaže položaj Caminollijeve hiše. (Opisi mestnih hiš, PAM.)

17. 1. 1879 umre Terezija Kaminoly, roj. Tatzler, vdova in lastnica hiše, stara 89 let, stanujoča v Gosposki ul. št. 35. (Mrl. knjiga, Matični urad Maribor).

Ostali člani družine Caminolli

Maja 1757 umre Caminolli N. (M. II. p. 327, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

1. 4. 1813 se rodi Franc Jakob, nezakonski sin Cecilije Caminolli, hčerke meščana (R. V. p. 56, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

23. 8. 1815 umre Jožefa Kaminoly. stara 90 let, (hiša št. 101 — današnja Gosposka 25), varovanka v ubožnici — morda žena Jožefa Caminollija I. (M. II., p. 218, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

14. 6. 1816 umre Franc Kaminoly, sin Franca C., star 1 leto in pol (hiša št. 109 — današnja Slovenska 7) (M. II. p. 222, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, A S).

12. 8. 1823 umre Alojz, nezakonski sin Katari-ne Kaminoli, natakariče, star 14 let. (M. I., p. 185, ž. ck. sv. Magdalene, Maribor, A S).

19. 1. 1860 umre Cecilija Caminolli, hči meščana, stara 67 let, hiša št. 24. (M. knjiga 1836—65, p. 236, ž. ck. sv. Magdalene, Maribor, A S).

Ohranjen je zapuščinski spis po Ceciliji Caminolli, uživalci meščanskega špitala, kjer je cmenjeno, da je bila samska in da je imela dva nezakonska otroka — hčer Ano, podpiranko ubožnice in sina Franca, stotnika v pokoju in da ni zapustila nobenega premoženja. (OSM D 1860 30 PAM). Verjetno gre za sestro Franca Ksaverja Caminollija II.

25. 7. 1891 umre Ana Caminolli, zastavljalka, stara 80 let, iz Stolne ulice (današnja Poštna ulica) (M. knjiga, p. 379, ž. ck. J. Krstnik, Maribor, Matični urad).

Značke mariborskih kositrarjev

Matej Weissshaubt

Martin Weissshaubt

Jožef Caminolli I.

značka člana družine Caminolli, morda Carl Caminolli ali Jožef Caminolli II.

po Wolfbauerju z vprašajem pripisana značka Jožefu Caminolliju II.

Franc Ksaver Caminolli I.

Franc Ksaver Caminolli II.

Vse značke so zrisane v merilu 1 : 1 po ohranjenih predmetih v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Značke je risala Marija Leskovec, muzejski sodelavec.

OPOMBE

1. Ambrož Vadi je bil poročen dvakrat, prvič z Dominiko Cerutti in drugič s Paschalio Katarino Bertosin (13. 7. 1803). Dominika Cerutti je bila iz Miggiandona v Piemontu in se omenja pri poroki svojega sina Gaudenza Jožefa Vadija 12. 1. 1823. (P. III. fol. 77, fol. 120, ž. ck. sv. Jurij, Ptuj, Župnijski urad). Ambrož Vadi je umrl komaj 38-leten 10. 1. 1810 v Ptuj, Župnijski urad). — 2. Georg Wolfbauer: Die steierischen Zinngiesser

und ihre Marken, Graz 1934, p. 14, p. 26. — 3. Georg Wolfbauer: op. cit. p. 32, Branko Korošec: Kositrarska obrt na slovenskem Štajerskem, Kronika XIV, 3, Ljubljana 1966, p. 161. — 4. Branko Korošec: op. cit. p. 161. — 5. Georg Wolfbauer: op. cit. p. 32. — Ta podatek se ne ujema s trditvami B. Korošca, ki pravi, da je Martin Weissshaubt delal v Mariboru vsaj do l. 1653. Wolfbauer navaja, da je bil Martin Weissshaubt mojster v Judenburgu, kjer se je pri njem med leti 1658 in 1662 učil Anton Pichler. Vprašanje je, kdaj se je Martin W. preselil v Judenburg. Znana je tudi njegova značka, objavljena v Wolfbauerjevi knjigi o štajerskih kositrarjih. — 6. V spodnji polovici trupa cehovskega vrča mariborskih sodarjev iz l. 1633 je vgraviran naslednji napis: GEORG BÜRGER OBER VORSTHEER. / JOHAN SCHMIDL. / UNTER VORSTHEER. / ANTON LÜKOFNIACK / GEORG REICH / FRANZ SCHÜNITZ / FRANZ GÜRNIG / IOHAN STRUI: ZUNFT KOMISZAR. Vrč je bil razstavljen v Narodni galeriji v Ljubljani l. 1968 na razstavi Umetnost 17. stoletja na Slovenskem. — 7. Georg Wolfbauer: op. cit. p. 13. — 8. Branko Korošec: op. cit. p. 162. — 9. Branko Korošec: Kositrarji baročne Ljubljane, Donesek k obrtni zgodovini kositrarstva na Slovenskem, Kronika XIII, 3, Ljubljana 1965, pp. 182—196. — Moj prispevek želi dopolniti in popraviti Korošec članek v Kroniki XIV, 3, Ljubljana 1966, pp. 161—162. Pri svojem delu sem se opirala na arhivsko gradivo iz PAM in na izsledke odličnega poznavalca štajerskega kositrarstva in zlatarstva Georga Wolfbauerja. Njegovi deli sta za obe področji temeljnega pomena. Korošec Wolfbauerja ni upošteval in se je opiral predvsem na R. G. Puffa, ki pa tudi po ugotovitvah drugih raziskovalcev ni vedno zanesljiv, posebno, če gre za podatke starejših obdobj in na nekatere izpiske iz graškega arhiva (LA Graz). Zaradi napačne interpretacije arhivskih podatkov je prišel Korošec do preneagljenih in nelogičnih sklepov. Npr. tam, ko govori o Jožefu Caminolliju I. in pravi, da je bil ugleden meščan in član trgovske zbornice, kar prenaša tudi na njegovega sina Franca Ksaverja I. Trgovske zbornice v Mariboru sredi 18. stoletja ni bilo, sploh pa so se obrtniki združevali v svojih obrtnih združenjih — cehih. Vse to Korošec izvaja iz Puffove omembe, kjer Puff pravi, da najdemo Caminollije v Mariboru »auf dem sogenannten Krammerhause«. Iz knjige meščanov mesta Maribora fol. 69 (PAM) je razvidno naslednje: Caminolli Josef, Bürgers—Sohn auf das Wäterl. Zinngiesser Jus und das Kramerl. Haus sub Nro 120« — kar je mogoče prevesti takole: Jožef Caminolli II. je l. 1785 zaprisegel na podlagi očetove kositrarske pravice in kot lastnik Kramerjeve hiše št. 120. Korošec nadalje pravi, da je Jožef Caminolli II. sin Franca Ksaverja I., česar pa podatki iz matičnih knjig ne dopuščajo. Gre za brata, sinova Jožefa C. I. Nadalje je treba popraviti Korošca pri omembi hiše Franca Ksaverja C. II. Korošec se sklicuje na R. G. Puffa, ki ga pa napačno interpretira. Puff

piše, da je Franc Ksaver Caminolli II. živel l. 1816 v hiši št. 109 (današnja Slovenska ul. 7) ne pa Graška cesta, kjer bi naj živel že Jožef Caminolli I., za katerega vemo, da je imel hišo št. 100 (Gosposka 28). Graška ulica je tekla izven mestnega obzidja v smeri proti Gradcu in ni imela 109 hišnih števil. Mestne hiše so bile oštevilčene ne oziraje se na ulice znotraj mestnega obzidja do l. 1876, ko je občina odredila ulično oštevilčenje hiš, ki velja še danes. Zaradi tega

je postavljala Korošec lego kositrarnice v bližino Graške ceste ob vzhodno stran mestnega obzidja. Iz podatkov zemljiške knjige in knjige meščanov pa je razvidno, da je moral biti tim. Caminollijev stolp in kositrarnica v severni črti mestnega obzidja ob današnji Gregorčičevi ulici.

Pri iskanju arhivskih podatkov mi je ljubeznivo pomagal prof. Antoša Leskovec, arhivski svetovalec v PAM, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

MATEVŽ LANGUS IN ČOPOV TER KORYTKOV NAGROBNIK

EMILIJAN CEVC

Dne 6. julija 1835 je Matija Čop utonil v Savi pri Tomačevem. Pokopali so ga pri Sv. Krištofu ob levem zidu pokopališča, blizu groba Valentina Vodnika.

Malo manj kot tri leta pozneje, 24. marca 1838, je prinesel »Illyrisches Blatt« tale oklic:

GRABMAHL

des

Mathias Zhóp.

»Mehrere Freunde unseres ausgezeichneten Landsmannes, Mathias Zhóp, haben beschlessen, ihm ein Denkmahl zu errichten. Die zur Deckung der diesfälligen Kosten eröffnete Subscription hatte bis nun einen günstigen Erfolg. Entfernte Freunde des Verewigten, und sonstige Vaterlandsfreunde, die sich diesem Unternehmen anzuschliessen geneigt sehn dürften, werden in Kenntniss gesetzt, dass die diessfälligen Beiträge in der Buchhandlung des Herrn Ignaz Edlen von Kleinmayr oder beim Herrn Michael Pregel, Verwalter der D. O. R. Commenda Laibach, subscribirt und erlegt werden können. Zur Berathung über die Form dieses Monumentes wird am 29. April 1838, Vormitags um halb elf Uhr, im Saale des D. O. R. Hauses eine Versammlung Statt finden, zu welcher alle Herren Subscribenten eingeladen werden. Sollte ein grösserer Betrag einfließen, als der, welcher zur Errichtung dieses Denkmahls benöthiget wird, so wird er zur Renovierung des Vodnik- und Linhart'schen Grabmahles verwendet werden.«

V zgodnji spomladi, vsaj v začetku marca 1838, se je torej sprožila in prinesla že tudi prve prispevke misel, da bi profesorju Čopu

postavili primeren nagrobni spomenik.¹ Samo ugibamo lahko, kdo vse so bili tisti Čopovi prijatelji, ki so sprejeli ta sklep, a gotovo so bili med njimi Prešeren, Andrej Smole, Miha Kastelic, bržčas tudi Fidelis Terpinc in še kdo, organizator celotne akcije pa je bil oskrbnik ljubljanske križniške komende in za slovensko kulturo vneti Mihael Pregel.² Zato so za posvetovanje o obliki spomenika tudi izbrali dvorano križniške komende, za čas pa nedeljo 29. aprila ob pol enajstih. Udeležili so se ga pač vsaj Čopovi najbližji prijatelji. In med temi smemo slutiti tudi slikarja Matevža Langusa.

Da sta si bila Čop in Langus zelo blizu, smemo sklepati po izročilu, po sorodnem značaju in po spletu življenjskih okoliščin. Oba umirjena in življenjskemu vrvežu odmaknjena značaja sta se ogibala glasnih gostilniških družb in se posvečala predvsem svojemu delu; povezovala ju je zaljubljenost v Italijo in antiko, klici žive sedanosti pa ju niso privabljali. Združevala ju je vera v umetnost in imela sta skupne prijatelje, med katerimi so bili najvidnejši pesnik Prešeren, profesor Karel Schulz-Strasznicki, dr. Janez Nep. Oblak, Fidelis Terpinc itd. Gotovo je Čop Langusa večkrat obiskal doma in v ateljeju, kjer ga je prijatelj tudi portretiral, za toplo razpoloženje pa je skrbela slikarjeva duhovita in izobražena soproga Ana; tej je Prešeren iz Celovca prav po Čopu sporočil celo posebne pozdrave. Razen tega je Langusa in Čopa povezovalo tudi poznanstvo z Baragovo sestro Antonijo, poročeno Hoffern, ki je leta 1830 ovdovela. Lepa, dasi ne premožna vdova je veljala kot Čopova zaročenka, a poroki je nasprotovalo Antonijino sorodstvo, nato pa je posegla vmes še profesorjeva nadna smrt.

Med zbranimi v križniški dvorani je bil Langus edini, ki je bil likovno razgledan. Prešeren in Kastelic sta prevzela skrb za besedilo na nagrobniku, oblikovni osnutek spomenika pa je napravil Langus.

V Langusovi skicirki, ki jo hrani Narodna galerija v Ljubljani (inv. št. 139), najdemo na hrbtni strani osmega lista ob risbi glave brkatega moža in osnutka Križanja na levi skopo skico Vodnikovega nagrobnika, desno od te pa prvo idejno skico za Čopov nagrobnik (sl. 1). Vse je risano s svinčnikom in v naglici, kakor bi se ideja obličila sredi pogovora ter se sproti prelivala v prvi risani osnutek. Pri Vodnikovem spomeniku je Langus nakazal samo kanelirani steber s ščitastim poljem za napis in na vrhu približno obrisno linijo kapitela. Je mar hotel s to skico reči, da bi nekaj podobnega morali postaviti tudi Čopu? — Pač pa vsebuje risba Čopovega nagrobnika že vse značilnosti poznejše realizacije. Spomenik naj bi stal v polkrožno zaključeni niši. Nad stopničastim postamentom se dviga njegov prizmatični del, podoben antični ari s profilirano krilno ploščo; v njegovem osrednjem pravokotnem polju naj bi bil bržčas prostor za biografski del napisa. Nad tem glavnim delom se dviga odlomljen

Slika 1

Langusova idejna skica za Čopov nagrobnik (Narodna galerija, skicirka inv. št. 139)

kaneliran steber, na čigar vrhu sedi sova, pod njo pa se preveša čez odlom stebra kača, ki grize lastni rep. Pred stebrom je odprta velika knjiga, na kateri naj bi bili bržčas vklesani (na risbi z vijugami nakazani) spominski verzi. Na desni zgoraj je slikar dodal celo besedo »Sava«, kar naj bi bil morda utrinek spomina na valove nesrečne reke, ki je prijatelja ugrabila — ali pa moramo brati drugo črko kot »o«, kar bi dalo besedico »sova«, nanašajočo se na atribut na vrhu spomenika.

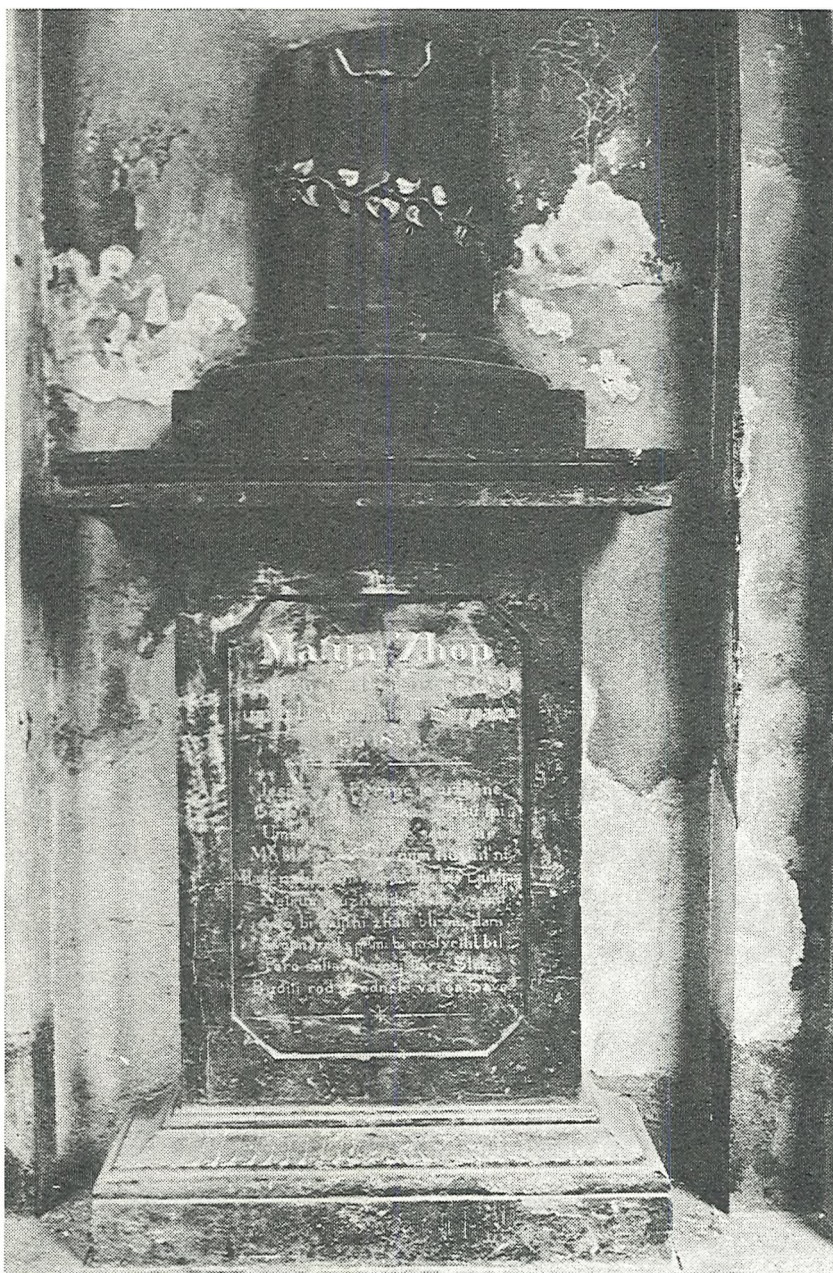
Vse kaže, da je Langus skiciral ta še vedno v popolnoma klasicističnem duhu pojmovani spomenik kar v križniški dvorani med pogovorom in izmenjavi misli o njegovi obliki. Skicirka je bržčas krožila med prijatelji, ki so idejo odobrili in nato Langusu zaupali nalogo, naj izriše dokončno predlogo. Risba le-te se sicer ni ohranila, a nagrobnik sam, kakršnega so leta 1840 postavili, potrjuje Langusovo avtorstvo (sl. 2).

Izklesan je iz črnega kamna. Pravokotna baza je bogato profilirana v obliki padajoče karnise, po katere »zvončastem« delu se vrste lovorovi listi. Prizmatični glavni del ima pogobljeno pravokotno polje s prisekanimi ogli, namenjeno za napis. Krilna plošča je klasično profilirana, na tej pa stoji na kvadratni plinti odlomljen kaneliran steber s profilirano bazo; poševno se ovija okoli stebra vitica z bršljanovimi listi. Vrh stebra je stala nekoč na odprti knjigi sova, čez njegov odlomljeni rob pa se preveša v lastni rep zagrizena kača, ki se je nekoč izvijala izza knjige. Sova in knjiga sta izginili ob prenašanju spomenika na Navje.

Glavna zamisel je torej enaka kot na Langusovi skici, le odprta knjiga je prešla na vrh stebra pod sovo. Biografski in slavlilni napis sta vklesana skupaj na prizmatičnem delu nagrobnika v bohoričici z latinskimi črkami.

Stilno se nagrobnik podreja klasicistični oz. empirski oblikovni formuli, kar velja tudi za njegovo simboliko. Odbiti steber pomeni nasilni konec plemenitega življenja, sova učenost in kača nesmrtnost (predvsem v pomenu nesmrtnega spomina), bršljan pa je, podobno kot lovor, častni venec. Pri Germanih so njegovi vedno zeleni listi bili posvečeni mrtvim, tu pa moramo misliti na bršljanov venec, kakršnega so podeljevali v starih Atenah pesnikom, katerih tragedije so zmagale pri Dionizovih gledaliških igrar.

Proporcionalno je spomenik izpeljan v zlategem rezu; njegovo sorazmernost moti le malce predaleč segajoča krilna plošča glavnega dela. Gre torej za tip nagrobnika, kakršnega je Langus lahko spoznal v Italiji, še prej pa

Slika 2
Čopov nagrobnik na ljubljanskem Navju (sova in knjiga na vrhu zdaj manjkata)

na dunajskih pokopališčih, kjer se je ta forma ohranjala vse do srede 19. stoletja. Simbolično spremljavo mu je lahko kdo narekoval. Morda Prešeren? Bršljanov venec — največje veselje meji na tragičnost; mladostni ogenj, ki človeka tudi izpodkoplje in uniči; knjiga, ne do konca prebrana...

Skicirko, v kateri je risba Čopovega nagrobnika, je Langus uporabljal, kakor vse kaže, v letih 1838—1841, na žalost pa je med vsemi drugimi najtežje časovno natančneje določljiva. Razen tega vemo, da je slikar hkrati uporabljal po več risank; zdaj je segel

po tej, zdaj po drugi, kakor so mu ravno prišle pod roko ali kjer je bila še kakšna prazna stran,³ zato ni mogoče vseh razvrstiti v kontinuirano zapovrstnost.

Preden se poslovimo od Langusovega in Čopovega prijateljstva, pogledimo še v risanko z inv. št. 136, ki ji na žalost ne moremo določiti spodnje časovne meje, da pa jo je slikar porabljal še leta 1839, razvidimo iz vrste risbic in skic za nagrobnik tega leta umrlih Ovsenekovih dečkov, za katerega je zložil Prešeren znane verze »Jasni so in srečni b'li...« Druge risbe so časovno manj do-

ločljive, ker gre predvsem za kopije po cerkvenih slikah drugih slikarjev in za nekatere Langusove lastne nabožne kompozicije. Pritezata pa nas dve portretni risbi nekega mrtveca: prva, ki je bolj skicozna in s katero slikar očitno ni bil zadovoljen, je na listu 9 ob risbah dveh layereskinih židovskih figur, druga, krepkeje izrisana, pa je na desni zgoraj na strani 7 ob risbi lestenca in skici leve roke (sl. 3 in 4).

Kóga ti risbi predstavljata?

Z vso previdnostjo in le kot hipotezo naj zapišem: morda gre za risbo prijatelja Čopa na mrtvaškem odru.

Gotovo je tudi Langusa Čopova nenadna smrt pretresla kot Prešerna in prenekaterega kulturnega Ljubljana, pa je želel ohraniti tudi podobo mrtvega Čopa, potem ko je, menda celo večkrat, portretiral živega. A živega je zajel vedno en face, tu pa je pred nami glava umrlega v strogem profilu, kar zelo otežuje primerjanje. Misel, da gre za posmrtno portretno risbo Čopa, bi potrjevala frizura z zalisci, dasi je ta nakazana le s skopimi črtami in se zde lasje nekoliko redkejši kot na oljnem portretu, ki je kakih deset let starejši.⁴ Še bolj prepričljiv se mi zdi spodnji del obraza z značilno oblikovanimi ustnica-

Slika 3
Domnevna prva Langusova
risba umrlega Matija Čopa
(Narodna galerija, skicirka
inv. št. 136)

Slika 4
Domnevna druga Langusova
risba umrlega Matija Čopa
(Narodna galerija, skicirka
inv. št. 136)

mi in izrazitimi ustnimi koticami, z močnimi črtami od nosu do ust in z okroglo brado. Le nos se zdi na pravem portretu lahko ukrivljen; medtem ko je na risbi ravno zapotegnjen; ker risba ni senčena, je ta del obraza nekoliko nejasen in nedodelan. Če pa primerjamo nos na litografskem posnetku, ki ga je leta 1838 napravil dunajski litograf Blau za Korytka⁵ — po Langusovem oljnem portretu — potem tudi razloček v obliki nosu izgine. Vsekakor sta Langusovi risbi tolikanj vabljeni, da je vredno nanju opozoriti, dokončno odločitev pa moramo prepustiti času in natančnejšim analizam.⁶

Risbi sta na prvih straneh risanke, kar kaže, da je bila ta tedaj še precej neporisana. Risba starcev na listu 9 je nastala mnogo pozneje, ko se je risanka že napolnila in je zato slikar potegnil novo risbo kar čez starejšo portretno skico, ki jo je bil kot nezadovoljivo nehal izpopolnjevati že po začetnih obrisih.

Dne 26. marca 1851 je zapisal Bleiweis v Novicah (str. 63 — »Zastran Linhartoviga nadgrobniga spominka«) takole:

»Naš slavni, léta 1795 umerli rojak Linhart, kteriga dela časti učeni svet kakor se tudi prost kmetič nad njim veseli, ki pozna njegovo 'Županovo Micko' in njegoviga 'Matička', počiva pri sv. Krištofu na Ljubljanskim pokopališču pod nagrobnim kamnom, kteri je bil léta 1840 popravljen. Naš verli domorodec, mnogospoštovani g. Mihael Prégl, oskerbnik Križanske komende v Ljubljani, je začel v létu 1838 nabéro za Čopov spominek, kteriga mu je v létu 1840 krasno postavil, ob enim je iz dohodkov te nabire spominek Vodnika in Linharta, ki vsi blizu skupej počivajo, popravil. Takrat je Prešern, na kteriga grob v Krajnju bo tudi kmalu spominek postavljen, sledečo nadgrobnico nadpisal... Ta nadgrobnica in celi nadpis sta v 10 letih tako obledila, da potrebuje poprave.

Gosp. Pregl nas je unidan te potrebe opomnil: naj bi se ob enim, ko se bo Prešernu spominek postavil, tudi popravil Linhartov. Blagi nasvet zasluži, da ga spolnemo. Poprava stariga prostiga ne bo veliko stroškov prizadjala; če bi se pa po darovih mnogih rodoljubov več denarja nabralo, bi se utegnil nov spominek postaviti, enak Čopovemu in Vodnikovemu.

Po nasvetu g. Pregelna povabimo tedaj vse rodoljube: naj blagovolijo pripomoči k temu domorodnemu namenu!

Gosp. Pregl je podaril 2 gold.

Dr. Bl. (je podaril) 2 gold.«

Leta 1858, 20. oktobra, pa je Pregel v Novicah (str. 335) še sam poudaril: »Naredil sem

— grob rajncemu Čopu s pomočjo daril in popravil sem o tisti priložnosti Vodnikov in Linhartov spomenik na pokopališču pri Sv. Krištofu. S tem pa niso bili dovoljni darovavci, dasiravno sta bila slavna rojaka še v živem spominu; kaj bi šele bilo, če bi kdo hotel spomenike v davnem času popravljati. — Mihael Pregel.«

Komentator v Kidričevem »Prešernovem albumu«⁷ je zapisal celo misel, da Vodnikovega in Linhartovega spomenika niso samo popravili, marveč kar scela na novo postavili; Linhartovega so — spet na Preglovo pobudo! — leta 1851 vnovič popravili.

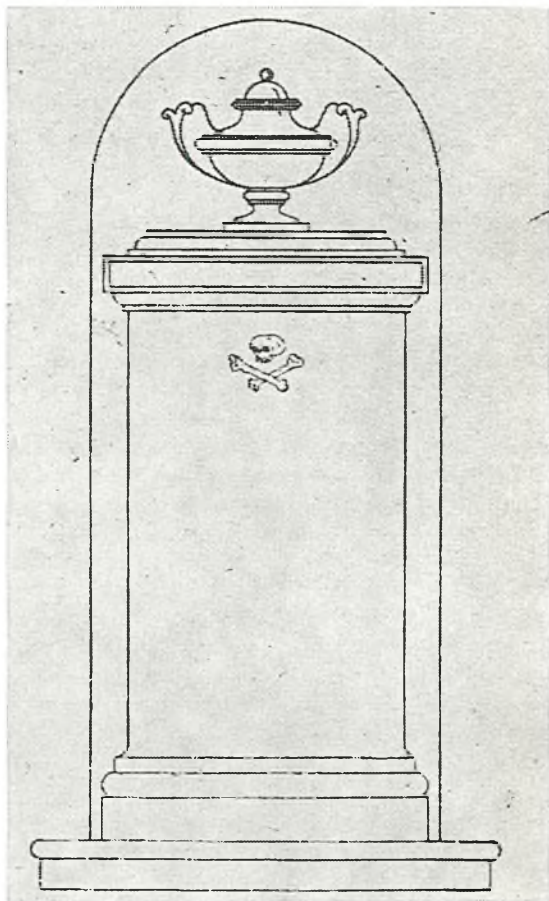
Vodniku so spomenik postavili že v letu njegove smrti 1819, opremili pa so ga le z latinskim napisom:⁸ VALENTINO VODNIK / SLAVO-CARNIOLO / VI. IDIBVS IANVARIJ / SEXAGENARIO / VITA FVNCTO / AMICI POSVERVNT MDCCCXIX. — Na pravokotnem podstavku z vgraviranimi palmetnimi viticami se dviga kaneliran steber z volutnim kapitelom in festonom in na tem stoji (ali bolje: je stala) iz železa vilita žara, ovita s kačo — torej spet motiv, ki ga je ponovil tudi Čopov nagrobnik. Na ščitastem polju je bil citirani latinski napis, medtem ko je bil ščit na drugi strani stebra spočetka bržčas prazen. Med ščitoma visi na obeh straneh navzdol obrnjena goreča bakla, pretaknjena skozi lovorov venec. — Tudi ta spomenik je tipičen primerek klasicističnega nagrobnika, kar eden od mnogih podobnih, razpostavljenih po evropskih pokopališčih. Njegov glavni pobudnik bi utegnil biti, kljub predsmrtni bolehnosti, baron Žiga Zois, o projektantu pa ne vemo ničesar, razen če bi pomislili na slikarja Vincenca Dorfmeisterja, s katerim je bil Vodnik prijatelj.⁹ Podoba je, da so leta 1839 steber zasukali in na prazni ščit vklesali slovenski napis, latinskega pa obrnili k steni. Tako rešitev je slutil tudi Steska, le da zaradi tedanje impostacije nagrobnika v stenski niši ni opazil, da je zadaj latinski napis še ohranjen¹⁰. Po črkah in delilnih črtah med besedilom novega napisa vidimo, da ga je vklesal isti kamnosek kot napis na Čopovem spomeniku, oblikovne sorodnosti pa hkrati dokazujejo, da je Langus zasnoval Čopov nagrobnik res ob misli na Vodnikovega, kakor smo namignili že ob bežnem zarisu v umetnikovi risanki.

Podobna je bila tudi predelava Linhartovega spomenika, ki je po obliki mnogo bolj preprost. Na visokem postamentu je v okviru iz sivega kamna vdolana črna marmorna plošča z latinskimi in slovenskimi besedilom. Na prekladi okvira sta izklesani prekržani bršljanovi vejici, vrh pa zaključuje konzolna

greda, nad katero je posnet motiv poenostavljenega trikotnega čela in trikotnih akroterijev ob straneh, podoben profilu antičnega sarkofaga.

Tudi Linhartov nagrobnik ni bil na novo postavljen. Zdi se, da so obrnili le napisno ploščo, ker niso bili zadovoljni s starim napisom, zaplombirali vdolbino, v katero je bila nekoč zasidrana železna ročica, ki je vezala ploščo s steno ozadja, ter vklesali nov latinski in Prešernov slovenski napis iz slavilnih verzov. Tudi tu so črke in delilne črte enake kot na Čopovem in Vodnikovem nagrobniku. Morda so tedaj spremenili tudi vrh nagrobnika — če se to ni zgodilo šele leta 1851? — vsekakor pa ta del s kamnoseško trdo obdelavo ne vzbuja vtisa, da bi bil še iz konca 18. stoletja, torej iz leta Linhartove smrti 1795.

Ne moremo pa reči, da bi bil tudi pri teh predelavah Langus aktivno sodeloval, kakor velja to za Prešerna, ki je Linhartu zložil verze in za Vodnika izbral ustrezno kitico iz njegove pesmi »Moj spominek«.

Slika 5

Izbrisana predloga za nagrobnik Emila Korytko (Ljubljana, NUK)

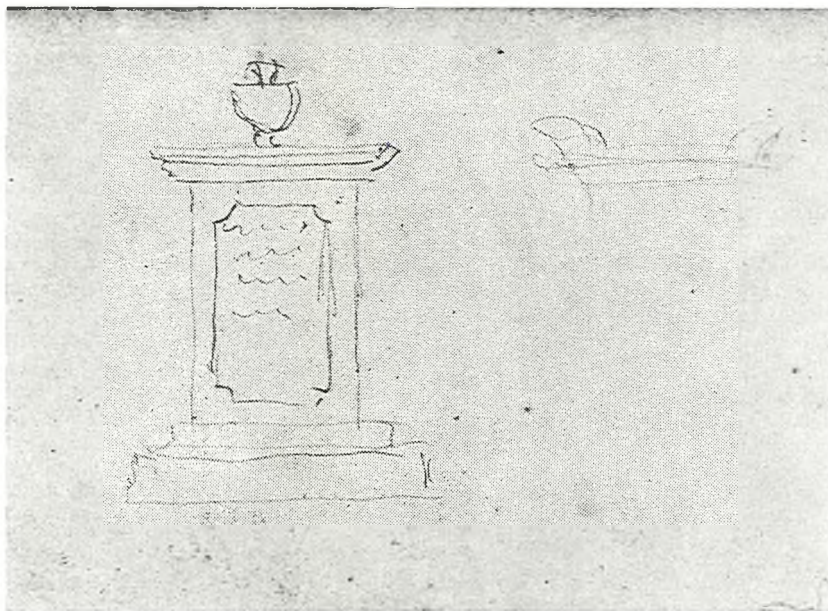
Leta 1839, 31. januarja, je umrl v Ljubljani kot poljski rodoljub internirani Emil Korytko. Za slovensko narodopisje zaslužnemu možu in prijatelju sta poskrbela dovoljenje za slovesen pogreb njegov rojak, prav tako političen pregnanec Boguslav Horodyński, in Prešeren, ki se je najbrž potrudil tudi za napravo spomenika na grobu pri Sv. Krištofu, blizu Vodnikovega in Čopovega groba. Ker se je bil Langus izkazal že pri načrtih za Čopov nagrobnik, so ga najbrž povabili, naj oblikuje tudi Korytkovega, za katerega sta prispevala Horodyński poljski biografski napis, Prešeren pa nemške verze. Napisa so vklesali v dekorativni kurzivi.

Ohranjena je suhoparna, obrtniško korektna risba kot predloga za kamnoseka¹¹ (sl. 5). Narisan je prizmatičen blok s klasično bazo in bogato profilirano krilno ploščo, na kateri stoji klasicistična žara. Nad napisom, ki ni nakazan, naj bi bila izklesana v reliefu lobanja s prekrizanimi kostema.

Tudi za to kompozicijo nam nudi podobno, le da v proporcijah mnogo skladnejšo skico Langusova risanka (Narodna galerija, inv. št. 140, hrbtna stran lista 4). Kaže nam preprost, a plemenito oblikovan podstavek v obliki antične are na stopničasti bazi; na vrhu ima krilno ploščo z žaro (sl. 6). Očitno je, da je Langusova idejna skica botrovala tudi na čisto izrisani predlogi, le da je ta — pač zaradi napisov — spremenila mersko razmerje v korist višine. Zraven te skice je začel Langus risati še drugo varianto z akroteriji na vrhu krilne plošče, sredi dela pa je to zamisel zavrgel ter se lotil tretje, originalnejše kompozicije: na podstavku počiva podolžna prizmatična klada s krilno ploščo, nad to pa se dviga dokaj strma piramida z ovalnim poljem v sredi, ki je bilo namenjeno najbrž za namestitvev reliefnega grba (sl. 7).

Realiziran pa je bil načrt, za katerega nimamo risane predloge, a je zelo verjetno, da se je prav tako oprl na Langusov načrt, hkrati pa je tako podoben Linhartovemu, da je bila že zapisana misel o istem avtorju obeh¹² (sl. 8). Iz temnega kamna izklesani nagrobnik je pravokotna plošča, postavljena na visok podstavek; sestavljena je iz malce širšega spodnjega dela s Prešernovimi nemškimi verzi in skoraj kvadratnega zgornjega dela s poljskim biografskim napisom v poglobljenem polju, pod katerim se vrtinči kača. Nad poljskim napisom je v ovalu Korytkov plemiški grb: tri zvezdasto prekrizana kopja. Sarkofagni zaključek z gredo in konzolami je podoben kot na Linhartovem nagrobniku.

Od elementov z znanih Langusovih idejnih skic je ostal le oval za reliefni grb. Da

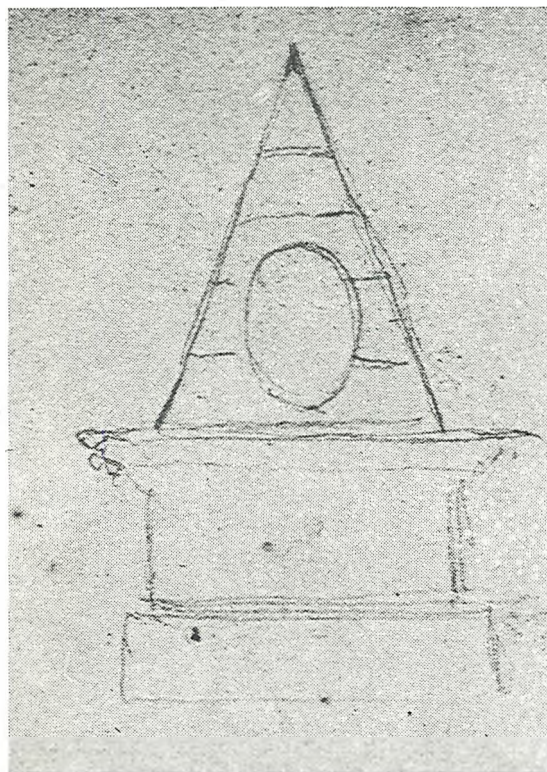
Slika 6
Langusova idejna skica za
Korytkov nagrobnik (Na-
rodna galerija, skicirka inv.
št. 140)

pa je sarkofagne akroterijske motive porabljal tudi Langus, dokazujeta tudi skici za neki drugi nagrobnik v risanki inv. št. 136 (list 59). Zato je blizu misel, da je tudi realizirana oblika Korytkovega nagrobnika nastala po Langusovem načrtu, dasi zanjo nimamo ohranjene risbe.

Risanko inv. št. 140, v kateri so risbe za Korytkov spomenik, je porabljal Langus nekako v letih 1836—1839. To je ena tistih risank, ki je časovno med najbolj določljivimi. Izidor Cankar¹³ jo (pod št. VI. in staro galerijsko inv. št. 953) postavlja spet v čas kmalu po slikarjevi vrnitvi iz Rima, številne risbe Bleda in Begunj z okolico pa kažejo, da je Langus začel porabljal risanko najbrž šele leta 1836. Za to leto namreč piše kustos ljubljanskega Deželnege muzeja, Henrik Freyer, v svojem dnevniku, da je 19. julija srečal Langusa in njegovo soprogo pri gradu Kamnu — risbe gradu Kamen so v skicirki! — in nato zvečer skupaj z njim občudoval slike v begunjskem gradu.¹⁴ Vsekakor pa je slikar porabljal prazne liste te risanke tudi pozneje, tako tudi leta 1839.

Komentator v »Prešernovem albumu« ugotavlja tako ob Čopovem kot ob Korytkovem nagrobniku, da njunih projektantov ne poznamo. Zdaj lahko za Čopovega z gotovostjo, za Korytkovega pa z veliko verjetnostjo zapišemo, da ju je projektiral slikar Matevž Langus. Skupaj z Vodnikovim in Linhartovim sta lepa dokumenta prevladujočega, dasi zapoznelega klasicističnega okusa, a tudi zavesti tedanjega ljubljanskega kulturnega kroga. Ne vemo pa zatrdno, kdo je nova na-

grobnika izklesal in starejšega Vodnikovega in Linhartovega prenovil. Upravičeno bi smeli najprej pomisliti na kamnoseško delavnico Ignacija Tomana, ki je imela v svoji stroki v tedanji Ljubljani največji ugled.

Slika 7
Druga varianta Langusove idejne skice za Korytkov
nagrobnik (Narodna galerija, skicirka inv. št. 140)

Slika 8
Nagrobnik Emila Korytka
na ljubljanskem Navju

Danes so vsi ti in drugi nagrobniki depilirani v razpadajočem stanju na ljubljanskem Navju, kamor so jih prenesli ob opustitvi pokopališča Sv. Krištofa. A kar je nekoč poskusila reševati pieteta nekaterih mož, posnemovalcev Mihaela Pregla, in Plečnikova spoštljiva arhitekturna ureditev, je danes ujeto v zobato kolesje hlatavega »napredka« — v smrad in hrup bližnjega parkirišča tovornih avtomobilov in sosednjih razmetanih dvorišč; »kulturne dame« vodijo semkaj na sprehod svoje pse in prostaški nagon se sprošča v napisih po zidovih. Nekatere od za-

služnih mož zastopajo na Navju res samo še nagrobniki; njihov pepel je neprenosen ostal tam, kjer je »vzela zemlja v sebe njihove moči«. Nad njim pa postavljamo stojnice za vinsko razstavo...

»Exegi monumentum...«

OPOMBE

Za vse fotografske posnetke se toplo zahvaljujem prijaznosti kolega Damjana Prelovška.

1. Avgust Žigon, Levstikovo delo za Prešerna do l. 1870: 2. Nagrobniki Čopu, Linhartu, Juli-

janiju. Slovan XV, 1917, str. 321 ss. — France Kidrič: Prešernov album. Ljubljana 1950, str. 308 ss, sl. str. 139. — Spremnno besedilo za ta del albuma sta po Kidričevi smrti dopisala Alfonz Gspan in Mirko Rupel; spomenike je popisal menda prvi. — 2. Prim. SBL II, str. 479 (avtorja Rudolf Andrejka in France Kidrič). — 3. Ne sme nas motiti, da je Izidor Cankar (Langusove risanke: Začetki romantičnega slikarja. Razprave I. razreda SAZU IV/4, str. 15 ss) kakor večino drugih tudi to Langusovo risanko datiral v prejšnji čas rimskega študija ali tik po njem, to je okoli leta 1826. — Pri Cankarju ima risanka številko VIII. in staro galerijsko inv. št. 952. — 4. Sliko glej v cit. »Prešernovem albumu« str. 63 in tekst str. 291. — 5. Ibid. str. 103 in 300. — 6. Tudi akad. Božidar Jakac, ki je kot odličen portretist vaje presojati črte človeškega obraza, dopušča možnost, da gre res za Čopov portret. — 7. Prešernov album, op. cit.

str. 309, sl. str. 140 in str. 310, sl. str. 146. — 8. Viktor Steska. Naši spomeniki iz empirske dobe. ZUZ VIII, 1928, str. 57 ss, sl. str. 58. — Glej tudi: Carniolia I, 1838—1839, str. 379. — 9. Dorfmeistru (1774 Dunaj — 1839 Ljubljana), učitelju risanja na ljubljanski normalki, je posvetil Vodnik v enem od zapisov svoje pesmi »Bohinjska Bistrica« kitico o Savici (»Vincence, pisec / z barvami, / Savico mi pisal / s črtami.«). — Izbrane pesmi Valentina Vodnika. Uredil Alfons Gspan. 1958, str. 184. — 10. Reprodukcijsko Vodnikovega nagrobnika pred okrnitvijo in prenosom na Navje glej v: Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1928—1939, str. 339. — 11. Prešernov album, op. cit. str. 308, sl. str. 137. — Risbo hrani NUK. — 12. Ibid. str. 310. — 13. Op. cit. str. 14. — 14. Josip Mal, Kustos Freyer med slavisti. Čas X, 1916, str. 155 ss. — 15. Rudolf Molè, Navje. Naš Bežigrad. 1940, str. 72 ss.

SMRTNA KAZEN V TISKU NA SLOVENSKEM (1848—1878)

PETER VODOPIVEC

»Katero pravico si lastijo ljudje, da pobijajo svoje vrstnike? Prav gotovo ne tiste, iz katere izhajajo suverenost in zakoni. Ti so le vsota najbolj drobenih delcev osebne svobode vsakega posameznika. Predstavljajo skupno voljo, ki je skupek volj posameznikov. Toda kdo je pripravljen prepustiti odločitev o svoji usmrtni drugi? Kako lahko odpoved najmanjšemu delu posameznikove svobode kdajkoli vključuje največje dobro med vsemi, življenje samo? In, če bi se to zgodilo, kako bi se tako načelo strinjalo z načelom, ki ne daje nobenemu človeku pravice, da bi si vzel sam svoje življenje? To pravico bi pač moral imeti, če ima moč, da daje pravico do svoje usmrtni drugi ali družbi kot celoti.

Smrtna kazen torej ni pravica, saj sem pokazal, da kaj takega ne more biti; je vojna naroda (države) proti državljanu, čigar uničenje je presojeno kot potrebno in koristno. Toda, dobil bi pravdo v prid človeštva, če bi dokazal, da njegova smrt ni niti koristna, niti potrebna.« (Cesare Beccaria, »Dei delitti e delle pene«, Livorno 1764).¹

I

Nasprotovanje kaznovanju s smrtjo ima dolgo zgodovinsko tradicijo. Že od nekdaj so posamezniki dvomili v pravico oblastnikov in države do obsojanja na smrt in usmrtni (tako npr. v »našem kulturnem krogu« zlasti besedniki zgodnjega krščanstva in nasilje zavračajoči prekrševalci reformacijskega časa). Toda v splošnem so

ostajali nasprotniki smrtne kazni vse do 18. stoletja osamljeni posebnosti, medtem ko je videla velika večina prebivalstva — z razmišljajočimi ljudmi vred — v smrti kazni nekaj povsem naravnega. Vprašanje o kaznovanju s smrtjo se je tako široko in načelno zastavilo šele ob radikalnem prelomu razsvetljenstva z vladajočimi naziranj, ki je tudi pravu in kazni odrekel njuno dotedanjo (teološko) utemeljitev. Prizadevanja po novi »tostranski« utemeljitvi prava in kazni, ki jim je bil vodilo razum, z razsvetlenskimi idejami o naravi, svobodi in človeku so — ob optimističnem zaupanju, da je človek v bistvu dober, da v njem torej dobro prevladuje nad zlom in ga je zato mogoče spremeniti in popraviti — nujno vodila tudi k spraševanju o kazni s smrtjo; ne nazadnje je na problem opozarjala sama kaznovalna praksa s samovoljnostjo pri obsojanju na smrt, silno krutimi javnimi usmrtnostvami in pogostim kaznovanjem s smrtjo, saj je bila smrtna kazen predvidena celo za manjše delikte, kot so kraja, beračenje, tihotapstvo ali — v Angliji — seko dreves v javnem drevoredu (v Franciji je bila npr. v 18. stoletju smrtna kazen predvidena za več kot sto, v Angliji celo do dvesto kaznivih dejanj).²

Prvi razsvetlenski pisec, ki se je glasno in odločno zavzel za odpravo smrtne kazni, je bil milanski odvetnik Cesare Beccaria. Svoje poglede na kaznovanje in smrtno kazen je razložil v drobni knjižici z naslovom »Dei delitti e delle pene« (1764), s katero si je pridobil nesmrten sloves. Po Beccariu je smrtna kazen večkratno ne-

vzdržna. Prvič je pravno nedopustna, saj nima nihče pravice, da bi se ubil sam in torej zato te pravice tudi ne more prepuščati drugim ali državi. Drugič je nepotrebna: doživljenjska smrtna kazen družbe nič slabše ne varuje pred zločincem kot izvršitev smrtne kazni, tega pa je mogoče bolje ustrahovati s pogledom na doživljenjsko trpljenje zaprtega kot s hitro opravljenjo javno usmrtitvijo. Tretjič naj bi bila smrtna kazen nesprejemljiva tudi iz etičnih razlogov, saj naj bi bil — po razsvetlenskem prepričanju — glavni smoter zakona popllemenitve nravi. Kasneje, ko je Beccaria bil imenovan v komisijo za revizijo kazenskega zakonika v avstrijski Lombardiji, je tem argumentom dodal še enega: zmotljivost sodnikov, nepopolnost dokaznega postopka in »nepopravljivi« (dokončni) značaj smrtne kazni. V skladu z miselnostjo časa, v katerem je v središču pozornosti »salus rei publicae«, je dopustil smrtno kazen le v dveh izjemnih primerih: če bi ostal zaprt državljani tudi v zaporu tako močan in vpliven, da bi ogrožal varnost države ali, če bi bila njegova smrt zares edino sredstvo, ki bi druge ljudi odvrglo od umora. Beccarijevi nazori so že v svojem času naleteli na velik odmev (zlasti med francoskimi razsvetlenci) in zbudili živo razpravo, ki je daleč preseгла časovne okvire razsvetljenstva (saj v mnogih deželah še danes ni končana). Nasprotniki smrtne kazni so se stalno vračali k njegovim stališčem, naglašali moč njegovih argumentov in jih dopolnjevali z novimi. Tako je ostalo močno ob strani dejstvo, da je približno v istem času kot Beccaria in neodvisno od njega (vendar z mnogo manjšim odmevom) nastopil proti smrtni kazni tudi avstrijski učenjak Joseph von Sonnenfels z utemeljitvijo, da »smrtna kazen nasprotuje končnemu namenu kaznovanja«.³

Medtem ko so za Beccarijem in Sonnenfelsom krenili možje kot Voltaire, D'Alambert, Morellet, Melchior Grimm, Lessing, Herder, Klopstock, Schiller, Humboldt in drugi⁴ in kaznovanje s smrtjo bolj ali manj radikalno odklonili, je smrtno kazen v nasprotju z njima — kot njun najpomembnejši nasprotnik — na novo utemeljil Immanuel Kant. Kantovo stališče do odnosa med zločincem in kaznijo in torej tudi do smrtne kazni je mogoče razumeti le v zvezi z njegovim pogledom na človeka, svobodo, državo in pravo. Zanj so namreč enakost, svoboda in samostojnost posameznika apriorna načela, na katerih počiva država. Svoboda posameznika pa seveda ne sme omejevat svobode drugih, za kar skrbi pravo. Vsako zlo, ki ga človek napravi drugemu ali družbi kot celoti, je, kot bi ga napravil samemu sebi. Če kdo koga okrade, je, kakor bi okradel samega sebe, saj s tem, ko spravlja v negotovost lastnino drugih, ogroža tudi svojo. Podobno je z življenjem: vsak umor ogroža življenje drugih in tudi življenje storilca. Človeku je pripisoval Kant najvišjo, absolutno vrednost; tako je lahko tudi zločinec kaznovan le zaradi samega sebe in »njegova prirojena osebnost« prepoveduje, da bi bil kaznovan dru-

gim za vzgled. Zato kazen ne more imeti drugega namena, kot da storilcu določi pravico na osnovi njegovega lastnega dejanja. »In kakšna je vrsta in stopnja kaznovanja, ki si jo javna pravičnost postavlja za načelo in merilo?«, se je vprašal Kant in si odgovoril: »Nikakršna druga ne kot načelo enakosti (v stanju jezika na tehtnici pravice, da se ne nagne bolj na eno kot na drugo stran). Torej kakršnokoli zlo zadajaš drugemu, delaš to samemu sebi. Če koga sramotiš, sramotiš samega sebe... ako ga ubiješ, ubiješ samega sebe. Samo pravo povračila — (jus talionis) — samo po sebi razumljivo pred ogrado sodišča, ne pa v tvoji privatni sodbi — lahko odmeri kvaliteto in kvantiteto kazni...«⁵ Morilca lahko tako kaznujemo le s smrtjo. Tu za Kanta ni nadomestila, ki bi zadostilo pravici. Še taklo bedno izjvljenje (v zaporu) ne more biti enakovredno izgubi življenja drugega in le nad »morilcem sodno izvršena smrt« zagotavlja ravnotežje med »zločinom (umorom) in povračilom«.⁶ Kant je sicer začrtal smrtni kazni nove, ožje meje (smrt za smrt) in v tem smislu zavrnil tedanje pogoste smrtne obsodbe, obenem pa je nastopil tudi proti njihovim krutim izvršitvam. Vseeno pa je s svojimi stališči odločilno posegel v razpravo kot najvplivnejši nasprotnik Beccaria in vse naslednje stoletje naj bi se — kot pravi nemški pravni zgodovinar Wolfgang Preisner — razpravljanje o smrtni kazni izčrpavalo prav v dveh smereh, ki sta ju začrtala ta dva avtorja.⁷

V zadnjih desetletjih 18. stoletja so razsvetlenske zahteve po odpravi smrtne kazni že dobile praktično političen odmev. Potem, ko je švedski kazenski zakonik leta 1778 število s smrtjo zagroženih kaznivih dejanj močno omejil, je leta 1786 — z obširno utemeljitvijo v Beccarijevem slogu — smrtno kazen kot prva odpravila Toskana. Leto kasneje je zlasti pod vplivom Josepha von Sonnenfelsa odpravil smrtno kazen (z izjemo za preki sod) tudi kazenski red Jožefa II., ki je veljal za vse tedanje avstrijsko cesarstvo (vendar je v nadomestilo zanj vpeljal zelo ostre zaporne kazni kot vkovanje v temnici, vleko ladij itd.). V Franciji je t. i. »code pénal« leta 1791 zmanjšal število s smrtjo zagroženih kaznivih dejanj od 115 na 32, vpeljali so obglavljenje z giljotino kot edini način usmrtitve, kasneje pa je bil sprejet tudi predlog, po katerem naj bi z nastopom miru, v republiki smrtno kazen povsem odpravili.⁸ Te spremembe pa so se le deloma obdržale dalj časa. Toskana in Avstrija sta smrtno kazen ponovno uvedli v nekaj letih (čeprav le za razmeroma majhno število kaznivih dejanj), medtem ko je v Franciji — po velikem krvoprelitju v času francoske revolucije — niso nikoli dokončno ukinili (in vztrajajo pri njej vse do danes).

Razprava o kaznovanju s smrtjo se je tako nadaljevala v 19. stoletje. Nekatere države (npr. Bavarska) so — ne nazadnje pod vplivom Kantovih idej — že v prvih desetletjih stoletja omejile kaznovanje s smrtjo le na najtežja kazniva dejanja, v drugih — napr. v Angliji⁹ — pa je po-

stajal problem smrtni kazni in njene izvršitve predmet vse intenzivnejše razprave. Odločno in glasno je vprašanje o smrtni kazni ponovno odprlo leto 1848. Zahtevo po odpravi smrtni kazni so postavili na dnevni red v večini dežel, ki jih je zajel revolucionarni nemir: v Franciji so po dolgi razpravi ukinili smrtno kazen za politična kazniva dejanja (čeprav so se posamezniki — med njimi Victor Hugo¹⁰ — zavzemali za odpravo smrtni kazni v celoti), frankfurtski parlament je odpravil smrtno kazen za vsa kazniva dejanja, za katera ni kazen s smrtjo posebej zagrožena v pomorskem in vojnem pravu, 29. januarja 1849 pa je sprejel odločitev o odpravi smrtni kazni tudi avstrijski državni zbor v Kromerizu; z zmago reakcije v Avstriji seveda tudi ta odločitev ni nikoli stopila v veljavo.

Po letu 1848 se je gibanje za odpravo smrtni kazni močno okrepilo. Vse glasnejša je postajala zlasti kritika javnih usmrtitev; te so povsod po svetu privabljale tisoče gledalcev, vendar po prepričanju kritikov še zdaleč niso delovale ustrahovalno. Ko se je leta 1849 udeležil javne usmrtitve Charles Dickens, je bil »ves iz sebe in zgrožen spričo nizkotnosti prizora«. »Nimaš pojma, kako je bilo v resnici pri usmrtitvi obeh Maningov,« je pisal prijatelju, »ljudje so se obnašali tako nepopisno strašno, da se mi je še nekaj časa zdelo, da živim v mestu samih hudčev.«¹¹ Podobno je leta 1864 ob neki javni usmrtitvi opozarjal Times, da je bilo v bližini vislic opaziti »rop in nasilje, glasen smeh, preklinjanje, pretepanje, razuzdanost in kvantanje«. Med gledalci naj bi bili najbolj »nepoboljšljivi izmečki« Londona, »sleparski kvartopirci, tatovi, kockarji... iz cenemih javnih zabavišč in biljardnic«. Istega leta so v Angliji opozorili na podatek, da je med 167 ljudmi, ki so jih v nekem mestu obsodili na smrt, kar 164 obsojencev že videlo javno usmrtitev.¹² Leta 1853 se je s člankom v »New York Herald Tribune« kritično ozrl na smrtno kazen tudi Karl Marx, med drugim zavrnil Kantove sodobne epigone in naglasil, da bi bilo — namesto proslavljanja »rabljevega dela«, ki »odstranjuje del zločincev, da bi napravil mesto novim« — mnogo koristneje razmišljati o sistemu, ki te zločince stalno in »vedno znova rojeva«.¹³

Pod vplivom takih in podobnih stališč so nekatere države smrtno kazen že v 19. stoletju odpravile (1847 Toskana, 1848 nemške države Oldenburg, Anhalt, Nassau in švicarski kanton Freiburg, sredi stoletja nekatere države v ZDA, 1862 Grčija, 1863 Kolumbija, 1864 Romunija in Venezuela, 1867 Portugalska in 1899 Italija), medtem ko so v drugih postopoma ukinili javne usmrtitve in kaznovanje s smrtjo več ali manj omejili. Med temi državami je bila tudi Avstrija, kjer se je razprava o smrtni kazni po letu 1848 nadaljevala in doživela poseben razmah prav v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. O občasnih odmevih te razprave na Slovenskem, pisanju tiska v treh slovenskih deželah o smrtni kazni in usmrtitvah v tem obdobju

in zlasti odločnem nastopu Karla Slanca proti smrtni kazni leta 1876 naj bi govoril tudi ta članek.

II

V Kromerizu so o odpravi smrtni kazni razpravljali 24., 25. in 29. januarja 1849. Nasprotniki smrtni kazni, ki so med govorniki prevladovali, so se sklicevali na Beccaria, ugotavljali, da smrtna kazen nima ustrahovalnega učinka in sploh nasprotuje namenu kaznovanja, omenjali, da se število nasprotnikov smrtni kazni stalno povečuje in naglašali človekovo »naravno pravico do življenja«, opozarjali, da smrtna kazen nasprotuje tudi osnovnim resnicam krščanstva, saj Bog ni hotel grešnikov smrti, temveč le njegovo zveličanje itd. itd.¹⁴ Razprava se je usmerjala zlasti k dilemi, ali naj se odpravi smrtna kazen za vsa kazniva dejanja, ali le za politične delikte (podobno kot v Franciji). Slovenski poslanci v razpravi niso sodelovali, iz državnozbornskega zapisnika pa je razvidno, da sta se Ulepič in Ambrož prijavila k besedi proti predlogu, ki je bil kasneje sprejet, vendar nista prišla na vrsto in je bila razprava prej zaključena. Državni zbor je 29. januarja z večino 91 glasov (197 proti 106) sprejel predlog o odpravi smrtni kazni za vsa kazniva dejanja; o tem, kako so glasovali slovenski poslanci, ne pove zapisnik ničesar.¹⁵

O odločitvi državnega zbora, da predlaga cesarju v potrditev odpravo smrtni kazni, sta ljubljanska »Slovenija« in celjski časopis »Slovenske novine« obvestila svoje bralce le s kratko vestjo,¹⁶ Novice pa so ji posvetile celo nekoliko daljši sestavek, ki naj bi opozoril na glavne argumente njenih zagovornikov. »Več dni so se poslanci pogajali zavoljo te reči,« je pisal noviški poročevalec. »Veči del poslancev je govoril zato, da obsojenje k smrti je grosovinska navada starih tamnih časov. Posebno goreče zoper obsojenje k smrti je govoril neki duhoven, gosp. Sidon po imenu, ki je dokazal, da obsojenje k smrti ni ne človeško ne kristjansko, in de tudi ne straši hudodelnikov. Noben človek nima pravice družimu življenja vzeti, ki je dar božji; če kdo kar kakiga družiga umori, dopernese hudodelstvo: ali pa sme pravična sodba hudodelstvo s hudodelstvom povračati, de ubijavca k smrti obsodi? Hudodelstvo ostane hudodelstvo, nej ga dopernese, kdorkoli ga hoče. Nevaren in hudoben človek se da hudo kaznovati, če se v ječo za celi čas svojiga življenja verže, kjer se bolj spokori kakor v treh dneh, ko je k smrti obsojen...« Novice svojega stališča sicer niso podrobneje opredelile, pozdravile pa so dodatno odločitev zbora, da sklepa ne pošlje v takojšen podpis

cesarju, saj bi to pomenilo zakon »de ne smejo nikjer nobeniga (tedaj tudi na Ogerskem ne) ob glavo djati« in to ne bi bilo prav, »če premislimo, da puntarska Košutova derhal je pahnila Dunajčane v to nesrečo, in de bi ravno ta derhal izvseta bila od tega, kar je zapeljance zadelo...«¹⁷

Sklep o odpravi smrtne kazni pa — kot rečeno — ni nikoli stopil v veljavo. Z nastopom reakcije in ponovno uveljavitvijo absolutizma so v Avstriji obveljala kazensko pravna določila iz leta 1803 in z njimi kaznovanje s smrtjo za vrsto kaznivih dejanj: velezdajo, za vsak izvršen umor, tri primere požiga in ponarejanje kreditnih papirjev.¹⁸ Kazenski zakon iz 1852 je število kaznivih dejanj, za katera je bila določena smrtna kazen, sicer nekoliko omejil, smrtne kazni pa ni odpravil. V petdesetih letih so gledale oblasti na zahtevo po odpravi smrtne kazni kot na sestavno točko revolucionarnega programa iz leta 1848; za njihovo stališče se zdi značilno pisanje uradnega ljubljanskega časnika ob spremembah v kazenskem zakoniku leta 1852. »Med gesli, ki jih je uveljavil prevrat leta 1848, je bila v ospredju tudi odprava smrtne kazni,« je pisala Laibacher Zeitung. »Zakaj se je revolucionarna stranka s tako odlično vnemo zavzela za to, je postalo zdaj jasno. V igri nista bila le napačno razumljena sentimentalnost in iz napačnih izhodišč rastlo, varljivo človekoljubje, temveč so tisti tovariši stranke, ki so šli v svojih prizadevanjih najdlje in hoteli povsem in za vedno zavreči stare osnove družbenega reda, spoznali v odpravi smrtne kazni najzanesljivejše sredstvo, s katerim bi slabili in sčasoma zlomili avtoriteto zakona, ki je v najpomembnejših in mnogoterih razmerah zagotavljal obstoj starega družbenega reda.«¹⁹ Toda — nadaljuje nepodpisani pisec — kot se zdi v ostalem smrtna kazen »neizogibna« za učinkovitost urejenega in pravičnega sodstva, tako so narekovali oziri »pravičnosti, človečnosti in razumnosti« razmeroma veliko število pomilostitev obsojenih na smrt. V času od 1. januarja 1804, ko je začel veljati kazenski zakonik iz leta 1803, so obsodila avstrijska sodišča na smrt 1304 ljudi, vendar je bilo izvršenih le 448 obsodb, ostalim 856 obsojencem pa so bile spremenjene v zaporne kazni. »Ta duh usmiljenja,« ki naj bi bil značilen za izvrševanje kazenskega zakonika v Avstriji, je po Laibacher Zeitung »dokaz zmernosti, bistroumnosti in človečnosti, s katero se je vlada te države vsakokrat trudila opravljati svojo nalogo« in ta duh naj bi preveval tudi spremembe, ki jih je dobil kazenski zakon iz leta 1852, saj naj bi bil zanje značilen »sistem

napredujočega omiljevanja kazenske zakonodaje.«²⁰

Zahteve po reformi avstrijske kazenske zakonodaje pa so že v začetku ustavne dobe ponovno oživele in leta 1861 je pooblastil cesar kasnejšega pravosodnega ministra dr. Antona Hyeja, da pripravi osnutek novega kazenskega zakonika. Osnutek, ki ga je Hye predložil leta 1863 in o katerem so potem razpravljali vse do leta 1867, je predvideval nadaljnje omejitve v kaznovanju s smrtjo,²¹ kar je zopet močno spodbudilo razpravo o odpravi smrtne kazni v Avstriji. Zanimivo je, da Novice za ta vprašanja niso pokazale nobenega zanimanja, zato pa je Laibacher Zeitung leta 1864 prinesla (po dunajski predlogi) obširno poročilo o publikaciji državnozbornskega poslanca dr. Bergerja z Dunaja, ki se je zavzemal za odpravo smrtne kazni in tako s prve strani tudi kranjske bralce obvestila o argumentih njenih nasprotnikov.²² Bergerjeva stališča so tem bolj zanimiva zato, ker je avtor zavračal naravno-pravno utemeljitev, po kateri država nima pravice razpolagati z življenjem posameznika, naglašal pa zlasti misel, da je smrtna kazen v nasprotju z namenom kaznovanja, kar je pri poročevalcu zbudilo očitno odobravanje. Tako beremo v poročilu tudi naslednje misli: »Odprava smrtne kazni ni pravno, temveč kulturno vprašanje. To je ključna točka argumentacije gospoda pisca. Daleč od bolesterne sentimentalnosti zavrača dokaze nasprotnikov smrtne kazni, ki naj bi bili utemeljeni v neodtujljivi pravici osebnosti, pravni neutemeljenosti izvršitve in tudi uporabi smrtne kazni kot sredstva za dosego cilja. Država ima vsekakor pravico, da za višje interese skupnosti, v primeru sile zahteva celotno osebnost posameznika...« Drugo vprašanje pa je seveda — piše Laibacher Zeitung — ali smrtna kazen sploh dosega svoj v pozitivnem pravu zastavljeni namen. Kot tak cilj naj bi običajno postavljali povračilo, poboljšanje in ustraševanje. Po Bergerju smrtna kazen ne dosega nobenega treh ciljev (zlasti ne z javnimi usmrtitvami); v tej zvezi se avtor posebej kritično dotika avstrijske sodne prakse, v kateri je bila obsodba na smrt vezana na priznanje zločinca (kar naj bi preprečilo justične umore), saj so po njegovem mnenju s tako prakso le nagrajevali »zakrknjenost« zločinca. Oblasti se v zadregi vse pogostejše zatekajo k »usmiljenju« praksi pomilostitev, je sklenila Laibacher Zeitung z Bergerjevo mislijo svoje poročilo, »namesto da bi pripoznale nedopustnost smrtne kazni, ki je ne zahtevajo niti interesi skupnosti, niti pravna ideja sveta in še posebej ne sam pravni red«.

Medtem ko taka in podobna stališča na Slovenskem niso naletela na glasnejši odziv, se je »gibanje« za odpravo smrtnih kazni v naslednjih letih v Avstriji že tako okrepilo, da je prišlo vprašanje leta 1867 — ob razpravi o spremembah kazenskega zakonika — ponovno pred poslansko zbornico. Predlog za odpravo smrtnih kazni je bil na dnevnem redu zasedanja 16. julija in predlagatelji so ga utemeljili zlasti z dveh stališč: naglasili so, da mora kazenski zakonik obravnavati vsakega zločinca kot človeka in mu zato ne sme odreči v »človekovem bistvu utemeljene sposobnosti poboljšanja«, obenem pa opozarjali na dokončni (»nepopravljivi«) značaj kaznovanja s smrtjo, ki ob zmožljivosti sodnikov dopušča sodne umore. Minister Hye in somišljeniki so se v zagovoru vladnega predloga, po katerem naj bi obdržali smrtno kazen za napad na osebo vladarja, za premišljen, naklepni umor in roparski uboj, sicer strinjali, da je odprava »smrtnih kazni« zahteva civilizacije, toda menili so, da še ni prišel čas za njeno ukinitve, saj »ljudstvo še ni dovolj zrelo« in še ni doseglo potrebne »civilizacijske stopnje«. Kljub odločnemu dokazovanju nasprotnikov smrtnih kazni, da le-ta nima ustrahovalnega učinka, je Hye v sklepnem govoru ponovno naglasil svoje in vladno prepričanje, da je »smrtna kazen v resnici najbolj zastrašujoča in edina kazen, ki... odvrta večino k zločinom s smrtnimi posledicami nagnjenih posameznikov od dejanske izvršitve zločina.«²³ Po peturni razpravi je poslanska zbornica predlog za odpravo smrtnih kazni z 79 proti 56 glasovom zavrnila (za predlog je glasoval del centra in vsa levica, proti pa Beust, Taaffe, vsa desnica, del centra in nekaj poslancev z leve),²⁴ vendar nato na istem zasedanju sprejela sklep, ki je odpravil javne usmrtitve. Slovenski poslanci v razpravi o smrtni kazni podobno kot leta 1849 tudi tokrat niso sodelovali.²⁵

Odločitev poslanske zbornice, da zavrne predlog za odpravo smrtnih kazni, je naletela v nekaterih delih Avstrije na glasno odobravanje javnosti. Tedanje razpoloženje npr. lepo ilustrira pismo zemljiškega posestnika z ogrsko-galicijske meje dunajskemu gospodarskem časopisu »Volkswirth« (v letih 1865-68 ga je urejal Vincenc Ferer Klun), ki pozdravlja sklep poslanske zbornice in utemeljuje potrebo po vztrajanju pri smrtni kazni tudi z gospodarskimi argumenti; meni namreč, da bi odprava smrtnih kazni izpostavila življenje in lastnino prebivalstva v številnih področjih morilskim napadom, kar bi vodilo k izseljevanju iz krajev, ki nimajo zadostne moške zaščite.²⁶ Na Slovenskem pa za vpra-

šanje smrtni kazni spet niso pokazali posebnega zanimanja. Medtem ko je Laibacher Zeitung obširno povzela parlamentarno razpravo, je Novice, ki so sicer iz državnega zbora dovolj podrobno poročale, niso niti omenile. Zato pa so se tem bolj nejevoljno oglasile ob tistih določbah novele k kazenskemu zakoniku, ki so spremenile ravnanje s kaznjenci, odpravile uklepanje in prepovedale telesno kaznovanje. »Zbornica poslancev je dokončala popravke kazenske postave,« so poročale. »Nemški liberalci niso mogli dalje trpeti, da bi se v zaporih šibali »lumpi« ali da bi razbojniki priklenjeni bili; zato so ovrgli stare kazenske postave, češ da so preostre; »lumpov« ne bodo torej več topli, razun če se obnašajo pregrdo v zaporu, in verig (ketinj) ne bo več na nogah razbojnikov; namestoval jih bo post en dan v tednu. Taka »izvrstna« milostljivost pa — to lahko rečemo dunajskim liberalcem nikakor ni po volji ljudstva, katero okoli sebe vidi, da — razun tega, da so zaprti — se hudodelcem v ječah veliko bolje godi kakor milijonom in milijonom najpoštenjših družin ljudi! Tudi človečnost ima svoje meje, čez katere se omaja vse družinsko življenje.«²⁷

V širšem avstrijskem okviru se je razprava o smrtni kazni nadaljevala v sedemdeseta leta. Med nasprotniki smrtnih kazni je v tem času stopil v ospredje profesor kazenskega prava na dunajski univerzi Wilhelm Emil Wahlberg, ki je med drugim dokazoval, da »moderna« avstrijska kazenska zakonodaja glede števila kaznivih dejanj, za katera je določena smrtna kazen — z izjemo zoženja pojma umora in veleizdaje — ni prišla posebno daleč od zahodno-galicijskega kazenskega zakonika iz leta 1796, medtem ko razkrivajo številke o izvršitvah smrtnih obsodb in pomilostitvah (za desetletje 1866 do 1876), da je pomilostitvena praksa rezultat povsem subjektivnih nazorov vsakokratnega pravosodnega ministra.²⁸ Razprava o smrtni kazni se je nadaljevala tudi v državnem zboru in decembra 1875 je parlamentarni odbor za pripravo osnutka novega kazenskega zakonika ponovno predlagal odpravo smrtnih kazni.²⁹ Toda predlog tudi tokrat ni bil sprejet in 15. marca 1877 je Slovenski narod lahko lakonično ugotovil, da »precejšnje število se jih je letos že obsodilo na smrt, in več so jih tudi že obesili.«³⁰

Na Kranjskem se je v podporo vladnemu vztrajanju pri smrtni kazni leta 1868 zopet oglasila Laibacher Zeitung, ki je pozdravila odpravo javnih usmrtitev in priznala, da je mogoče navesti vrsto sprejemljivih argumentov zoper smrtno kazen, kar tudi vpliva na

moderno kazensko zakonodajo, ki se »danes« omejuje na to, da določa kazen s smrtjo le za najtežje zločine.« Po prepričanju nepodpisanega pisca pa bodo tudi najnaprednejše države vztrajale pri kaznovanju s smrtjo še dolga stoletja, saj se smrtni kazni upira zlasti ljudski čut za pravičnost, ki zahteva, da je izrečena kazen v sorazmerju s težo zločina. Ljudstva ne bo nikoli zadovoljilo, če bomo nekomu, ki je ukradel sto guldnov, prisodili petdeset guldnov kazni, v istem smislu pa zavrača tudi zaporno kazen pri tistih vrstah umorov, pri katerih ne najde razloga za pomilostitev. »Kazen, ki jo javno mnenje zavrača kot nezadostno, povzroča prezir do prava,« naglaša Laibacher Zeitung. »Ne mislimo le, da se bodo umori množili, če morilca ne bo ustrahovala kazen z vrvjo, temveč smo tudi prepričani, da bo ohlapno sodstvo, ki ne bo nikjer preneslo strogosti... in vedno težilo le k usmiljenju, slabilo, spri-dilo in preobrnilo celotno skupnost. Nepopolno kaznovani veliki zločini rojevajo velike in majhne zločine...«³¹ Istega leta je Laibacher Zeitung s posebnim poudarkom opozorila, da se je za smrtno kazen odločil tudi spodnji dom britanskega parlamenta.³²

Slovenski časopisi o razpravi o smrtni kazni in zahtevah po njeni odpravi tudi naslednja leta niso poročali. Že glasno nezadovoljstvo nad leta 1867 sprejetimi spremembami v ravnanju z zaprtimi kaznjenci, ki je polnilo njihove strani vsa sedemdeseta leta, pa razkriva razmeroma veliko neprizanesljivost do »lumpov« in »razbojnikov«. Za slovenske liste — naj gre za Zgodnjo danico, Slovenskega gospodarja, Slovenca, Novice ali Slovenski narod — je nesporno, da se »poštenjak lahko preskrbi s pridnim delom« in stopi le »brezvestni lenuh... po krivičnih potih, ki ga zapleto v hudodelstvo in kazni.«³³ Zato morajo biti kazni take, da bodo »hudodelca plašile in odvrčale od hudodelstva«. Nova kazenska določila naj bi imela prav nasproten učinek. Novice z Zgodnjo danico so leta 1867 sicer pozdravile sklep o organizaciji knjižnic in pouka v zaporih, že odprava uklepanja in tepeža pa je vzbudila zelo kritična stališča.³⁴ Misel, da se v zaporih kaznjencem zdaj bolje godi kot marsikateremu poštemu in pridnemu kmetu in rokodelcu, saj so preskrbljeni z »zdravim stanovanjem, potrebno obleko in dobro, preobilno hrano«, je bila očitno razširjena zlasti na podeželju, od koder so često poročali, da se vračajo »hudodelci« iz zaporov »rejeni«, »cvetočih lic« in komaj čakajo, da se vrnejo vanje. V začetku sedemdesetih let je bilo nezadovoljstvo zaradi »usmiljenja oblasti« že tako razširjeno, da je sprejel za-

htevo po ostrejših kaznih za eno svojih programskih točk tudi tabor v Kapeli pod Radgeno leta 1870.³⁵ Predlogi za poostreitev zapornega režima so bili različni — med njimi lahko zasledimo tudi misel, da bi ne bila odveč dobro urezana palica³⁶ — vendar je prevladovalo prepričanje, da bi učinkovitost kazni najbolje povečali s stradanjem zapornika. »Kakor skušnje kažejo, se najzdatneje vkroti žival in najhujšo zver s stradežem,« so leta 1873 v tem smislu pisale Novice.³⁷ Tako je tudi edino mogoče, hudodelce po tej poti ukrotiti... Res je, da tepež utegne na škodo biti zdravju in včasih človeka za delo nezmožnega napravi; torej je prav, da se je opustil. Mesto njega pa naj se kaznovancem odtegne vse, kar jim življenje prijetno dela. Neprijetno stanovanje, nevšečna oblika, pičla hrana, zlasti stradež, moralo bi hudodelcem misel na hudobije jemati in jih na pot prav poštene-ga življenja napeljevati. Ako se sé stradežem to ne more doseči, zastoj je potem vse, hudodelec ostane vse svoje dni hudodelec; spaka v človeški družbi, ki ne zasluži družega, nego da se za celi čas njenega življenja kam v zatišje odpravi...« Po prepričanju Novic — in ne le Novic, saj podobne misli lahko zasledimo tudi drugod — »bode to pravo strašilo zoper hudodelstvo«, posebno, ko se bo »izstradani človek suh kot trska, iz ječe izpuščen« pojavil med ljudmi in se bo »ob pogledu njega britko delalo vsacemu in ga opominjalo, varovati se tega, kar človeku nadloge koplje«; zato predlagajo slovenskim poslancem v državnem zboru, naj razmislijo o tem predlogu in predlagajo ustrezne spremembe v kazenskem zakoniku. »Če bi liberalci kričali, da take kazni so nečloveške,« odločno končuje noviški pisec, »naj jim reko, da sedanje prečloveške kazni peljejo h komunizmu in petroleju, ki sta že prav blizu«.

Čeprav torej slovenski časopisi o zahtevah po odpravi smrtnih kazni ne pišejo, je ob miselnosti, ki jo razkriva njihovo pisanje o zločincih in kaznovanju težko verjetno, da bi topogledno pozitivno odločitev sprejeli z odobravanjem.

III

O odnosu slovenskega prostora do kaznovanja s smrtjo v opisanem času pa zanimivo pričajo tudi poročila o občasnih javnih usmrčitvah v slovenskih deželah in »zanimivih« usmrčitvah v Avstriji in drugod v svetu. Podobno kot povsod po svetu so javne usmrčitve tudi na Slovenskem vsakokrat vzbudile živo radovednost: ob morišču se je ne glede na zgodnjo jutranjo uro, ob kateri so obsojence običajno justificirali, zbrala množica mešča-

nov in okoličanov (poročila po letu 1848 poročajo o nekaj tisočih — celo pet tisoč in več — gledalcih ob vsaki priložnosti, naj gre za kraj, kot je bila Ljubljana, ali le za Novo mesto), obenem pa so bile zgodbe o morilcih in »obešencih« že od nekdaj zanimivo in »privlačno« branje in so jih deloma v poduk in deloma v razvedrilo prinašali tako slovenski kot nemški časopisi. Poročila o usmrtitvah praviloma niso bila obširna in so jih objavljali med lokalnimi vestmi ali v rubrikah, kot so bili »Poduki raznega zapopadka«, toda poročevalci ob tem niso pozabljali na impresivne posameznosti, ki naj bi kar se da zvesto pričarale vzdušje na morišču in pokazale na obsojenčevo obnašanje in njegova občutja. Opis se so radi pospremili s prikazom obsojenčevega zločina, ki naj bi še potrdil (zdi se, samo po sebi razumljivo) dejstvo, da se je z usmrtitvijo izpolnila pravica, sklenili pa so ga s poučnim sklepom, ki naj bi razkril neizogibnost obsojenčeve usode glede na njegovo življenjsko zgodovino in njegovo nepopoljšljivost. Dvoma v utemeljenost smrtnih kazni ali odpora do javne usmrtitve (vse do leta 1876) v tem pisanju ne bomo zasledili. Smrtna kazen je bila pač kazen, sicer strahotnejša kot druge, toda kazen za prav tako strahotno kaznivo dejanje, zato zadovoljitev in izpolnitev pravice, ki vsaj javno ni dopuščala sočutja in usmiljenja do obsojenca. Poročevalci so pokazali večjo popustljivost in omenjali »olajšanje« občinstva le tedaj, če se je obsojenec pred smrtjo spovedal in je torej vtaknil glavo v zanko »spokojen in skesan«. Za vse navedeno se zdi npr. značilno že naslednje poročilo Novic o javni usmrtitvi v Novem mestu leta 1859: »Iz Novega mesta, 21. jul. Danes je na obešalnicah smrt storil tisti grozoviti morivec Janez P*** (priimek obsojenca so v času navajali le z začetnico — opomba P. V.), od katerega je marsikdo naših bravev čudno novico slišal, de je po dovršenem umoru umorjenega prekrižal in nad njim molil. C. kr. kresijna sodnija novomeška ga je zavolj javne posilnosti z nevarnim žuganjem in zavolj razbojnega umora v smert obsodila in najvišja sodnija je to sodbo poterdila... Po dolgem tajejki je obstal Janez to hudodelstvo. Danes se je spolnila pravica nad njim! Velika množica ljudi se je bila k žalostni zgodbi zbrala, kakršne že blizu 50 let pri nas nismo doživeli; s tihim strahom je pričakovala trenutka, ki bo zločesto življenje pregrešnika končalo. Res grozno je bilo videti viseti mrtveca med nebom in zemljo! Vendar v veliko odžalo vsem je obsojenec zlo skesan, miren, in v Božjo voljo udan dušo izdihnil. Naj bode zlasti mladosti svariven

zgled, kam neubogljivost in razujzdanost človeka že v mladih letih pripelje. Nobeno opominjevanje ni pomagalo; tako hudoben je bil, da so mu oče na smrtni postelji rekli: »Janez, Janez, ti boš res na vislicah visel, ako se ne poboljšaš.« In žalibog! Prenatanko so se spolnile očetove besede.«³⁸

Podobno so poročale Novice dve leti kasneje tudi iz Ljubljane, kjer so obesili dva italijanska zapornika, ki sta leta 1860 v prisilni delavnici ubila jetnika — sonarodnjaka. Pisec je najprej naglasil, da sta bila »hudodelca« že kakor mlada fantalina »brez sluha za keršanski nauk« in sta ostala »brez šolske omike«, »dopernašala« sta »mnogotero hudobijo, ktera ju ni zapustila celi čas njunega življenja«. Nato je nadaljeval: »Ko jima je bila v torek smrtna sodba naznanjena, je starejši mirno zaslišal usodo, spoznavši krivico svojo, mlajši pa, ki je ravno najhuje ranil Gobbi-ta, se je repenčiti začel, da je nedolžen — in šele v sredo ponoči po 11. uri so ga skesanega spovedati in obhajati mogli; ali kmalu je začel spet svojo »nedolžnost« terditi in jo je terdil še pod vislicami, dokler mu ni rabelj sape ustavil. Pravijo, da kakih 6—7000 ljudi je bilo na morišču pričujočih, in da se je rabelj pravega mojstra skazal: v malo trenutkih je vsak zagagnil; Pristaviti imamo še, da loterija je imela velik sejm v četrtek in petek, ker starodavna neumna vraža za obešenci v loterijo staviti in »z gavg si srečo kovati«, tudi pri nas še gospodari. Bog daj norcam pamet!«³⁹

Javne usmrtitve so tudi na Slovenskem spremljali s prepričanjem, da učinkujejo vzgojno in ustrahovalno; v tem smislu so se po izvrstitvi obsodbe na zbrano množico radovednežev obračali tudi duhovniki, ki so spremili obsojenca na morišče, »jih krepko opomnili, kam de človek pride, ko zanemaren, nepodučen postopa, kakor njih dosti po Ljubljani ter so budili starše, de nej bolj skerbno za keršansko odrejo otrok si prizadevajo« — kot je ob usmrtitvi obeh italijanskih zapornikov leta 1861 poročala Zgodnja danica.⁴⁰ Večjega nasprotovanja javnim usmrtitvam ne zasledimo v časopisju niti tedaj, kadar je bila taka usmrtitev posebno mučna. Leta 1867 so tako na grajskem hribu v Ljubljani ob običajni množici gledalcev obesili mladega fanta, ki je ubil lastno mater in ki se je branil priti na morišče ter so ga morali zato prinesiti pod vislice. Vseeno poročevalec, ki je v Laibacher Zeitung podrobno opisal usmrtitev, ni niti z besedo omenil, da bi mučno prerivanje na morišču napravilo nanj neprijeten vtis ali zbudilo v gledalcih odpor, medtem ko Novice tega »neljube-

ga« zapetljaja niso niti omenile.⁴¹ Smrt morilca — naj je bila še tako mučna in tragična — očitno ni zaslužila prizanesljive besede. Na to ilustrativno kaže tudi vest o samomoru na ljubljanskem gradu zaprtega morilca leta 1872. »Siloviti morivec Dermastja, nek-daj strah vsi gorenski strani, ki je pred dvema letoma v gozdu v Semeledniški okolici grozovito umoril samotno dekle, se je v nedeljo v jetnišnici na ljubljanskem gradu, v samotnem zaporu, z jermenom, ki ga je imel okoli pasa, sam zadavil,« so sporočile Novice in takoj nato dostavile: »Prav je, da taka pošast gre iz življenja, tako kakor je živela!«⁴²

Podobno miselnost razkrivajo tudi v slovenskem časopisu objavljeni prikazi usmrtitev v Avstriji in drugod v svetu, saj so večinoma napisani stvarno, brez komentarja prirejevalca in uredništva, čeprav pogosto segajo v podrobnosti, ki naj bi ustvarile dramatično, za bralca tem bolj napeto in grozljivo vzdušje. Kot svojevrstna »zabavna«, času ustrezna »šund« literatura je želelo biti to pisanje predvsem zanimivo, »privlačno« branje. Zahtev po odpravi smrtne kazni in argumentov njenih nasprotnikov zato tudi v njem ni zaslediti. »Smrt za smrt« se zdi samo po sebi razumljivo pravilo, o katerem se še tako natančni opisi usmrtitev ne sprašujejo.

Ko je petindvajsetletni študent prava na dunajski univerzi Karel Slanc v februarju leta 1876 pisal članek, v katerem je odločno in obširno zavrnil ne le javne usmrtitve, temveč smrtno kazen sploh, se je moral torej prav dobro zavedati, da na Slovenskem ne more računati na glasnejše odobravanje in podporo.

IV

Decembra leta 1875 je v Kamniku madžarski vojak ubil nadrejenega oficirja in vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt z obešenjem. Ker je avstrijski vojaški zakonik še določal, da se morajo usmrtitve izvršiti javno, so vojaka 10. februarja 1876 obesili v bližini prisilne delavnice na Poljanah v Ljubljani. Med Ljubljanci in okoličani, ki »že« od leta 1867 niso videli javne usmrtitve, je dogodek zbudil veliko radovednost, o njem pa so poročali tudi vsi na Kranjskem izhajajoči časopisi. Najbolj podrobno poročilo je prinesel Slovenski narod, ki je pod naslovom: »Obešenjak v Ljubljani« pisal takole: »... danes so obesili J. Vargo, kateri je svojega predstojnika zavrtno meseca decembra p. l. ustrelil... Pred sedmo uro davi odpeljali so J. V. z močno eskorto. Poleg njega je marširal jeden bataljon vojakov pod po-

veljništvom majorja. J. V. je šel tiho in mirno celo pot; tik za njim peljal se je sanitetni voz, katerega pa nij potreboval, ker je bil do zadnjega trenutka jako krotak. Ko so do vešal dospeli, čitala se mu je še jedenkrat razsodba najprvo v nemškem in potem v magjarskem jeziku. Po dokončanem prečitani komandiral je poveljnik celemu bataljonu k molitvi... Mej tem časom dovršil je rabelj se svojim sinom vse priprave, ter potem pozval V. na vešala... Potem mu zaveže rabeljev sin noge in sicer tako močno, da je postala leva daljša od desne; stari rabelj pak je pripravil vez za vrat. V. je tudi sedaj srčno, kakor ves čas, še rablju pomagal si lanec za vrat pripravljati ter za to nekoliko srajco in zavrtnik odvihal. Ko je bilo vse to gotovo, zavezal mu je še roke, kakor bi trenil zabil nekoliko vrat in usmrten je bil... Duhovnik je govoril potem nekoliko besedi navzočemu bataljonu. Po dokončanem govoru odmarširala je vojska domov. Rabelj pa je odmeril jamo kamor so obešenjaka proti večeru pokopali. Okoli vešal se je nastavila straža, da so mnogobrojno ljudstvo zabranjevali preblizu hoditi. Sploh pa je silno velika množica privrela gledat, posebno veliko — ženskega spola.«⁴³

Narodov poročevalec je torej v opisu usmrtitve J. Varge zopet ostal pri navajanju »suhih dejstev« in grozljive podrobnosti z napadalno radovednostjo Ljubljancanov, ki so se vse do večera množično zbirali ob razstavljenem obešencu, v njem tudi tokrat niso zbudile glasnejšega odpora ali nejevolje. Podobno so o usmrtitvi poročali tudi drugi kranjski časopisi, le Laibacher Tagblatt je ob kraju poročila, potem ko je opisal vsiljivo ljudsko radovednost, ugotavljal, da »ne more biti daleč tisti čas, ko tudi z vojaške strani izrečene smrtne kazni ne bodo smeli več izvrševati javno,« saj govornika za izvršitev smrtnih obsodb v zaprtih prostorih »čut npravnosti in kultura« in tak »javni spektakel usmrtitve« ne bi smel nikoli služiti za zadovoljitev radovednosti prebivalstva.⁴⁴ Ko se je tako že zdelo, da bo kot običajno tudi ta javna usmrtitev odšla v pozabo brez kritičnejšega odmeva, se je v začetku marca 1876 s feljtonom »Nekaj o vešalih« oglasil v Slovenskem narodu S-c; za oznako se je skrival študent četrtega letnika prava na dunajski univerzi Karel Slanc.

Slanc je začel dopisovati v Slovenski narod v prvem letniku fakultete (1872) in je zlasti od leta 1874 pošiljal Narodovemu uredništvu pravo reko člankov, dopisov in feljtonov, ki »so bili ne samo bolj živahno pisani, ampak tudi miselno tehtnejši od velike ve-

čine drugih.⁴⁵ Obravnaval je najrazličnejšo problematiko, pisal o gospodarskih, socialnih, narodno-političnih in kulturnih vprašanjih, o odnosih med Slovenci in Nemci, Nemci in Slovani in o jugoslovanski ideji, skratka že v času univerzitetnega študija (promoviral je 1879) se je razvil v razgledanega in plodnega publicista. Iz Kermavnerjevega pregleda Slančevega publicističnega dela v Slovenskem biografskem leksikonu je razvidno, da se z vprašanjem smrtni kazni ni posebej in podrobneje ukvarjal in se po letu 1876 k problemu — vsaj obširneje — ni več vrnil.⁴⁶ Njegov feljton »Nekaj o vešalih« je bil torej predvsem neposreden, ogorčen in odklonilen odziv na opisano usmrtnitev v Ljubljani, k pisanju pa ga je prav verjetno — posredno ali neposredno — spodbudil tudi že omenjeni profesor kazenskega prava Wilhelm Emil Wahlberg, ki ga je moral Slanc poslušati na dunajski univerzi (in na katerega se v sklepu svojega feljtona tudi sklicuje). Uredništvo Slovenskega naroda je objavilo feljton v dveh nadaljevanjih,⁴⁷ brez lastnega komentarja, čeprav so bila Slančeva stališča v ostrem nasprotju z vsem, kar so do tedaj o »hudodelnikih«, kriminalu in smrtni kazni pisali tako Slovenski narod kot drugi slovenski časopisi.

»Pred par dnevi so v Ljubljani jednemu človeku pomagali z vsem pompom in ceremonijami obešanja do najhitrejšega potovanja v onkrajni bog si ga vedi kakšni svet,« je začel Slanc svoje pisanje. »To nij bilo ni prvo ni zadnjikrat in lansko leto je bilo posebno v skrbah, da rabeljni ne pridejo iz prakse. Obešalo se je dostikrat tu in tam po vsej državi, ali to dejanje je žalostno, še žalostneje pa za družbo, v kateri se to godi, katera taka dejanja strpi in ne samo to, morebiti radovedno, veselo gleda žalostno igro pod vešali, na vešalih na katerih visi človek, ki je otrok tiste familije družbe, v kateri smo se drugi izgojili, na katera obeša človeška družba lastni svoj greh.«

Tudi zločinec je torej otrok družbe, v kateri je odraščal in živel, rezultat vzgoje in okolja, ki sta ga oblikovala. Slanc je misel v članku posebej poudaril. »Če je kaj dognano,« je opozoril, »dognano je to, da človek pride na svet s prazno dušo«. Človekovo »mlado življenje« je »nepopolna tabla« in vzgoja »še le riše vanj misli, dobre in slabe...« Človek bo dober, če smo z vzgojo vanj vsadili dobra in poštena načela, človek, ki smo ga v mladosti pustili »vetrovom usode«, pa bo romal od ječe do ječe, dokler ne bo na kraju pristal na vešalih. Na to, kako mlad, zapuščen človek ob brezbriznosti druž-

be zdrkne v kriminal, po Slancu značilno kaže življenjska pot nezakonskega otroka, ki ga okolica od rojstva odklanja in gleda z odporom in prezirom. Prva pesem, ki mu jo »poje osoda« je »glad in pomanjkanje«, piše naš feljtonist, prvi pozdrav, ki ga sliši je »pankrt«. V pomanjkanju ustanov, ki bi skrbele za vzgojo sirot, se lahko tak otrok v najboljšem primeru zaposli kot pastir, kjer nato odrašča »med živino«, sam sebi prepuščen in brez prave vzgoje. Ker ga po zgledu starih zavračajo tudi mladi, pošteni fantje, si poišče prijatelje tam, kjer ga ne prezirajo in ne odklanjajo. »Tako pride naš fant v šolo zločinstva.« Slabe družbe je po Slančevem mnenju vedno dovolj, ta zdaj poskrbi za fantovo vzgojo, oblikuje njegov značaj in s tem njegovo življenje. »In če potem tak človek hodi pota zločinstva,« sklenc Slanc svojo misel, »če ta človek krade, kar je po njegovih principih prav naravno, če tak človek, ki ni nikdar priložnosti imel, srce si blažiti, divje strasti krotiti, ubija, kar po njegovej divje krvi in divje glavi nič nij neumnega, če je skratka tak človek vse to storil... potem pride človeška družba, država ter ga z velikansko svojo močjo prime in ven na plano pelje, kakor še pred kratkem, ter ga v veliko veselje, zija lastega, brezsrčnega ljudstva popne mej nebo in zemljo. Tam na vešalih z grdim obličjem bi imel biti tak mrtvec v znamenje pravice, kazni ali straha ali bog ve kaj še. Meni se močno zdi, da s tem človeška družba sama na ogled postavlja svoje gnjile bolečine in srce in možgani mi pravijo, da to nij pravično.«

To pa naj bi bil le »jeden primer iz življenja,« pravi Slanc v prepričanju, da bi lahko navedel še več in sto takih, posebno, če bi se podal v velika mesta in tam poiskal »gnjezda zavrženosti«, kjer bi prav lahko dokazal, da je človek »pravzaprav bestija« in ga ukroti le civilizacija. Med sto kriminalci jih tričetrt zavije na krivo pot zaradi slabe vzgoje, »družbene neumnosti in nemarnosti«, in marsikateri med temi »kandidati ječe in vešal« bi postal v »drugačnej izgoji, v drugačnem duševnem zraku pošten in koristen ud družbe.« »S kakim pravom, s kako koristjo...« se torej potem »vešala delajo ter ljudje s smrtno kaznijo spravljajo s posebno pošto na oni svet...?«

Razprava o smrtni kazni, ki naj bi po Slančevih besedah nagrmadila že celo literaturo, naj bi se po njegovem mnenju tudi že končala z »zmago protivnikov smrtni kazni, tako da ni več odpravljanje smrtni kazni principi-
pielno, ampak le še vprašanje časa, ki bo-
de smrtno kazen odpravil, dejansko obesil na vi-

slice.« Zlasti utemeljevanje smrtne kazni s svetim pismom (»kdor krv preliwa, s tistim se mora to isto zgoditi«) in božjo voljo ali s trditvijo, da zahteva smrtno kazen »razžalje-ni čut naroda za etično poplačilo,« je po Slancu brez vsake realne podlage. Čas, »ko se je skozi več stoletij in do praga našega stoletja sem nad zločinci izvajal izrek: klin s klinom, ali: zločinec je kakor divja zver, pokončati se mora, kakor ona, ali ko se je mislilo, da bode na vešalih viseč človek vse hudobne ljudi in strasti iztirjal iz površja zemlje« — ta čas je žalostna stran v zgodovini boja proti kriminalu. »Bil je to srednji vek,« prostodušno ugotavlja Slanc, »in ako mu moramo njegovo brutalno ravnanje z ljudmi malo odpustiti, ker je bil ves čas neumen in divji, vendar nikdar ne smemo v naših časih, v kojih je le nekaj prosvete, posnemati neumnosti in divjosti njegove in vešala za vešali, grmado za grmado napravljati zaradi maščevanja nad zločinci, zaradi odstrašanja družih od zločinstev, ali zaradi tega ker je zločinec kakor divja zver nevaren.« V vsem tem namreč »tiči surov misleč človek, v vsem sliši se grda divja krvoločnost in maščevanje, ki boječe se za malo premoženja z najostrejšim kaznovanjem zločinstva odvrniti misli. Ako gledamo nazaj, kar sem začetkoma povedal o izgoji zločinstva, in ako si to dobro predočimo, ostala nam bo le strast, maščevanje kot dokaz za potrebo smrtne kazni, koliko pa je tak argument vreden, mi nij treba povedati.«

Med najrazličnejšimi argumenti, ki so jih v času navajali v zagovor smrtne kazni, je zbudilo v Slancu največje ogorčenje očitno še dovolj razširjeno stališče, da je vzdrževanje zločincev predrago in je zato najbolj enostavno, da se družba nepoboljšljivega zločinca znebi z usmrtitvijo. Tak skupuh vendar ne misli na to, je ugotavljal, da mora plačevati tudi vzdrževanje ubogih bolnikov »in kaj drugega nego bolnik je zločinec in na njem se kažejo družina tvoje bolečine, tvoje ostudne ali ipak tvoje bolezni.« Kot družba mirno plača milijone za »ubijalce-vojake« in redi »na stotine penzioniranih lopovov«, tako je njena dolžnost, da nosi stroške svojega greha, »preskrbljenje jetnikov«.

Za Karla Slanca smrtne kazni ni mogoče opravičiti. Tako v zadnjem delu članka navaja tudi vse druge glavne argumente proti smrtni kazni. Prvič: smrtna kazen nima ustrahovalnega učinka, nasprotno, ljudje, ki »so obešanje gledali« prej »zdivjajo«, kot se »ustrašijo« in nemajhno število primerov kaže, da »je človeška zver najrajše v okolici vešal doma.« Drugič: Človeška družba bi mo-

rala tudi v najglobokeje padlem človeku ceniti človeka in zraven vedno pomisliti, da je njen otrok in da se skoraj o vsakem zločincu lahko reče: čemu celo drevo posekati, ako je le jeden sad gnil, čemu celega človeka umoriti, ker je le jedna stran v njem za nič.« In tretjič: »država se mora... vprašati, ako sme kazen upotrebljavati, zoper katero nij nobene restitucije, katera se ne da preklicati, ako se je sodnik človek zmotil, s katero je človeku vzela, kar mu nij dajala. Vprašati se mora, ako res ne ve boljšega storiti s človekom zločincem, nego ga grešnika v pol brezvestnem, pol v brezupnem položaju poslati v nepoznani svet... vprašati se mora ako ne bi zaprečila več umorov s tem, ako pokaže, da zna sama pred umorom strpeti, kakor pa narobe, ker zločinec se ne da splašiti po kazni...« V tej zvezi se je poslužil Slanc tudi Wahlbergovih podatkov o številu izvršenih smrtnih obsodb v Avstriji v posameznih letih in povzel njegovo misel, da »se v praksi obeša po subjektivnem mnenju začasnega pravosodnega ministra.« »Wahlberg najde dobo dveh let, v katerih se nič nij obešalo, akoravno je bilo tedaj na smrt obsojenih toliko ljudi kakor druge krat,« je sklenil Slanc svoj feljton in ironično dodal: »Čudo, da v tej dobi država ni razpadla.«

Ob vsem povedanem verjetno ni treba ponovno opozarjati, da so bila to stališča, ki jih v slovenskem časopisju treh dežel do tedaj ni bilo mogoče prebrati. S svojim feljtonom »Nekaj o vešalih« je Karel Slanc opozoril na socialne korenine kriminala, pozval k strpnemu odnosu do »hudodelnikov« in obenem kot prvi na Kranjskem, če ne celo v vseh treh slovenskih deželah, nastopil proti smrtni kazni. Tako je zahteva po odpravi smrtne kazni končno izvirno, čeprav zelo osamljeno, odjeknila tudi v slovenskem časopisu. Na to, kako daleč so bila Slančeva stališča miselnosti slovenskega prostora, pa ne nazadnje kaže dejstvo, da v slovenskem časopisju niso naletela na glasnejši odziv.

V

Pisanje kranjskega časopisja o smrtni kazni in usmrtitvah se ni v naslednjih letih skoraj nič spremenilo. Sem in tja so sicer posamezni listi poročali o pobudah za odpravo smrtne kazni,⁴⁸ toda v splošnem so ostajali pri običajnem neprizadetem poročanju o smrtnih obsodbah in usmrtitvah. Kot je znano, smrtne kazni v monarhiji niso nikoli odpravili. Razprava o kazni s smrtjo pa se je vseeno ves čas nadaljevala in njeni nasprotniki so se vedno znova oglašali. Med drugimi je tako leta 1900 nastopil proti smrtni kazni

tudi Anton Aškerc (Dr. Clemens Severus) s člankom v Ljubljanskem zvonu.⁴⁹

Winston Churchill naj bi leta 1910 zapisal ali dejal, da je »razpoloženje in odnos javnosti do zločinov in zločincev eden izmed najzanesljivejših preizkusov civiliziranosti vsake dežele.«⁵⁰ Te misli naj bi sicer ne razumeli preveč dobesedno, saj lahko v končni posledici pomeni, da tudi mnoge dežele 20. stoletja niso dosegle posebno visoke civilizacijske stopnje. Verjetno pa je nesporno, da je odnos zlasti piščega in razmišljajočega dela prebivalstva vsakega naroda do zločinstva, kaznovanja in posebno kaznovanja s smrtjo sestavni del njegove duhovne in kulturne zgodovine. Prav v tem smislu se mi je zdelo zanimivo pokazati tudi na odnos časopisa na Slovenskem do vprašanja o smrtni kazni v prvih desetletjih druge polovice 19. stoletja, ko se je topogledna razprava v Avstriji močno razživela, in opozoriti na odločni nastop Karla Slanca proti smrtni kazni leta 1876.

OPOMBE

1. Citat po angleškem prevodu v: Capital Punishment, edited by Thorsten Sellin, Harper Row New York 1967, str. 39. — 2. Wolfgang Preiser, Die Geschichte der Todesstrafe seit der Aufklärung, Die Frage der Todesstrafe — Zwölf Antworten, R. Piper Verlag München 1962, str. 39 sl. — 3. W. Preiser, nav. delo, str. 41—43. — 4. O odmevu Beccarie v Franciji: F. Venturi, Il diritto di punire, Utopia e riforma nell' illuminismo. Piccola Biblioteca Einaudi. Torino 1970, str. 119—143. O odmevu v Nemčiji: Hans-Peter Alt, Das Problem der Todesstrafe, Chr. Kaiser Verlag München 1960, str. 142. — 5. Emanuel Kant, Metafizika čudoredja, Veselin Masleša, Sarajevo 1967, str. 138. — 6. Prav tam, str. 139. — 7. W. Preiser, nav. delo, str. 46. — 8. Prav tam, str. 43—44. — 9. O razpravi o smrtni kazni v Angliji v prvi polovici 19. stoletja obširno piše L. Radzinowicz, A History of English Criminal Law, Volume 4, Stevens London 1968, str. 303 sl. — 10. Morceaux Choisis de Victor Hugo, Librairie Ch. Delagrave, Paris, str. 450. — 11. Christopher Hibbert, Zgodovina zločinstva in kazni, Cankarjeva založba 1965, str. 83. — 12. Prav tam. — 13. Karl Marx-Friedrich Engels Werke, Band 8, Dietz Verlag Berlin 1960, str. 506—509. — 14. Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme, Vierter Band, 53.—83. Sitzung, Kremsier 22. November 1848 bis 1. Februar 1849, Wien 1870, str. 561—65, 571—595, 634—657. — 15. Prav tam, str. 657. — 16. Slovenija, 6. svečana 1849, str. 41, Slovenske novine, 8. svečana 1849, str. 23. — 17. Novice VII, list 6, 7. svečana (februarija) 1849, str. 25. — 18. Gesammelte kleinere Schriften und Bruchstücke über

Strafrecht, Strafprocess, Gefängnissskunde, Literatur und Dogmengeschichte der Rechtslehre in Oesterreich von Wilhelm Emil Wahlberg, Zweiter Band, A. Hölder Wien 1877, str. 146. — 19. Laibacher Zeitung, N. 261, 13. November 1852, str. 1113—14. — 20. Prav tam. — 21. Geschichte des oesterreichischen Strafrechts in Verbindung mit einer Erläuterung seiner grundsätzlichen Bestimmungen von Hugo Hoegel, Erstes Heft, Wien 1904, str. 99 sl. Wahlberg, nav. delo, str. 146. — 22. Laibacher Zeitung, N. 147, 1. Juli 1864, str. 585—86. — 23. Laibacher Zeitung, N. 163, 19. Juli 1867, str. 1089. — 24. Prav tam. — 25. Abgeordneten Haus Protokolle, Band 10, 20. Sitzung — 1. Session, 16. Julij 1867, str. 383 sl. — 26. Der Volkswirth, X, N. 30, 27. Juli 1867, str. 241. — 27. Novice, list 41, XXV, 9. oktobra 1867, str. 339. — 28. Te številke so zares zanimive: v letih 1866-71 je bilo v Avstriji v celoti izrečenih 282 smrtnih obsodb, od tega pa so jih samo v letu 1866 izvršili 28 (v letih 1865-66 38). Leta 1868 so usmrtili pet obsojencev, v letih 1869, 1872 in 1874 ni bilo nobene usmrtitve, v letih 1870, 1871 in 1873 pa po ena. V letih 1874—76 je bilo ponovno obsojeno na smrt 291 ljudi, izvršili pa so 8 obsodb. Wahlberg tudi navaja, da so bile zaporne kazni, v katere so spremenili kazen obsojencem na smrt zelo različne. Le del med njimi je bil zdaj obsojen na dosmrtno ječo, druge so obsodili na 20, 18, 17, 12-letno in celo krajšo zaporno kazen. Gl. Wahlberg, nav. delo, str. 149—150. — 29. Laibacher Tagblatt, VIII, N. 283, 11. Dezember 1875. — 30. Slovenski narod, X, N. 60, 13. marca 1877. — 31. Laibacher Zeitung, N. 127, 4. Juni 1868, str. 937—38. — 32. Laibacher Zeitung, N. 97, 28. April 1868, str. 702. — 33. Novice, list 48, XXXI, 26. november 1873, str. 386. — 34. Zgodnja danica 20. prosenca 1867, str. 22, Zgodnja danica, 10. vinotoka 1867, str. 237, Novice, list 9, 27. februarija 1867, str. 71 in isto kot v opombi 27. — 35. Novice, XXVIII, list 26, 28. junija 1870, str. 209. — 36. Novice, XXX, list 25, 19. junija 1872, str. 197—98. V »Potopisnih listih slovenskega učitelja svojemu pobratinu« piše Josip L. Železodolski, da je v Karlovcu videl policaja, ki je nesel proti jetnišnici sveženj leskovih palic. »Spoznal sem zdajci,« nadaljuje, »da to niso »spazierstöckelni« za gospode od magistrata... ampak, da na Hrvaškem še ne poznajo »Freiheit wie in Oesterreich«, pač pa se držijo o potrebi še starih »dvadeset i pet batin«, ali po okoliščinah še več. Če kmetič ali kdorkoli, ki v potu svojega obraza kruhek služi, stoka pod bremenom velikih davkov, bo li razbojnik, ki je človeški družbi le v nadlogo in strah, brezskrbno sedel v zaporu in ondi le toliko delal, da ne segnije, zraven pa morebiti bolje jedel ko kmet, ki s svojimi krvavimi žulji svojo hrano plačuje?« — 37. Novice, XXXI, list 48, 26. november 1873, str. 386. — 38. Novice, XVII, list 30, 27. julija 1859, str. 235—36. — 39. Novice, XIX, list 51, 18. decembra 1861, str. 421. — 40. Zgodnja danica, list 26, 19. grudna 1861, str. 208. — 41. Laibacher Zeitung, št. 62, 15. März 1867, str. 399, Novice XXV, list 12, 20. marca 1867, str. 99. —

42. Novice, XXX, list 29, 17. julija 1872, št. 233. — 43. Slovenski narod, IX, št. 33, 11. februar 1876. — 44. Laibacher Tagblatt, N. 32, 10. februar 1876. — 45. Slovenski biografski leksikon, 10. zvezek, Ljubljana 1967, str. 347. — 46. Prav tam, str. 346—355. — 47. Slovenski narod IX, št. 50, 2. marca 1876, št. 51, 3. marca 1876. — 48. Laibacher Tagblatt je ob koncu leta 1876 celo za-

pisal, da v načelu podpira odpravo smrtnih kazni, vendar je v isti sapi nato tudi že podprl smrtno obsodbo morilca Francesconija, ki je v Celovcu oropal in ubil poštarja. Gl. Laibacher Tagblatt, IX, N. 288, 16. Dežember 1876. — 49. Dr. Clemens Severus, Smrtna kazen, Ljubljanski zvon, XX, (1900), št. 7, str. 405—412. — 50. Christopher Hibbert, nav. delo, str. 145.

OSEMDESET LET OD USTANOVITVE SLOVENSKE DELAVSKE STRANKE

JANKO PLETERSKI

V dneh 15. in 16. avgusta 1976 je minilo 80 let, kar je bila ustanovljena stranka slovenskega delavstva, Jugoslovanska socialdemokratska stranka. Ustanovitev v letu 1896 seveda ne pomeni začetka organiziranega delavskega gibanja na naših tleh. Dobro je znano,¹ da ta začetek pomeni ustanavljanje delavskih izobraževalnih društev ob koncu 60 let in da se nato vsa 70 in 80 leta pri nas nadaljuje razredno organiziranje delavstva, da v našem socialističnem gibanju doživljamo podobne politične usmeritve in ločevanja kot v splošnem v vsej Avstriji. Najvidnejši prvi vrh in hkrati prelom je pojav radikalno-socialistične struje pri nas in »krvavški« (Železnikarjev) proces leta 1884. Večjo zaslugo kot s svojo domnevno udeležbo v revolucionarnih dogodkih leta 1871 v Franciji si je France Železnikar pridobil s svojim vztrajanjem in s svojo zvestobo slovenskemu delavskemu gibanju, kljub pritiskom in obsodbi. Ko se je po dolgih hudih letih ječe vrnil v Ljubljano, se je brez obotavljanja zopet pridružil delavskemu, zdaj že socialdemokratskemu gibanju in čez nekaj let sodeloval tudi pri ustanavljanju Jugoslovanske socialdemokratske stranke.

V letih najhujšega zatiranja so vztrajali tudi njegovi tovariši, ki so ohranili nepretrganost dela ljubljanskega delavskega društva takrat, ko so se po nekaterih mestih Avstrije onemoglo razhajala. Vztrajali so zato, kot je dejal leta 1886 predsednik delavskega društva Scharner, »da se ve, da pravi delavski stan še živi...«, da kljub hudi toči, ki bije že dolgo let po našem polji... drobno zrno... obrodi obilen sad, kateri bo (pomnil) življenje celemu delavskemu stanu.« — »Kaj pa je k temu treba, dragi moji,« je Scharner še spraševal svoje tovariše in odgovarjal: »K temu je treba ljubezni, zložnosti in neustrahljivosti... Oklepajmo se za-

stave, katera nam sijajno vihra tulcaj in v celi Evropi, še celo po celem svetu...«, oklenimo se je za naš blagor in za naše postave in ostanimo hrabri in zvesti brez vsacega izdajstva in potem bomo mogli reči: »Naprej, zastava slave!«²

Od novega leta 1889 naprej so delavske organizacije v naših deželah bile del avstrijske socialdemokratske stranke in z njo tudi II. internacionale. Slovenska socialna demokracija se je krepila v rudarskih in drugih stavkah v letih 1889, 1890 in 1892, z uspešnim organiziranjem prvomajskih manifestacij in z izdajanjem slovenskega socialističnega glasila »Delavski list« v letih 1890—1891, ki se nam žal ni ohranil. Utrdila se je italijansko-slovensko-nemška organizacija v Trstu.

III. kongres avstrijske socialdemokratske stranke na Dunaju 5.—9. junija 1892, kjer pa ni bilo delegatov ne iz Ljubljane ne iz Trsta, je sprejel organizacijski statut, ki vsebuje določilo: »Kjer to zahtevajo jezikovne razmere, določamo agitacijske okraje ne glede na deželne meje.« V čeških deželah so tedaj že obstojale dvojne organizacije in konec leta 1893 se je češka socialna demokracija že konstituirala kot popolnoma samostojna, z lastnim statutom. Storjen je bil prvi, odločilni korak k postopni delitvi splošne avstrijske socialne demokracije v narodnostne delavske stranke, v teku katere je bila potem ustanovljena tudi JSDS.³ Že v letih po 1892 je opazen razvoj k tej organizacijski osamosvojitvi.

V organizacijskem pogledu je posebno pomembno, da je okrog leta 1892 opuščena stara oblika delavskih društev in da se je organizacija preusmerila v tako imenovana »obča delavska, izobraževalna, pravovarstvena in podporna društva«. Že naslov pove o njihovi vsestranosti. To so bila nekakšna

splošna strokovna (sindikalna) društva, njihovo poglavitno funkcijo pa je slovenski letak takole razložil: »Ta društva vam jamčijo pravo v obrtnih in drugih prepirih ter dajejo podporo v slučaju, da ste na potovanju ali brez dela.« Bistveno je bilo, da to niso bila politična društva, njihova prednost je bila v tem, da so mogla delati v vsej deželi, ne le v kraju, kjer je bil sedež društva. Na Štajerskem je takšno že leta 1890 s podružnicama v Trbovljah in Celju. Na Kranjskem leta 1892 s podružnico najprej v Zagorju, pozneje pa tudi v Idriji in v Kočevju. Leta 1892 je nastalo takšno društvo tudi na Koroškem, ki je leta 1893 ustanovilo podružnico na Prevaljah. Tega leta je bilo ustanovljeno tudi društvo za Primorsko.

Sklep dunajskega socialdemokratskega kongresa leta 1892, da je treba poskrbeti za izdajanje slovenskega socialističnega glasila, je pomenil močno oporo za organizacijsko povezovanje slovenskih socialdemokratov. Že avgusta tega leta je Ludvik Zadnik v smislu sklepa predlagal, naj se sestane »deželna« konferenca slovenskih socialdemokratov s Kranjskega, Koroškega, Štajerskega in Primorskega. Določila naj bi središče, ki bi mu zaupali izdajanje slovenskega glasila.⁴ Ostalo je le pri zamisli. V letu 1893 so v zvezi s prvomajsko agitacijo izdali po daljšem času prvi slovenski letak »Slovenski delavci in delavke!« To je bil prevod nemškega letaka in je vseboval programska načela socialne demokracije, obtožbo kapitalističnega družbenega reda in izkoriščanja, zahteve za izboljšanje delavskega položaja, za razširitev političnih pravic, pouk o družbenih razredih in o razrednem boju. Letak je bil povod dr. Janezu Kreku, da je naznanil ustanavljanje katoliških delavskih društev. Posebni pomen letaka pa je v sklepnem odstavku, ki ni prevod, temveč samostojen poziv »delavcem slovenskih pokrajin«. Vabi slovenske delavce, naj pristopajo k pravovarstvenim društvom slovenskih dežel in opozarja na bližnji začetek slovenskega glasila.⁵ — V istem letu 1893 se je v Avstriji okrepila socialdemokratska kampanja za splošno in enako volilno pravico, kar je pospešilo tudi politično formiranje slovenske socialne demokracije. Ustanovljeno je bilo politično delavsko društvo »Bodočnost« v Ljubljani — postalo je jedro socialdemokratske stranke — in avgusta 1893 je izšla prva številka »Delavca«. Znano je, da ga je tiskala Narodna tiskarna v Ljubljani do septembra 1894, ko so slovenski liberalci »Delavcu« tiskarno odpovedali kot spravno darilo klerikalnim konservativcem za obnovo sloge. Tukaj je izšlo 15 števil, od

katerih pa je dozdej najdena le ena sama. »Delavec« se je zatekel v Zagreb in nato na Dunaj. Od prve, na Dunaju tiskane številke 10. julija 1895 naprej imamo šele na voljo slovenski socialistični tisk v nepretrgani vrsti. Ni treba obsežneje utemeljevati dejstva, da je bil pomen izhajanja slovenskega delavskega glasila veliko večji od zgolj praktično agitacijskega sredstva v slovenskem jeziku, da je to bil bistven pogoj za oblikovanje in utrditev slovenskega socialističnega gibanja. Potres v Ljubljani leta 1895 je organizacijsko delo nekoliko zavrl, vendar je Železnikar v začetku novembra na kongresu hrvatskih socialdemokratov v Zagrebu z zadoščenjem ugotovil, da je stranka na Kranjskem organizacijsko zajela blizu 3000 delavcev in to kljub težkim razmeram, kajti, je dejal, »na Slovenskem ... pred klerikalci nismo varni niti življenja.«⁷

Tako je sredi 90 let socialna demokracija na slovenskih tleh organizacijsko že postavljena. Okrepljen je v njej tudi subjektivni faktor, ki je pripomogel k osamosvojitvi. Omeniti je treba vsaj Etbina Kristana, ki je odtlej pa do prve svetovne vojne vodilna osebnost slovenskega socialdemokratskega gibanja.

Že v začetku leta 1895 je Rok Drofenik sprožil misel, da bi sklicali shod zaupnikov iz vseh slovenskih pokrajin, ki bi določil vzajemno taktiko in položil temelj slovenski socialdemokratski delavski stranki.⁸ Jeseni 1895, pred že omenjenim kongresom hrvatske socialdemokratske stranke v Zagrebu, je Drofenik svoj predlog ponovil: »Kar želimo ob tej priliki slovenskim sodrugom na srce položiti, je to: postati samostojni, kakor naši bratje Hrvati! Brez tuje pomoči postavili so se slednji na lastne noge in to bodi tudi nam vzgled!«⁹ Že ob tej pobudi vidimo širšo jugoslovansko povezavo zamisli o slovenski socialdemokratski stranki. Zagrebški kongres je nameraval sestaviti nov program, ki bi upošteval posebne okoliščine, v katerih je živel hrvatsko, srbsko pa tudi slovensko ljudstvo. Poglavitni nagib, ki je vodil slovenske in hrvatske delavske organizacije, je bila želja po samostojnem reševanju vprašanj socialističnega razvoja med južnimi Slovani habsburške monarhije. Ni torej prav misliti, da je do ustanovitve Jugoslovanske socialdemokratske stranke prišlo po nekem avtomatizmu, zgolj kot posledica narodnostne cepitve dotedanje skupne stranke, ki so jo začeli češki in poljski socialdemokrati.

V tistem času so v socialdemokratskem gibanju na Slovenskem stali v ospredju trije problemi. Predvsem je bilo treba odločiti o

razmerju med politično in strokovno (sindikalno) organiziranostjo. Na Kranjskem se je strokovna organizacija že uspešno razvila. Problem je nastal, ko se je ustanovilo politično društvo »Bodočnost«. Tedaj so »nekateri sodrugi začeli popolnoma prezirati strokovno organizacijo ter so celo trdili, da je strokovna organizacija za nas Slovence brez vsakega pomena.«¹⁰ — Drugo vprašanje je bilo odnos stranke do socialnega radikalizma neorganiziranega delavstva, ki se je izražal v številnih stavkah. »Ako bi mi imeli večji vpliv na delavce,« je tedaj pisal »Delavec«, »bi marsikateri štrajk izostal. Večino štrajkov ni treba iskati v onih tvornicah in delavnicah, v katerih delajo zavedni delavci, temveč v onih, v katerih socialdemokratov še ne poznajo.«¹¹ — In končno, vprašanje odnosa do kmečkega ljudstva. Maloštevilstvo delavstva je vsiljevala misel, da mora socialna demokracija, če hoče na Slovenskem napredovati, računati s kmečkim ljudstvom, ozirati se na male posestnike in kmečke delavce.¹²

9. maja 1896 je »Delavec« pod naslovom »Prvi shod slovenske socialne demokratične stranke« naznanil, da je ljubljanska organizacija sklenila, da se skliče za 28. in 29. junij v Ljubljani shod za ustanovitev slovenske socialdemokratske stranke. Pooblaščenici naj se volijo »v vsaki vasi, trgu ali mestu, kjer je večje število pristašev naše stranke«, tako »da bodo zastopani vsi slovenski okraji. Prvi shod slovenske socialdemokratske stranke mora biti sijajen in veličasten, ako hočemo imponovati našim nasprotnikom. Sovražniki našega zatiranega naroda morajo spoznati, da smo pripravljeni vsikdar braniti krepko naše pravice in da se ne bojimo njihovega pretenja.« Treba je, »da razkrijemo črna dela klerikalnih in narodnih sleparjev, ki pijejo našemu narodu kri in mozek in kojih človekoljubnost plačani pisarji hvalijo v njihovih časopisih. Predvsem je treba, da stopimo z določenim programom in krepko organizacijo v volilni boj, ako hočemo pobiti izdajalce naroda.« — Ob tem naznanilu je bilo objavljeno besedilo hainfeldskega programa tj. programa, ki so ga še skupno sprejeli socialdemokrati cele Avstrije, s pripombo, da bo napovedani shod odločil »je-li treba prirejiti program primeroma (slovenskim) krajevnim okoliščinam ali ne.«

Ustanovni shod slovenske socialdemokratske stranke bi bil torej po prvotnem načrtu skoraj dva meseca prej, kot pa je potem dejansko potekal. Iz naznanila je razbrati, da je neposredni povod bilo pripravljjanje na volitve. Te so bile za delavsko stranko posebno pomembne, saj so tisto leto v Avstriji uve-

dli splošno volilno pravico in je socialdemokracija tako prvič mogla zares nastopiti na volitvah v parlament. Drugi povod je bil dogodek, ki ga naznanilo ni omajalo. Na pravkar minulem V. kongresu avstrijske socialdemokratske stranke, ki je bil v Pragi, so namreč slovenske delegate užalili s tem, da v strankino vodstvo niso predvideli nobenega Slovenca. Slovenski delegat Zavertnik je tedaj rekel nemškemu delegatom: »Sodrugi prispevajo, da bomo prišli na isto stališče, na katerem so danes Čehi. Zdaj bomo (tudi mi) v Ljubljani izvolili (svoj) izvršilni odbor in imeli stik (z nemškoavstrijsko stranko) edinole prek tega.«¹³ Ta zamera pa je bila vendarle samo zunanje opravičilo, ne pa pravi vzrok za odločitev o ustanovitvi samostojne stranke.

Napovedani ustanovni shod so morali preložiti, ker je medtem bila sklicana konferenca rudarskega sindikata ravno za 28. in 29. junij v Leoben. Določili so nov datum, da bo »mogoče tudi rudarjem, ki imajo krepko organizacijo, udeležiti se strankarskega shoda.« — Zelo dejavno vlogo v pripravi za ustanovni zbor so imeli tudi delavci jugoslovanskih narodov, ki so bili zaposleni na Dunaju in so se sestajali na posebnih jugoslovanskih sestankih. Prav odtod se je širila misel, naj bi se južnoslovanska socialna demokracija enotno organizirala. Tako je potem ustanovni zbor v Ljubljani imel širši kot zgolj slovenski značaj. Sestal se je 15. in 16. avgusta 1896 »pri Virantu«. Zastopani so bili slovenski delavci iz Kranjske in južne Štajerske, južnoslovanski delavci z Dunaja, socialdemokrate Hrvatske pa sta zastopala Ivan Ancel in Miroslav Radojčić. Zastopniki za Trst in slovensko Primorje so vabilo prepoznano prejeli in so lahko le sporočili svojo solidarnost.¹⁴

Ime »jugoslovanska« je za stranko predlagal Etbin Kristan, ki je tudi povedal, da misel o takšni oznaki izvira iz vrst južnoslovanskega delavstva na Dunaju. Namen je bil ustanoviti enotno stranko za vse južnoslovanske dežele monarhije, ne oziraje se na dualistično državno ureditev. Ivan Ancel je izrazil soglasnost socialdemokratov Hrvatske. Predložil je resolucijo, ki je izrazila misel o potrebnosti »skupne borbe vseh jugoslovanskih siromakov«. To je bila jedrnata formulacija nove vsebine, ki jo je s tem dobivala jugoslovanska misel. Anclova resolucija je tudi nastopila proti sporu med srbskimi in hrvatskimi meščani na Hrvatskem z besedami: »Proti prepiru meščanskih slojev v jugoslovanskih deželah postavlja jugoslovanski proletariat ljubezen in bratstvo vseh jugoslovan-

skih narodov...» Na Anclov predlog je bil sprejet tudi sklep kongresa Internationale v Londonu tega leta o podpori in priznanju »pravice lastnega odločanja vseh narodov«. Ancel se je namreč pravkar vrnil iz Londona.

Ideja o enotni jugoslovanski stranki, ki preveva ustanovni shod v Ljubljani, je bila izraz demokratične usmeritve k solidarnosti delavstva jugoslovanskih narodov in je načeloma obsegala tudi Srbe zunaj monarhije in Bolgare. Ni še prevladal za stranko pozneje tako značilni etnični unitarizem. Kot referent za organizacijo je Josip Zaverčnik predlagal, naj se celotno južnoslovansko področje monarhije razdeli v okrajne organizacije na lastni podlagi, kar je potrebno, »ker se more samo v materinskem jeziku uspešno agitovati. A ker bi bila vsaka posamezna narodnost za sebe preslaba, naj se vsi Jugoslovani zedinijo v jedno stranko.« Na predlog Ancla je bilo sklenjeno, naj se načelno ustanovi *jugoslovanska* stranka, o njeni podrobni organizaciji pa naj bi sklepal prihodnji shod, ki naj bi bil še pred koncem leta v Zagrebu. Sestavljen je bil odbor iz treh Slovencev in treh Hrvatov, ki naj bi pripravil shod v Zagrebu in ta naj bi povabil tudi Srbe in Bolgare.

Kot vemo, se ta zamisel ni uresničila v celoti. Slovenski delegati so se sicer udeležili zbora hrvatske socialdemokratske stranke konec istega leta v Zagrebu,¹⁵ a tu vprašanje skupne organizacije ni bilo postavljeno na dnevni red. Khuenov režim je kmalu zatem prizadejal socialdemokratski organizaciji hude udarce, JSDS je ostala organizacijsko omejena na slovenske dežele, pozneje je obsegla še Istro in Dalmacijo. Bila je dejansko prva in do leta 1909 edina vseslovenska stranka in je s tem dejansko izražala svoje načelno nasprotovanje sistemu kronovin, ki so delile slovenski narod.

Na ustanovnem zboru zbrani delegati so pokazali, da se zavedajo lastne odgovornosti za prihodnost socializma pri jugoslovanskih narodih. V tem pogledu je značilno dejstvo, da je zbor zavrnil predlog, naj bi sprejeli hainfeldski program brez sprememb in brez debate. Obveljal je argument Etbina Kristana, da »smo se zbrali ne za kopiranje, temveč za posvetovanje!« Zbor je sicer dejansko samo nekoliko popravil stilizacijo prevoda hainfeldskega programa, a pri tem se je razvila debata o pomenu parlamentarizma za delavsko stranko, ki je pokazala, da delegati mislijo na probleme organizacije bodoče proletarske države in ne zgolj na pomen parlamentarizma kot bojnega sredstva stranke v

obstojećem meščanskem sistemu. Očitno je, da Etbin Kristan tedaj še ni bil tistega nazora o neposrednem odmrtnju države, ki je bil dve leti pozneje odločilen za njegovo misel o ločenosti naroda od ozemlja in o narodni avtonomiji na osebнем načelu. Prav značilno je, da so nemško-avstrijski socialdemokrati ljubljanskemu ustanovnemu zboru nemudoma neupravičeno očitali, da je proglasil jugoslovansko državno pravo, tj. da je jugoslovansko vprašanje postavil politično na temelju samoodločbe. Vidimo tako, da ustanovni zbor JSDS ni izražal tistega za celotno avstrijsko socialno demokracijo pozneje tako značilnega pojmovanja narodnega vprašanja kot zgolj kulturnega.

Ustanovni zbor je razpravljal tudi o kmečkem vprašanju. To vprašanje je referent Rok Drofenik načenjal s stališča, ki je bilo bistveno za revolucijo. Izrekel je že večkrat navedene besede: »Le kadar bodo kmečki bataljoni v naših vrstah, bomo zmagali.« S tega vidika je zavrnil trditev, da se more in sme delavska stranka zanimati za kmeta šele tedaj, ko se ta proletarizira. Delavska stranka ne sme kmetu govoriti: »Kadar ne boš nič imel, pa pridi k nam.« Zbor je potrdil pomembnost agrarnega vprašanja za socializem, a kakšen naj bo program v tem vprašanju za kmečko prebivalstvo, o tem ni bilo enotnosti in so sklepanje odložili — kot se je izkazalo, dodobra — čeprav hrvaški delegat Ancel opozarjal, da »je za nas na jugu to vprašanje najvažnejše.« — Socialna demokracija na Slovenskem je v tem vprašanju ostala ravno tako brez pravega odgovora kot v splošnem tedaj vse delavske stranke.

Če se vprašamo, ali je JSDS ob svojem začetku kazala revolucionarne ali reformistične težnje, moramo seveda najprej pomisliti na to, da je bila edina delavska stranka in potemtakem edina predstavnica socialistične smeri pri nas in da so v njej več čas živele četudi ne posebno ločene vse možnosti socialističnega razvoja. Lahko pa rečemo še več. Stališča, izražena na ustanovnem zboru so omogočala revolucionarne opredelitve, tako da pri poznejših prizadevanjih za radikalnejšo in ustrežnejšo politiko delavske stranke ni šlo toliko za čisto nove ideje, temveč večidel za obnovo vsebine že spočetka izraženih stališč.¹⁶

Ustanovitev JSDS zgodovinarsko še ni dovolj obdelana in ocenjena. Za splošni razvoj naprednih gibanj na Slovenskem pa je njen pomen dobro označil E. Kardelj (Sperans), ko je zapisal, da je delavstvo na Slovenskem z JSDS postalo resen politični činitelj, da je ta stranka bila organizator samostojne delavske

politike nasproti ostalim (meščanskim) strankam. S tem, da je delavsko gibanje nastopilo kot samostojen faktor tudi v boju za osamosvojitve slovenskega naroda — pa naj so bili konkretni pogledi JSDS pravilni ali nepravilni, je moglo vse, ki so bili nezadovoljni s politiko obeh meščanskih strank neposredno in posredno pritegniti na nova pota reševanja narodnega vprašanja, kar pa je bil predpogoj boja za socializem.¹⁷

OPOMBE

1. Dušan Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895 (Opombe k V. knjigi Ivana Prijatelja), Ljubljana 1966, 559—802. — 2. Dušan Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije (1884—1894), Ljubljana 1963, 43. — 3. Hans Mommsen, Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvöl-

kerstaat, I, Dunaj 1963. — Dušan Kermavner, Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljševiske kritike, Naša sodobnost, 1956. — 4. Arbeiterwille, 1. september 1892, št. 17; po: D. Kermavner, Začetki, 389. — 5. D. Kermavner, Začetki, 399 do 400. — 6. D. Kermavner, Začetki, 412—434. — 7. Istorijški arhiv KPJ, Tom IV, Beograd 1950, 51. — 8. Delavec, 1. november 1895, št. 24. — 9. Delavec, ista številka. — 10. Delavec, 20. januar 1896, št. 3. — 11. Delavec, 10. februar 1896, št. 5. — 12. Delavec, 20. april 1896, št. 12. — 13. Zgodovinski arhiv KPJ, Tom V, Beograd 1951, 24—41. — 15. J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914. Zagreb 1968, 203. — 16. Janko Pleterški, Elementi nacionalne in socialne revolucionarnosti v letih 1896—1918. Zbornik: Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, 41. — 17. Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, III. izdaja, Ljubljana 1970, 378.

DELAJSKO VPRAŠANJE V LJUBLJANSKEM OBČINSKEM SVETU 1912—1914

MARJAN DRNOVŠEK

Na ljubljanskih občinskih volitvah aprila leta 1911 je bil izvoljen za občinskega svetnika Etbin Kristan, politik in pisatelj, eden vodilnih socialnodemokratskih voditeljev pri Slovencih tedanje dobe. To je bil prvi primer izvolitve predstavnika Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v najvišje telo mesta Ljubljane v avstrijski dobi. Kljub politični osamljenosti med 23 zastopniki Narodno-napredna stranke (liberalne), ter 14 Slovenske ljudske stranke (klerikalne) in 7 predstavniki ljubljanskih Nemcev je aktivno sodeloval v občinskih debatah pri vseh vprašanjih glede delavstva in gledališke problematike, ki so se obravnavala v občinskem svetu do izbruhu prve svetovne vojne.

Mestna občina je zaposlovala za opravljanje tekočih mestnih del — snazhenje cest, ulic in pločnikov, škropljenje cest, pobiranje smeti, čiščenje javnih stranišč in drugo — tudi 90 do 100 delavcev na dan.¹ Podrejeni so bili mestnemu stavbnemu uradu. To je bil najnižji sloj delavstva, na katerega so gledali omalovažujoče, o čemer nam govori tudi poročilo mestnega stavbnega urada o razmerah med tem delavstvom, ki pravi: »Sčasoma bo

nastala le nujna potreba sedanji delavski material vsaj do 2/3 nadomestiti z boljšimi in čilejšimi, močnimi, katere bode vsekakor bolje plačati...²

V občinskem svetu se je pričela debata o življenju mestnih delavcev na pobudo Etbina Kristana leta 1912, ko je zahteval podatke o njihovem natančnem številu, delovnem času, zavarovanju v primeru bolezni in nezgod ter o višini mezde in možnosti njenega povečanja.³ Vprašanje je bilo postavljeno v zvezi z deputacijo mestnih delavcev, ki je zahtevala zvišanje mezd od ljubljanske občine kot njihovega delodajalca. Župan Ivan Tavčar je obljubil odgovor na prihodnji seji, vendar ga Kristan ni dobil.

Kristanovo akcijo je še isto leto nadaljeval klerikalni občinski svetnik Tomaž Novak, ki je dal občinskemu svetu predlog za uvedbo delovnega reda in zavarovanja za mestne delavce.⁴ Predlog je preučil finančni odsek in podal poročilo občinskemu svetu. Iz njega dobimo delno odgovore na Kristanova vprašanja o položaju mestnih delavcev.

V primeru bolezni so dobivali mestni delavci bolniščinino, kot jo je določal zakon o bolniškem zavarovanju delavcev iz leta 1888, tj. 60 % od mezde v maksimalnem iznosu v

trajanju do 20 tednov. Poročevalec je ugovarjal, da »... v ozira vrednih slučajih dobivajo bolnišninu tudi čez ta čas...«,⁵ kar naj bi postavljalo mestne delavce v boljši položaj v primerjavi z drugimi delavci v Ljubljani.

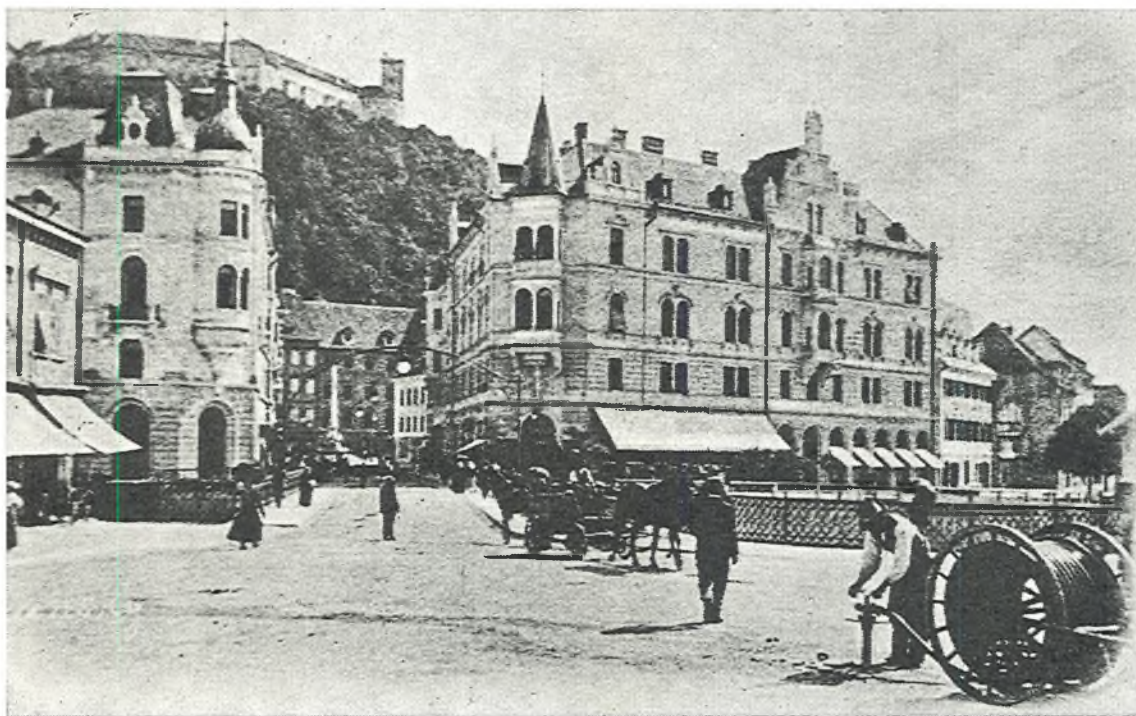
Tudi glede nezgod pri delu so bili vsi mestni delavci zavarovani, kar je določal zakon o nezgodnem zavarovanju iz leta 1887. Mesto jih je zavarovalo pri zavarovalnici zoper nezgode v Trstu, pri kateri so bili zavarovani tudi tovarniški delavci iz Kranjske in Primorske.⁶

Socialno zavarovanje delavcev za primere onemoglosti, starosti in smrti ni bilo splošno uvedeno v Avstriji, čeprav so obstajali načrti, v katerih uresničitev je poročevalec dvomil zaradi finančne neizvedljivosti, kar bi veljalo tudi za mestno občino.

Najaktualnejše je bilo vprašanje mezd mestnega delavstva, katerih povečanje je finančni odsek zavrnil z utemeljitvijo, da bi bilo to prehudo breme za občinsko blagajno. Mezde tega delavstva so le počasi naraščale — od 1.60 K na dan leta 1904, preko 2 K na dan leta 1907 do 2.40 K na dan leta 1911. Povprečne tržne cene v Ljubljani za nekatera živila v letu 1912 so bile: 1 kg svinine je stal 1.08 K, 1 kg govejega mesa III. vrste pa 1.60 K; za dnevno mezdo leta 1912 je mestni delavec lahko kupil 12 litrov mleka.⁷

V nujnost in koristnost uvedbe delovnega reda, ki bi določal odnose med mestnim delavstvom in občino, občinski svetniki niso dvomili in so predlagali, da ga izdela mestni magistrat in ga predloži stavbnemu uradu v pretres. Že obrtni red iz leta 1859 je določal za obrate, ki so zaposlovali več kot 20 delavcev, da imajo službeni red oz. delovni red, ki je moral vsebovati predpise delovnega razmerja, tako glede delovnega časa, izplačevanja mezd, kaznovanja prekrškov in podobno. To je bilo predpisano za tovarniške obrate.⁸ Ljubljanski mestni delavci niso dobili delovnega reda v stari avstrijski dobi.

Kristanovo zanimanje ni veljalo samo mestnemu delavstvu, temveč je želel preko občinskega sveta vplivati tudi na izboljšanje socialnih razmer ostalega delavstva. V letu 1912 je mestna občina financirala gradnjo zbiralnih kanalov ob Ljubljani. Ob tej priložnosti je predlagal svetu resolucijo, v kateri je zahteval vpliv občine nad podjetnikom glede najemanja delavcev in uslužbencev, da se »... prepreči vsako nedostojno izkoriščanje delavcev in uslužbencev in tako preprečijo konflikti, ki bi utegnili v drugem slučaju nastati in ovirati izvrševanje del...«⁹ Nemški občinski svetnik Kamilo Pammer jo je sicer označil za »ljudomilo«, medtem ko je liberalec Ignacij Štembov ugotovil, da je šla »predaleč«. Resolucija je bila odklonjena, saj

Ljubljana okoli leta 1900 s škropilcem ulic (fototeka ZAL Ljubljana)

Delavci pri obnavljanju
Gruberjevega kanala leta
1910 (fototeka ZAL, Ljub-
ljana)

bi njena uresničitev pomenila poseganje občinske oblasti v odnos delodajalec — delojemalec. Iluzorno bi bilo pričakovati njeno sprejetje v občinskem svetu, v katerem so sedeli v glavnem tovarnarji, obrtniki, trgovci in posestniki. Kristanov interes za mezdne razmere delavstva, ki je bilo zaposleno pri gradnji zbiralnih kanalov, ni zamrl. Po njegovi interpelaciji v občinskem svetu leta 1913 o nujnosti preiskave mezdnih razmer tega delavstva je dobil županovo zagotovilo, da je najnižja mezda kar 3 K na dan.¹⁰

Na začetku leta 1914 je vladala v Ljubljani huda brezposelnost, ki ni imela samo oblike popolne izgube dela, temveč tudi daljšega dopusta ali skrajšanega delovnega časa.¹¹

Na seji ljubljanskega občinskega sveta 18. decembra 1913 je Etbin Kristan predlagal finančnemu odseku, da predvidi v mestnem proračunu za leto 1914 primerno vsoto za podpiranje delavstva v času brezposelnosti. Njegov predlog je bil sprejet z odobritvijo 5000 K za te namene kljub nasprotovanju liberalnega člana občinskega sveta Frana Novaka, ki ni zanikal dejstva v naraščanju brezposelnosti v Ljubljani, vendar je rešitev tega problema predlagal na državna in ne na občinska ramena. Kamilo Pammer je Kristanov predlog označil »... kot nekako brezplačno zavarovanje brezposelnosti na troške občine...«.¹²

Tudi v državnih okvirih so obstajali načrti za podporo brezposelnim. Državnozbornski poslanec Domes je predlagal novembra leta 1913

rešitev tega problema s tem, da država in občine pomagajo s prispevki delavskim organizacijam, v okviru katerih so delavci že zavarovani v primeru brezposelnosti — tj. gentski sistem.¹³ Država pomaga tistim delavcem, ki so včlanjeni v kakšni organizaciji, kateri plačujejo prispevek in s tem sami delno rešujejo problem pomoči ob izgubi dela. Konkretni predlog je dal proračunskemu odseku državnega zbora poslanec Glöckl, ko je predlagal vsoto 2.000.000 K za prvo polovico leta 1914 kot pomoč brezposelnim. Ta denar naj bi delila vlada po gentskem sistemu. Kljub nasprotovanjem je bil ta predlog sprejet.

Kristan je dobro poznal prizadevanja v državnem zboru in je sprožil to vprašanje tudi v ljubljanskem občinskem svetu. Vsoto 5000 K je odobril občinski svet; potreben pa je bil pravilnik, ki bi urejal delitev teh sredstev. Sestavil ga je Etbin Kristan in ga predložil personalnemu in pravnemu odseku v preučitev.¹⁴

Odsekov poročevalec Fran Novak je predložil tekst »Regulativa za občinsko podporo, določeno brezposelnim delavcem in delavkam v Ljubljani« občinskemu svetu na seji 10. februarja 1914.¹⁵

Po njem so imeli pravico do podpore vsi delavci, ki so živeli v Ljubljani vsaj leto dni do dneva, ko so izgubili delo in če so bili organizirani v strokovnem društvu oziroma v kakršnikoli delavski organizaciji. Po izgubi dela se je moral delavec takoj javiti posredovalnici za delo pri občini ali pri strokovnem društvu in sprejeti primerno delo, če mu je

bilo ponujeno. Posebej je poudarjeno, da »... nobenega nezaposlenega ni dovoljeno siliti, da bi sprejel kakšno delo, ki je prosto vsled stavke ali izpora...«¹⁶ V 4. členu so bili navedeni pogoji, pod katerimi se podpore niso izplačevale. Tisti delavci, ki niso hoteli sprejeti primernega dela, ki so dobivali bolniščinino ali pa so bili trajno nesposobni za delo, in tisti, ki so postali brezposelni zaradi stavke ali izpora — tj. kolektivne odpovedi dela, niso bili upravičeni do občinske podpore. Ker so imele tedanje občinske podpore značaj miloščine, je bilo v 7. členu zapisano: »Podpore brezposelnim ni smatrati za ubožnino; komur se izplača, ne izgubi zaradi tega nobene javne pravice.«¹⁷

Občinska podpora je smela biti po višini le polovica podpore, ki jo je delavec dobival od društva, tj. do 50 % vsote, ki jo je dajalo delavsko društvo iz lastnega fonda. Mestna občina jo je lahko izplačevala le v okviru odobrenega kredita 5000 K.

Pravilnik je urejal tudi način poslovanja med magistratom in prosilci, obliko kontrole spoštovanja njegovih zahtev in podobno.

Proti sprejetju so bili nemški občinski svetniki, katerih govornik Kamilo Pammer je celo izjavil, da se z njegovim sprejetjem »... tira delavstvo naravnost socialni demokraciji v naročje...«¹⁸ in prepušča delavskim organizacijam več denarja za mezдне boje. Kristan je zagovarjal pravilnik s trditvijo, da nima pomena samo za delavstvo, temveč tudi za delodajalce, saj za štrajkajoče ne dopušča podpiranja in tudi v primeru izpora ne, s čimer ostane mestna občina nevtralna, saj »... več ne zahtevamo od nje...«¹⁹

Z liberalnimi in klerikalnimi glasovi je bil sprejet Kristanov tekst pravilnika. Pri poročilih o delu občinskega sveta je bil objavljen tekst v več ljubljanskih časopisih, kar

pomeni, da so bili Ljubljancani dobro obveščeni o Kristanovih prizadevanjih v občinskem svetu.²⁰

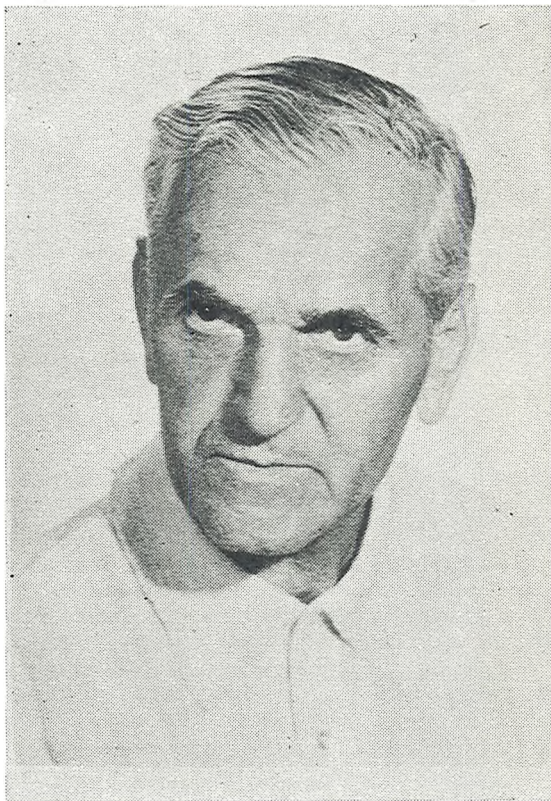
Sprejetje pravilnika in tudi njegovo dejansko izvajanje v praksi pomeni organizirano, čeprav simbolično pomoč mesta brezposelnemu delavstvu ne oziraje se na politično pripadnost tega delavstva. Za Kristana pa pomeni uspešno zaključeno akcijo za izboljšanje delavskih socialnih razmer po poti mirnega boja preko meščanskih institucij, v našem primeru, preko ljubljanskega občinskega sveta. Kristanovo delo je bilo prekinjeno z njegovim odhodom v ZDA in izbruhom prve svetovne vojne.

OPOMBE

1. ZAL (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Ljubljana, Reg. I., fasc. 1575, fol. 79 in sledeče. —
2. Ibidem. — 3. ZAL, Ljubljana, Cod. III/70, fol. 272 in sledeče. — 4. ZAL, Ljubljana, Cod. III/70, fol. 305 in sledeče. — 5. Ibidem. — 6. France Kresal, Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1922; Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1973, št. 1—2. — 7. Izračun na podlagi tedenskih poročil o tržnih cenah živil v Ljubljani, ki jih hrani ZAL, Ljubljana, Reg. I., fasc. 1626. — 8. Vlado Valenčič, Arhivski viri za zgodovino starejše ljubljanske industrije; Publikacija Razstava starejše ljubljanske industrije, 1973. leto. — 9. ZAL, Ljubljana, Cod. III/70, fol. 289. — 10. ZAL, Ljubljana, Cod. III/71, fol. 127—132. — 11. Brezposelnost v Ljubljani, Slovenski narod, št. 25, 31. 1. 1914. — 12. ZAL, Ljubljana, Cod. III/71, fol. 377—378. — 13. Dva milijona za brezposelne, Zarja, št. 795, 30. 1. 1914. — 14. ZAL, Ljubljana, Cod. III/71, fol. 377—378. — 15. ZAL, Ljubljana, Cod. III/72, fol. 48, 59—62. — 16. Ibidem. — 17. Ibidem. — 18. Ibidem. — 19. Ibidem. — 20. Objavili v celoti s komentarjem: Slovenski narod, št. 33, 1914. leto; Zarja, št. 304, 1914. leto; Slovenec je objavil le krajše poročilo.

FRANCE DOBROVOLJC SEDEMDESETLETNIK

Z vidika *Kronike* bi mogli naslov pravzaprav napisati tudi takole: Profesor France Dobrovoljc — 25 let član uredništva in lektor naše revije. Ko so namreč stekla vsa pripravljala dela za izdajanje *Kronike* in za sestavo uredniškega odbora, so organizatorji imeli v mislih tudi izbiro lektorja, ki naj bi skrbel za lep in enoten jezik v prispevkih. Vrsto let je bil sedež *Kronike* v Gosposki ulici 15, v znani Turjaški palači; prav tam sta imela svoje prostore tudi Slovenska knjižnica in njen upravnik, naš današnji jubilar, pred nekaj desetletji profesor francoskega in slovenskega jezika. Izbira lektorja potemtakem ni bila težavna, to še toliko manj, ker je profesor Dobrovoljc rad in z vso zavzetostjo prevzel novo nalogo. Od takrat do danes ni zamudil nobene seje in od takrat do danes mu je le malokatera vrstica pri lektoriranju ušla izpred oči. Upamo in želimo, da bi še

vrsto prihodnjih let ne prezrl ničesar, kar bi ne bilo lepo zapisano.

Tu ne moremo natančno pisati o vseh področjih, kjer deluje naš jubilar, ker je tega veliko. Velja omeniti, da je bil več kot 12 let tajnik Slovenske matice in je še vedno njen odbornik; še dlje deluje v Društvu bibliotekarjev Slovenije, kjer je vrsto let vodil bibliografsko sekcijo oz. komisijo. Ni pa le član uredniškega odbora *Kronike*, ampak je bil tudi sourednik in zvest sodelavec strokovne revije *Knjižnice*. Sicer pa se je ves zapisal raziskovanju Cankarjevega življenja in dela in je izdatno sodeloval s komentarji, bibliografijami in samostojnimi teksti pri Cankarjevih Izbranih delih, Zbranih spisih, prevodih, objavah za mladino in podobno. Znatne napore v tej smeri je strnil v znani in kvalitetni Cankarjev album, ki je izšel leta 1972. Pri vsem tem ne smemo prezreti njegovega sodelovanja pri Slovenskem biografskem leksikonu, pri vseh 8 zvezkih *Enciklopedije Jugoslavije*, zlasti pa še pri novosadskem Leksikonu pisaca Jugoslavije, ki mu je urednik za slovensko književnost in marljiv sodelavec.

Manj je sodeloval pri *Kroniki*, kjer je s svojih dveh glavnih področij, ilirske dobe in cankaroslovja objavil dva prispevka: prevod članka *Nov opis francoske Ljubljane iz 1813*, delo francoskega pisatelja in časnika Jeana Paula Brèsa iz Limogesa, ki se je za časa Ilirije mudil v Ljubljani (1953), in *Nov odstavek k Cankarjevi bibliografiji* (1954). S kraticama F. D. pa je napisal in memoriam Ob grobu našega sodelavca Rafaela Ogrina (1966). Ogrin je bil Vrhnčan, sin cerkvenega slikarja Simona Ogrina, in je prispeval za *Kroniko* nekaj prav zanimivih doneskov za zgodovino vrhniškega mesta, pa tudi Dobrovoljčev rod izhaja iz vrhniške okolice, zato je kar nekako samo po sebi razumljivo, da se je naš urednik poslovil od človeka, ki je bil doma v Cankarjevi Vrhniki, bil pa hkrati dober poznavalec njene lokalne zgodovine.

Celotni uredniški odbor *Kronike* čestita jubilaru in mu želi, da bi še naprej sodeloval pri reviji z isto vztrajnostjo kakor doslej!

Jože Sorn

PETINSEDEMDESETLETNICA FRANCETA OSTANKA —
ORGANIZATORJA SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA MUZEJA

Februarja letos je višji strokovni sodelavec France Ostanek dopolnil 75 let in je prav, da se tudi Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, ustavi ob tem visokem jubileju. France Ostanek je organizator Slovenskega šolskega muzeja in je več kakor 40 let dela posvetil proučevanju slovenske šolske zgodovine, ne le v mejah slovenske države, temveč je posegel daleč nazaj v preteklost tja v 8. oz. 9. stoletje. Še danes proučuje vire in literarne izsledke o tem, kje je živel slovenski rod in kakšne šole so imeli ter dopolnjuje kartoteko šolskih kronik z novimi izsledki na področju slovenske šolske zgodovine.

Ravnatelj France Ostanek se je rodil 6. februarja 1902 v Ljubljani v železničarski družini. Osnovno šolo, gimnazijo in učiteljske je obiskoval v Ljubljani, kjer je leta 1924 maturiral z odličnim uspehom. Po odslužitvi vojaškega roka je bil brezposeln do oktobra 1925, ko je nastopil službo učitelja v Sodražici. Tu je služboval do leta 1929. V Sodražici je bil načelnik Sokola, kjer je vključeval mladino v kulturno — športno življenje. Vodil je tudi ponavljalno šolo, kjer je dose-

gel izredno lepe uspehe. Iz Sodražice je bil leta 1929 premeščen v Vodice nad Ljubljano, kjer je prevzel mesto šolskega upravitelja do leta 1935. Poleg odgovornega šolskega dela je pričel z vključevanjem mladine v izvenšolsko dejavnost. V izrazito klerikalnih Vodicah je ustanovil sokolsko četo, ki pa so jo oblasti kmalu razpustile zaradi sodelovanja nekaterih njenih članov s partijo. Sodeloval je tudi v Klubu prijateljev vaške kulture in drugimi naprednimi gibanji, ustanovil kmečko — nadaljevalno šolo in bil tajnik občestva kmetско-nadaljevalnih šol za dravsko bano vino od 1931—1941. O svojem delu in o izboljšavah pri delu s kmečko mladino je objavljaval zanimive izsledke. Zanj je desetletno poučevanje pomembno prvo obdobje ne le za poučevanje, temveč tudi za vključevanje v širše kulturno-politično življenje in nenehno izpopolnjevanje in izobraževanje. S svojim delom ni pomagal samo pri izobraževanju šolske, temveč tudi izvenšolske mladine.

Svoje izpopolnjevanje je pričel s študijem defektologije v Pragi, ki ga je moral prekiniti zaradi bolezni. Kot šolski upravitelj v Vodicah je kljub zaposlenosti na šoli in pri pouku še hodil kot izredni slušatelj na ljubljansko univerzo, kjer je poslušal predavanja iz pedagogike, filozofije in kasneje še iz geografije in zgodovine. Tudi ta študij je moral prekiniti zaradi bolezni in prevelikega psihičnega bremena. Vendar ga je še naprej gnala želja po lastnem izpopolnjevanju in raziskovanju slovenske šolske zgodovine.

Leta 1935 je bil službeno premeščen za referenta za manjšinske šole na prosvetni oddelek, ki ga je sam osnoval in vodil. Dejanjsko pa je prevzel organizacijo pri šolski družbi Sv. Cirila in Metoda, ki je skrbela za zamejske in obmejne šole.

Od leta 1935 dalje do danes tj. polnih 40 let dela intenzivno na področju proučevanja šolske zgodovine na slovenskem etničnem ozemlju. Leta 1935 je prevzel še organizacijsko vodstvo narodno-obrambne družbe in tesno sodeloval z Manjšinskim inštitutom v Ljubljani. France Ostanek ni bil samo organizacijski vodja družbe, temveč je proučeval problematiko nacionalnega vprašanja in imel po vsej Sloveniji predavanja o nemških aspiracijah na slovensko ozemlje. Slovenijo je prehodil in prevozil počez in po dolgem, spoznal je vse šole ne le na obmejnih področjih, temveč tudi v notranjosti. Pisal je članke in razprave, iskal je stike s posamezniki, ki bi

preko narodnoobrambne družbe pomagali šolam v obmejnih krajih. Dal je pobudo in tudi sam sodeloval pri izdaji Kočevskega zbornika leta 1939, kjer so objavljene razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Ta knjiga je bila zelo pomembna za narodno obrambno delo na Kočevskem. Kočevski zbornik je namreč prva slovenska knjiga, ki je obravnavala Kočevsko. Družba sv. Cirila in Metoda je na Ostanekovo pobudo izdala ta zbornik zato, da prikaže dejanski položaj na tem ozemlju. Poleg številnih člankov, razprav, predavanj, analiz in statističnih pregledov, ki so izšli v družbenih koledarjih, je istočasno urejal Koledar Ciril-Metodove družbe od 1936—1941.

Na tem položaju se je temeljito seznanil s problematiko nacionalnega vprašanja. Pisal in opozarjal je nanj v raznih publikacijah in razpravah ter se s svojim delom uvrstil med najvidnejše strokovnjake na področju narodnoobrambnega dela na Slovenskem v letih pred drugo svetovno vojno.

Ob pričetku vojne je takoj načel stik z OF ter je bil član matičnega odbora prosvetnih delavcev v Ljubljani in na terenu, od leta 1944 pa je bil glavni poverjenik za učitelje v Ljubljani. Njegovo delo je bilo težko in odgovorno, vedno je bil z eno nogo v zaporu. Tik pred koncem vojne je bil aretiran in zgolj slučajno se je zahvaliti, da ni bila likvidirana skupina, ki jo je vodil.

Po vojni so mu bile poverjene vidne in odgovorne dolžnosti. Bil je med prvimi organizatorji sindikata slovenskih prosvetnih delavcev in tajnik republiškega odbora.

Kot odličnega poznavalca manjšinskega vprašanja so ga že avgusta 1945 poklicali v Beograd, da organizira manjšinski oddelek v zveznem ministrstvu prosvete. Ko se je vrnil v Ljubljano, je ponovno prevzel manjšinski oddelek v slovenskem ministrstvu. S svojim bogatim znanjem in poznavanjem manjšinske problematike je veliko pripomogel k pravilnemu reševanju manjšinskega vprašanja v Sloveniji.

Leta 1947 je bil imenovan za glavnega inšpektorja za osnovne šole v ministrstvu za prosveto LRS ter zatem bil predsednik republiškega odbora prosvetnih delavcev LRS. Naslednje leto je bil izvoljen za poverjenika Oblastnega odbora ljubljanske oblasti, kjer je ostal do likvidacije leta 1951. Ob že omenjenih dolžnostih je bil še od leta 1946—1949 odgovorni urednik Popotnika in njegov zadnji urednik.

To je njegovo drugo veliko obdobje, čeprav kratko od 1945—1951, pa vendar izpolnjeno z odgovornimi nalogami na vodilnih mestih. Poleg že omenjenih nalog pa je še vedno na-

šel čas, da je pisal članke in razprave o manjšinah na slovenskem in jugoslovanskem ozemlju.

Tretje obdobje njegovega življenjskega in osebnega dela sega v čas od leta 1951 dalje. S tem se je začela njegova najpomembnejša razvojna doba. Slovenski šolski muzej je bil takrat brez vodstva in France Ostanek je prevzel dolžnosti ravnatelja ter vodil ustanovo do leta 1974. Zastavil je vse svoje sile za temeljito organizacijo muzeja. Od ustanovitve leta 1898 je muzej preživel že nekaj kriz in prekinitev. Do nasprotij je prišlo, ko bi okrajna učiteljska društva morala prispevati del sredstev za vzdrževanje muzeja. K nezadovoljstvu so pripomogli še neprimerni prostori vse do leta 1910, ko so gradivo shranili. In s tem letom je tudi prenehala dejavnost muzeja. Obnovljen je bil leta 1938 in vojna je prekinila njegov razvoj. Po osvoboditvi ko je bil muzej ponovno oživljen, se je leta 1949 razširilo njegovo področje dela s tem, da je ustanova prešla od zbiranja gradiva samo za osnovne šole k zbiranju graiva tudi za srednje in strokovne šole. Ob nastopu Franceta Ostanka pa je SŠM dobil svojo današnjo dokončno vsebinsko in organizacijsko obliko, saj je zajel proučevanje vseh učnovzgojnih ustanov od vzgojnovarstvenih do visokih šol in fakultet. Sam je proučeval nastanke šolskih muzejev v svetu in je po zgledu Pedagoškega muzeja v Parizu reorganiziral in razdelil Slovenski šolski muzej na 3 oddelke: razstavno zbriko, pedagoško knjižnico in arhiv z dokumentacijo. Na podlagi zbranega gradiva za proučevanje zgodovine šolstva in pedagogike na Slovenskem je dosegel, da je muzej leta 1960 dobil še naziv: dokumenta-cijski center za zgodovino šolstva.

Svoje zgodovinske raziskave o šolskih muzejih v svetu in kronološki pregled šolskih muzejev v svetu in v naši domovini ter zgodovino Slovenskega šolskega muzeja in pregled muzejskih zbirk je opisal v publikaciji Slovenski šolski muzej, ki je izšla v Ljubljani leta 1956.

Pri zbiranju in dopolnjevanju gradiva je opravil prav France Ostanek delo, ki ga lahko izpelje edinole človek, ki ve, kaj hoče, in ki je svojemu delu predan do brezmejnosti.

Velike zasluge ima ne samo na področju organizacije Slovenskega šolskega muzeja, temveč v celotnem jugoslovanskem merilu. Leta 1954 je izdelal program za teden muzejev, ki je bil sprejet za vse muzeje v državi, prav tako tudi njegov predlog, da se muzeji bolj povežejo s šolo. V svojih člankih je pisal o pedagoških nalogah muzejev in kako naj bodo pripravljene razstave, da bodo po-

nazorile učno gradivo, ki ga v šoli obravnavajo. Prav tako morajo tudi muzealci upoštevati predznanje šolske mladine, da bodo razstave privlačne, zanimive in poljudno nazorno prikazane.

Njegova pobuda je bila tudi skupna povezanost in dejavnost šolskih muzejev v SFRJ, ki je bila določena z zaključki, sprejetimi na skupnem posvetovanju šolskih muzejev v Zagrebu 4. 12. 1961. Na temelju tega posvetovanja je bil leta 1962 sklican sestanek v Beogradu. Ostanek je izdelal tudi program, na podlagi katerega so vsi šolski muzeji v SFRJ sprejeli enotno koncepcijo. Bil je med prvimi pobudniki, da bi šolski muzeji v SFRJ izdali svoje skupno glasilo, ki je edina tovrstna publikacija za zgodovino šolstva in prosvete. Doslej je izšlo devet številčk Zbornika, kjer je sourednik in pisec razprav in člankov.

Prav tako je tudi njegova zasluga poveza-va in sodelovanje z vrsto podobnih domačih in inozemskih ustanov, ki ju je v največji meri opravil sam in utrl pot svojim sodelavcem.

Pomembno delo je opravil pri pripravljanju občasnih tematskih razstav, ki jih je organiziral sam ali skupno s sodelavci 69 ter je bil tudi urednik in mentor pri pripravi scenarija in pri ureditvi 18 katalogov s tehtnimi strokovno-znanstvenimi razpravami. France Ostanek je bil glavni inciator in urednik publikacije Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, ki jo je muzej izdal ob 100-letnici osemletne splošne šolske obveznosti na Slovenskem. Kot urednik je zbral vrsto strokovnjakov s področja šolske zakonodaje in zgodovine. Pri pripravi omenjene publikacije se je Ostanek izkazal tudi kot odličen organizator in vsestranski in temeljit poznavalec slovenske šolske zgodovine. Ko so v letu 1971 Pedagoški inštitut, Zveza pedagoških društev Slovenije in Izobraževalna skupnost izdali publikacijo Osnovna šola na Slovenskem 1969—70, je bil v uredniškem odboru in tudi poročevalec za tekstni del.

Trenutno dela z zunanjimi sodelavci — udeleženci in organizatorji šolstva v NOB — monografijo o partizanskem šolstvu na Slovenskem. Dal je za to delo pobudo in je tudi glavni in odgovorni njegov urednik. Načrt monografije je tak, da bi iz arhivskega gradiva, ki ga hrani Slovenski šolski muzej in

sorodne institucije, dva avtorja obdelala eden osnovno in drugi srednjo šolo. Pri vsem svojem delu je tudi stalni sodelavec Slovenskega biografskega leksikona Slovenske akademije znanosti in umetnosti za podatke o prosvetnih delavcih.

Za njegovo široko razgledanost in temeljito poznavanje snovi, ki jo proučuje z vso znanstveno resnostjo, je bil popolnoma zaslužen imenovan za višjega strokovnega sodelavca na predlog Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V svoji stroki je prejel najvišja priznanja: leta 1964 je bil imenovan za pedagoškega svetnika, leta 1966 je dobil Žagarjevo nagrado in leta 1971 Valvasorjevo nagrado ob 150-letnici muzejstva na Slovenskem.

Najvišja odlikovanja, ki jih je prejel za organizacijo Slovenskega šolskega muzeja in vodenje dokumentacije za celotno slovensko etnično ozemlje, so bila naslednja: leta 1952 medalja zaslug za narod, leta 1956 red dela II. stopnje in leta 1972 zasluge za narod s srebrnimi žarki.

Na svojem delovnem mestu je vsestranski vzgojitelj, ki je vzgojil in še vzgaja sodelavce. Svoje bogato in neizčrpno znanje ne-sebično razdaja in je vedno pripravljen vsakemu svetovati.

Ni mogoče v tem kratkem sestavku orisati njegove topline, zavzetosti in prijateljske naklonjenosti ne samo do sodelavcev, marveč do vsakega, ki pri njem išče nasvete, pa naj bo to slučajni obiskovalec ali pa raziskovalec šolske zgodovine. Rad pomaga in svetuje študentu pri seminarski ali diplomski nalogi in tudi preseneča še posebej s tem, kako pozna in obvlada vse v muzeju zbrano gradivo s svojim izvrstnim spominom. Za Franceta Ostanka velja v resnici beseda, da je Človek pisano z veliko začetnico, to, kar danes toliko poudarjamo in tudi pogrešamo — humanist na vsakem koraku.

Njegovo delo prihaja do izraza tudi na področju njegove bogate bibliografije, saj je preko 200 razprav, poročil, ocen in predavanj povezanih z njegovim delovanjem v Slovenskem šolskem muzeju.

Ob visokem jubileju Franceta Ostanka mu želimo vsi tisti, ki ga poznamo in cenimo njegovo delo na področju slovenske šolske zgodovine, še mnogo zdravja in veliko ustvarjalnega dela.

Slavica Pavlič

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

STARI MARIBOR

SERGEJ VRIŠER

III

Med fotografijami, ki dokumentirajo podobo nekdanjega Maribora, zavzemajo za čas ob prelomu stoletja pomembno mesto posnetki fotografskega mojstra Ferdinanda Weitzingerja. Iz obrtnega registra izvemo, da je Weitzinger deloval od leta 1878 v Schillerjevi, današnji Gregorčičevi ulici št. 20, kjer je imel delavnico (»Photographisch artistisches Atelier«) in da so ga iz registra izbrisali leta 1901.

Weitzinger ob svojem času ni bil edini mariborski fotograf. Po obsegu ohranjenih del po krogu naročnikov in končno tudi po sami kvaliteti posnetkov pa lahko sklepamo, da je sedil med vidnejše delavce v svoji stroki.

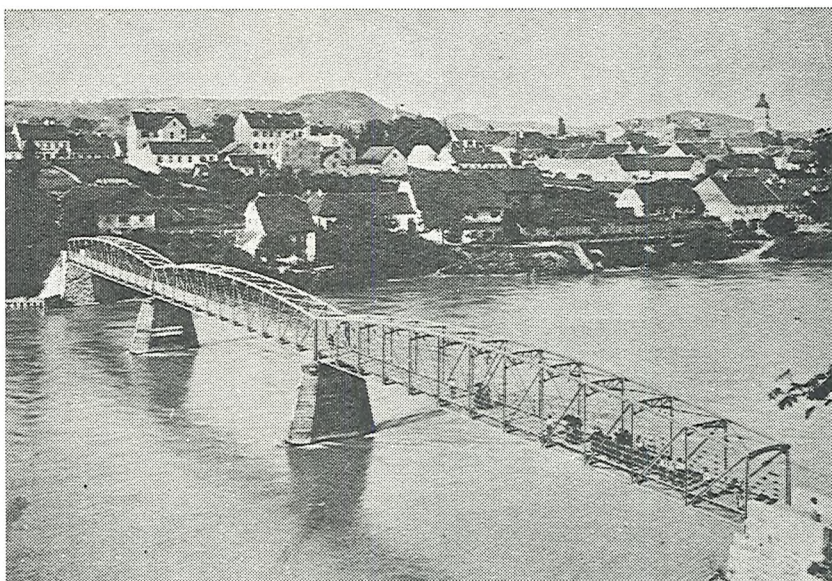
V posesti mariborskega muzeja je vrsta posnetkov, ki nam predstavijo nekatere mestne predele in posamezne stavbe ob koncu 19. stoletja. Z naraščanjem gospodarske in industrijske vloge Maribora, prav tako tudi z dviganjem njegovega upravno-političnega in kulturno-prosvetnega pomena se je mestna veduta pričela razmeroma naglo spreminjati. Podoba je, da so Weitzingerju naročili, naj s fotografsko kamero bolj ali manj načrtno spremlja spremembe, ki so nastajale v urbanistični rasti Maribora.

Weitzingerjevi posnetki nam npr. prav zgovorno pripovedujejo, kako se je v letih 1890/91 spreminjal Stolni, sedanji Slomškov trg. Fotograf je posnel stavbo starega mestnega župnišča in bližnja poslopja, dobro vedoč, da bodo ta prostor preuredili in stavbe podrli. Za župniščem in župnijskim vrtom je zrasla leta 1886 arhitektura mestne hranilnice. Ta stavba je s svojo razsežnostjo ustvarila novo zahodno stranico povečanega trga in je prav narekovala, da je treba nizke hiše pred njeno fasado spraviti s poti. Da so se v tem času že zavedali pomena fotodokumentacije, govori zlasti posnetek »hrbtne« strani župnijskega kompleksa, ki ga je fotograf napravil z nove hranilnične stavbe in sam po sebi ni pomenil nikakršnega zanimivega fotografskega motiva.

Na Slomškovem trgu je Weitzinger fotografiral še druga poslopja, tako npr. nekdanje vojaško skladišče, kamor se je preselila mestna župnija, in novo pošto, ki so jo zgradili leta 1894. Podobno je s kamero oveliko večil gradnjo frančiškanske cerkve, novo vojašnico v Melju, posebej znan pa je njegov posnetek Maribora z Meljskega hriba.

Slomškov trg v Mariboru
okrog leta 1890 (foto F.
Weitzinger)

Studenška brv v Mariboru
(foto F. Weitzinger)

Nekdanji veliki oltar v
Studencih pri Mariboru,
delo Jožefa Strauba (foto
F. Weitzinger okrog leta
1899)

Odkritje spomenika Franca Jožefa I. pred mariborsko kadetnico 1898 (foto F. Weitzinger)

Dragocen je tudi Weitzingerjev posnetek dravske brvi v Studencih pri Mariboru. Usoda je hotela, da je ta brv kar trikrat spremenila svoj videz. Postavili so jo leta 1885, med leti 1903/04 so jo morali zaradi okvar, ki so nastale ob visoki vodi, popraviti in preurediti. Leta 1941 je postala žrtev vojne, po vojni pa so jo bistveno predružali.

Weitzingerju se moramo zahvaliti, da se je ohranil posnetek velikega oltarja iz Jožefove cerkve v Studencih. Ne vemo sicer, ali je fotografija nastala, ker je fotografa zamikala slikovitost oltarne kompozicije, ali pa je oltar pčsnel, ko so se pri tej cerkvi odločili, da ga bodo podrli in zamenjali z novim. Vsekakor se nam je s to fotografijo ohranil spomin na izredno umetnino. Ob času, ko so se od oltarja poslovili, to je leta 1899, očitno niso bili takšnega mnenja. O njegovi usodi je odločal umetnostni okus časa in kakor v mnogih cerkvah so se tudi v Studencih želeli odkrižati bahavega in preveč posvetnega baroka. Lazaristi so baročni oltar zamenjali z novim, ki je umetnostno povsem nepomembno delo. Kipe in dele oltarne arhitekture so shranili v depoju škofijskega muzeja, kjer so umetnine životarile vse do leta 1924, ko se je škofijski muzej združil z mariborskim mestnim muzejem.

Vse do današnjih dni ni bilo znano, kdo je avtor studenškega oltarja. Zdaj vemo, da ga je leta 1750 izdelal mariborski umetnik Jožef Straub. Kipi s tega oltarja, danes v mariborskem muzeju, so umetnine, ki nas pritegnejo vsaka zase s svojo monumentalnostjo in svojevrstnim ekspresivnim videzom. Moč kiparjeve osebnosti pa nam prav približa šele fotografija, saj spoznamo na njej razgibanost in scensko učinkovitost oltarne celote, ki je bila nedvomno ena najbolj domiselnih, če ne kar prva v vrsti Straubovih stvaritev.

Ferdinand Weitzinger se je izkazal tudi kot dober kronist mariborskih dogodkov. Slika,

Svatovska družba v mariborskem gradu 1899 (foto F. Weitzinger)

ki je nastala leta 1898 ob odkritju spomenika Francu Jožefu I. pred mariborsko kadetnico, nam mnogo pove o dogodku tistega dne. Dogodek, vsaj za mariborske aristokratske kroge, pa je bila tudi poroka v gradu leta 1899. Bolj kot imena upodobljenecv nas zanimajo noša, obnašanje ljudi in tudi način, kako so se postavili pred kamero. Ne nazadnje pa je vrednost posnetka tudi v tem, ker nam kaže

grajske prostore v funkciji, za katero so bili nekoč narejeni.

OPOMBA

Arhivski podatek o F. Weitzingerju je iz obrtnega registra v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, fotoposnetki so iz fotoarhiva Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

ŠE O VELIKI LJUBLJANSKI POVODNJI PRED PETDESETIMI LETI

DARJA MIHELIC

K članku P. Vodopivca: Štiri slike velike ljubljanske povodnji pred petdesetimi leti (Kronika 24, 1976, 112—115) želim dodati še kratko dopolnilo; k zapisom o povodnji, ki jo obravnava avtor v tem članku, bi morda lahko dodali še nekaj omemb, ki zadevajo opisani dogodek.

O pogostih povodnjih na Barju poroča že Dom in svet leta 1904,¹ ki objavlja tudi sliko ene največjih povodnji zadnjih let na Barju — iz leta 1895;² poplavi na Barju sta tu posvečeni še sliki Otoka na Barju ob poplavi³ in Barske šole ob poplavi.⁴

Ob tridesetletnici te poplave je v letu 1925 isto sliko kot Dom in svet (gl. op. 2) objavil tudi Ilustrirani Slovenec.⁵ Tam je tudi sicer v tem letu večkrat posvetil svoj prostor fotografijam takih katastrof v Sloveniji (ena podobnih je bila npr. poplava v Prekmurju oktobra 1925).⁶

Prav za poplavo v septembru 1926 pa je zanimiv tudi Ilustrirani Slovenec iz leta 1926.

Slikovne priloge o septembrski povodnji po Sloveniji najdemo v številkah Ilustriranega Slovenca 10., 17. in 31. oktobra.⁷ Zadnja omenjena številka Ilustriranega Slovenca objavlja tudi zemljevid Slovenije, kjer je prikazana množina padavin v Sloveniji ob vremenski katastrofi z dne 27. septembra 1926.⁸

Čas te povodnji — 25. september 1926 — omenja tudi V. Manohin kot absolutni ekstrem dneвне množine padavin v Ljubljani za dobo od 1851 do 1936.⁹

OPOMBE:

1. J. E. Rubin (I. Lah), Spomini na Ljubljansko Barje, DiS 1904, 343—351. — 2. Prav tam, 344—345. — 3. Prav tam, 405. — 4. Prav tam, 472. — 5. Il. Sl. I, 1925, 25. IV., št. 18. — 6. Il. Sl. I, 1925, 6. XII., št. 50. — 7. Il. Sl. II, 1926, 10. X., št. 41, 346; 17. X., št. 42, 354, 355; 31. X., št. 44, 367; 8. Il. Sl. II, 1926, 31. X., št. 44, 372. — 9. V. Manohin, Podnebje Ljubljane, Inavguralna disertacija, Ljubljana, 1941. 33.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Maribor in njegovi ljudje na starih fotografijah.

Razstavo z gornjim naslovom je priredil Pokrajinski muzej v Mariboru. Odprta je bila oktobra 1976 in je trajala do konca decembra 1976. Avtor razstave je bil dr. Sergej Vrišer, ki je uredil tudi bogato ilustriran katalog z uvodnim pojasnilom o zamisli in izvedbi razstave. Uvodu je dodana še besedna spremljava k slikam pod prijetnim naslovom »Sprehod skozi čas«. Na tridesetih straneh se zvrsti kar 222 reprodukcij razstavljenih slik s kratkimi podatki o motivu, času posnetka in kjer je bilo mogoče, tudi o fotografu. Besedilo in slike so tiskane na umetniškem papirju v rjavordečkastem tonu, ki daje toplino in svojevrsten značaj zlasti starejšim fotografijam. Kljub majhnim, navidezno utesnjenim reprodukcijam so motivi dovolj razločni in ustvarjajo dokumentarno in trajno veljavo razstave v miniaturni obliki kataloga.

Katalog nas seznaja, da so prispevale fotografije za razstavo razne kulturne ustanove iz Maribora in posamezne iz Ljubljane, pa seveda zasebni lastniki. Preslikave in povečave so izdelali R. Pučkova, M. Hochstätter in J. Mikuš.

Razstava je bila osredotočena na fotografsko sliko samo, ki ni bila samo dodatna ilustracija k drugemu gradivu, kot je to običajno pri večini razstav. Edini eksponati te kulturnozgodovinske prireditve so bile sodobno povečane in urejene fotografije, ki so popeljale gledalca skozi zgodovino Maribora od leta 1848, ko se pojavi to mesto na prvi, doslej znani fotografiji, tja do leta 1945, ki pomeni z osvoboditvijo izjemno prelomnico.

Avtor razstave dr. Vrišer pa fotografij, ki naj bi pomenile slikovit preplet mestnih vedut, dogodkov in obrazov, ni našel zbranih na kupu. Potrebno je bilo dolgotrajno in skrbno iskanje in zbiranje, posebno če je šlo za motive, ki so se šteli že od nekdaj za bolj družinsko privatne in amaterske. Ščasoma postajajo tudi takšne slike zanimiv dokument.

Razstava naj bi pomenila tudi pobudo za poživljeno zbiranje starejše fotografske dokumentacije, ki se polagoma zgublja in uničuje. Prednost imajo seveda originalne slike, kjer pa teh ni, zadošča tudi tiskana reprodukcija, ki dobi s povečavo novo mikavnost.

Pri dosedanjih razstavah in tiskanih publikacijah so bili fotografi potisnjeni ob stran ali čisto v pozabo kot nepomembni obrtniki

ali amaterji, ki ne zaslužijo imena. Mariborska razstava je dala hkrati s sliko priznanje tudi fotografom, s tem, da je navedla ime, kjer je bilo znano. S tem so dobili fotografi priznanje, da so ohranili, hote ali nehoti, pomembno dokumentacijo ali celo likovno zanimivo upodobitev. Razstava res ni imela namena, da bi upoštevala samo tako imenovano umetniško fotografijo. Toda v celotni dokumentaciji so se pojavili motivi, ki so tudi po likovni strani prijetno presenetili. S tem je razstava nehoti utrdila prepričanje, da je fotografija samostojen vizualni medij, ki ga ne kaže za vsako ceno vklepati v merila slikarstva, temveč da ima svojo karakteristično moč ravno v zvesti dokumentarni govorici. V določenih primerih pa je pristno fotografsko oblikovanje s svetlobo in kompozicijo tako kvalitetno, da presega meje golega dokumenta. Sem štejemo lahko več razstavljenih posnetkov mariborskega fotografa D. Simončiča.

S tem pa smo dejansko že na razstavi sami, kjer se počasi in polni pozornosti pomikamo od slike do slike. Razvrščene so klasično preprosto in pregledno na kovinskih panojih, ki se vijejo skozi štiri dvorane. Prijetna in dobro premišljena razvrstitev! In kdor je nevsiljivo opazoval gledalce, je videl živo zanimanje, resne in vesele komentarje, izraze veselja in žalosti, dokazuje človeške in narodne zavesti. To je zgovorna podoba usode nekega mesta skozi eno stoletje, govorica slike, ki je zvest odsev preteklosti, povezane z živo sedanjostjo.

Mariborska razstava je dala pobudo, naj bi vsako slovensko mesto zbralo in prikazalo svojo podobo v starih fotografijah. Nastala bi kompletna zbirka, ki bi močno vplivala na našega delovnega človeka, hkrati pa bi dala kulturnim ustanovam pobudo za sistematično in strokovno zbiranje ter obdelavo fotografskega gradiva pod enotnim slovenskim vidikom.

Mirko Kambič

Znanstveno zborovanje in proslava ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja (1851—1903), Tolmin, 9. in 10. oktober 1976.

Dolg, ki so ga do velikega tolminskega rojaka še vedno imele domača dežela, znanstvene in kulturne ustanove ter tudi širša družbena skupnost, je sedaj v veliki meri poravnana. Da je bilo to storjeno, se gre zahvaliti obema organizatorjema, Goriškemu muzeju

in Kulturni skupnosti Tolmin in društvom slovenskih zgodovinarjev, etnologov, arheologov in geografov, ki so pripravili zborovanje ter odkritje spomenika v čast Simonu Rutarju.

Sobota je bila deloven dan. V šestih znanstvenih referatih, ki jim je ves čas prisostvovalo okrog 60 poslušalcev, strokovnjakov in ljubiteljev, so ugledni znanstveniki vsestransko osvetlili obširni opus Simona Rutarja ter skušali določiti njegovo mesto v posameznih znanstvenih panogah. Osrednje predavanje, ne le zato, ker je bil Rutar predvsem zgodovinar, je kot prvi imel prof. dr. Bogo Grafenauer, ki je ugotavljal Rutarjevo mesto v slovenskem zgodovinopisju. Opisal je njegovo obširno delo, poudaril teme, kjer se je Rutar pri preučevanju slovenske zgodovine v svojem času odlikoval in deloma še danes in kjer je mišljena predvsem podrobna zgodovinska obdelava naših primorskih pokrajin. Ne gre prezreti, da je Rutar med prvimi poudaril važnost določenih kategorij virov za našo zgodnjo srednjeveško zgodovino, tudi arheoloških ter predvsem to, da se je Rutar odločno zavzemal za enotno obravnavanje slovenske preteklosti. Fran Kos je Rutarjevo delo ves čas visoko cenil. Ob koncu je predavatelj izrazil prav ob primeru Simona Rutarja že staro zahtevo, da se pri nas že vendar izda zbornik z izbranimi razpravami in članki naših starejših zgodovinarjev.

Prof. dr. Valter Bohinec je orisal Simona Rutarja kot geografa. Vsa njegova večja dela, ki veljajo kot historiografska, so hkrati tudi geografska, saj vsako vsebuje zelo podroben opis pokrajine z izredno množino topografskih podatkov, ki so bili povečini po Rutarju tudi »preverjeni na terenu« in ki imajo še danes svojo določeno vrednost. Za slovenske šole je Rutar pripravljala tudi učbenik za zemljepis in atlas, kjer je sicer imel svojevrstne pojme o pisanju tujih zemljepisnih imen. Med svojim službovanjem v Dalmaciji, ki je trajalo precej let, je Rutar napravil tudi več geografskih opisov tamkajšnjih krajev, Črne gore itd.

O Rutarju kot arheologu je govoril referat dr. Jaroslava Šašla. Bolj kot o konkretnih Rutarjevih prispevkih s tega področja je govoril o teoretskih podmenah arheologije tedanjega časa in hkrati tudi Rutarja. Omeniti gre, da je prav on »ustvaril slovensko starinoslovje« ter pri tem objavil prvo slovensko arheološko terminologijo, opisoval in poročal o arheoloških najdbah na Kranjskem, pri Sv. Luciji, pisal posebno o sledovih rimskega gospostva pri nas, kjer je največ pozornosti posvetil rimskim cestam. Kot njegovo naj-

važnejše arheološko delo naj omenimo »Römische Strassen und Befestigungen« (1899, skupaj z A. Premersteinom).

Pred popoldanskim delom predavanj so si udeleženci zborovanja lahko ogledali razstavo Rutarjevih del, ki sicer ni mogla prikazati njegovega celotnega dela, temveč le poglobitve razprave, a vtis je bil kljub temu imponanten. Rutarjeva bibliografija, ki še ni popolna, šteje 255 enot, kar je za takratni čas mnogo. Od tega je 9 samostojnih knjig, 106 člankov, ostalo pa so zapisi, ocene, poročila, zemljevid in atlas. Drago Svoljšak je potem prebral referat prof. Željka Rapanića, ravnatelja Arheološkega muzeja v Splitu, ki je opisal Rutarjevo delovanje v Splitu, ko je poučeval na tamkajšnji gimnaziji med leti 1881 in 1889 in hkrati aktivno delal v splitskem muzeju kot konservator. Na kratko je referat omenil prav to slednje, Rutarjevo arheološko in konservatorsko delovanje, hkrati pa tudi njegove odnose z mons. Bulićem in pri tem nekatere nove poteze Rutarjeve osebnosti.

Zanimiv je bil prispevek dr. Milka Matičetovega, ki nam je skušal podati podobo Rutarja kot etnografa, kot zbiralca ljudskega blaga, kjer je Rutar prikazan kot uspešen zbiralec narodnih pesmi, pregovorov, zagovorov, šaljivih zgodb in podobnega materiala. Narodopisni opisi primorskih ljudi so prisotni v vseh poglavitnih Rutarjevih »zgodovinah«. Pri tem se je pokazalo, da je treba za ustvaritev prave podobe Rutarjevega narodopisnega dela še podrobno in temeljito pregledati njegov arhiv v starih fondih, ki je še domala neizkoriščen.

Značilen in pričakovan je bil zadnji referat, ki je nosil naslov »Tolminska v delih Simona Rutarja« in ki ga je podal glavni pobudnik zborovanja, ravnatelj Branko Marušič. Dotaknil se je vseh Rutarjevih predhodnikov, ki jih je izjemno zanimala tolminska preteklost ter so se poskušali tudi že s pisanjem zgodovinskih prispevkov. Rutar je upošteval zgodovino svoje ožje domovine v marsikaterem svojem delu, toda višek v tem predstavlja njegova »Zgodovina Tolminskega«, njegova prva knjiga, izšla leta 1882. V nekem smislu je bila ta knjiga Rutarjevo življenjsko delo, saj je živel zanj že od zgodnjih dijaških let, neprestano zbiral gradivo zanj in še danes predstavlja v svoji kategoriji izjemno delo, ob izidu pa je doživela nedeljeno priznanje. Rutar je pri pisanju uporabil tudi tolminski graščinski arhiv, ki je danes verjetno izgubljen, če se ne bo slučajno našel kje v Italiji. Predavatelj je omenil tudi veliko vlogo, ki jo je »Zgodovina Tolminske-

ga« imela v utrjevanju narodne zavesti ob naši zahodni meji ter popularnost, ki jo je uživala. To velja še za današnji čas, saj je knjiga doživela pred nekaj leti faksimiliran ponatis in ljubitelji Rutarja, tolminske preteklosti, so jo razgrabili.

V razpravi, ki je sledila predavanjem, sta se oglasila le dva diskutanta. Viktor Vrtnjak iz Maribora nam je v obširnem prispevku predstavil malo znane Rutarjeve stike s štajerskimi Slovenci, posebej pa njegovo razmerje do Davorina Trstenjaka. Profesor Janez Dolenc iz Tolmina je naglasil pomen Rutarjevih del za slovenske pisatelje, ki so zgodovinski okvir svojih romanov in zgodb ter zgodovinske osebnosti jemali prav iz Rutarjevih knjig. Predvsem sta bila to France Bevk in Ivan Pregelj. Naj tu omenimo še to, da se je Simon Rutar poskušal tudi na literarnem področju, vendar so bili ti poskusi le priložnostne narave, a so zanj značilni. Za zgodovinarsko publiko utegne biti zanimivo to, da bodo vsa predavanja in diskusija objavljena v prihodnji številki Goriškega letnika, kar je napovedoval ravnatelj B. Marušič, ko je ob koncu zborovanja poskusil oceniti njegovo delo.

V nedeljo dopoldne so v Tolminu odkrili Simonu Rutarju spomenik, delo akad. kiparja Negovana Nemca. Po kulturnem sporedu se je približno polovica udeležencev sobotnega zborovanja odpeljala na ekskurzijo po Baški grapi, ki je doživela svoj vrhunec visoko gori v Rutu pod tolminskimi gorami. V pristrčnem vzdušju, ki je bilo značilno tudi za zborovanje prejšnjega dne, so se udeleženci seznanjali s preteklostjo in sedanjostjo Baške grape in posebno Ruta, tega svojevrstnega naselitvenega otoka v deželi Simona Rutarja. Bogata spoznanja je grenila le slutnja, da utegne ta del Tolminske kmalu ostati brez svojih prebivalcev.

Boris Mlakar

Razstava: »Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja« v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani.

Stopnjo splošnega in še zlasti kulturnega razvoja nekega naroda je mogoče med drugim ugotoviti tudi po razvitosti njegovega šolstva. Za slovenski narod, ki so ga v zgodovini močnejši sosedje ogrožali v njegovem obstoju, to velja še toliko bolj. Prav šole v njegovem materinem jeziku so ga ohranjale, krepile narodnostno zavest, vzgajale prepotrebno domače izobraženstvo. Srednje šole na slovenskem ozemlju so imele pri tej

borbi slovenskega naroda za obstanek pomembno mesto.

Tega dejstva se je zavedal kolektiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, ki je pripravil razstavo o razvoju gimnazij in njihovem pouku na Slovenskem do srede 19. stoletja. Razstavo so odprli 24. novembra 1976.

Gradivo zanjo je strokovno obdelal kustos muzeja Jože Ciperle, pri tehnični ureditvi razstave pa je sodeloval akademski kipar Anton Demšar.

Slovenski šolski muzej še vedno nima potrebnih prostorov za svojo dejavnost, še zlasti so problem prostori za razstave. Zato si člani kolektiva pomagajo na ta način, da postavljajo dele razstav v vhodni veži, dele na hodniku in le nekaj razstavnega materiala je prikazano v pravi razstavni dvorani. To seveda zahteva še dodatno premišljenost v postavitvi.

Tokrat so to pomanjkljivost premostili tako, da so v prej omenjenih prostorih predstavili posamezne etape razvoja srednjih šol in gimnazij. V vhodni veži so prikazali uvodne panoje s prikazom srednjeveškega šolstva; te so spremljale v vitrinah ustrezne knjige z zgodovinskimi razpravami, ki se nanašajo na to dobo. V notranjem hodniku je prikazano najprej obdobje protestanskega srednjega šolstva, dalje pa obdobje jezuitskih gimnazij. Panoje s prikazom omenjenih obdobji spremljajo ustrezna zgodovinska dela. V razstavni sobi so prikazane naslednje stopnje v razvoju gimnazij: prehod gimnazij v državne roke in z njim povezana gimnazijska reforma Gratiana Marxa, srednje šolstvo Ilirskih provinc in obdobje po avstrijski reokupaciji našega ozemlja do leta 1848. Tu dopolnjuje panoje poleg zgodovinskih del tudi arhivsko gradivo, ki ga delno hrani muzej, delno pa si ga je izposodil v Zgodovinskem arhivu Ljubljane in Arhivu SR Slovenije. Predvsem gre za spričevala, urnike in seznime učencev.

Panoji zanimivo prikazujejo razvojne faze srednjega šolstva. Na njih so zastopane vse pomembne osebnosti, povezane z razvojem gimnazij, prav tako so prikazane značilne listine, panoje pa poživljajo sodobni prikazi življenja v šolah. Spretni tekst k posameznim obdobjem in k slikam zgoščen in pregledno prikazuje razvoj omenjenih šol.

Razstavo spremlja likovno zelo učinkovit katalog z razpravo Jožeta Ciperla o gimnazijah v prikazanem obdobju. Ciperle je pregledno podal zahtevno in obsežno snov razvoja gimnazij in protestantskih srednjih šol pred njimi, prav tako pa zasluži vso pohvalo

in pozornost njegova natančna razčlenitev vsebine pouka v posameznih obdobjih. Že v samem uvodu v razpravo je navedeno, da se avtor tokrat ni ukvarjal s statističnimi podatki o dijakih, njihovi narodnosti in socialnem poreklu, čeprav je tudi iz razstavljenega gradiva mogoče ugotoviti, da je šlo v veliki večini za dijake slovenskega rodu. Prav tako ima avtor namen nadaljevati svoje raziskovanje in obdelati razvoj gimnazij v naslednjih obdobjih. Katalog zaključuje bibliografija zgodovinskih del, ki se nanašajo na temo razstave. Zbrala jo je Tatjana Hojan.

Razstavi je vsekakor uspelo prikazati pomemben del zgodovine šolstva na Slovenskem, še posebno težo pa ji daje razprava v katalogu. Vsekakor zasluži zanimanje tako tistih, ki so jim zgodovinska vprašanja blizu, kot tudi širše javnosti, še zlasti danes, ko se z usmerjenim izobraževanjem obdobje gimnazij, kot smo jih poznali, bliža koncu. Takaprelomnica pa je še en vzrok več, da potegnemo črto pod neki zgodovinski pojav, izluščimo značilnosti in še posebej tiste prvine, ki bi mogle koristno zaživeti tudi v novih razmerah.

Andrej Vovko

Razstava »Dijaški in študentski domovi« v Slovenskem šolskem muzeju.

Z občasno razstavo *Dijaški in študentski domovi* smo zbrali gradivo, ki prikazuje, kako je bilo na slovenskem ozemlju v preteklosti do današnjih dni poskrbljeno za mladino, ki se je šolala zunaj domačega kraja.

Domove oziroma internate so v preteklih stoletjih odpirali najprej pri samostanskih šolah, zatem dobrodelna društva, ki so jih upravljale verske družbe in tudi posamezni mecen, ki so svoje imetje zapustili v ta namen. Te ustanove niso bili domovi v današnjem smislu, z izjemo internatov pri samostanskih šolah. Drugi domovi so bile sirotišnice, v katere so sprejemali sirote brez staršev in nezakonske otroke. Namen sirotišnic je bil vzgojiti sirote v ponižne, bogaboječe podanike. Tudi v ljubljanski sirotišnici so usposabljali sirote po tem načrtu s poučevanjem verouka, nemškega branja, pisanja in računstva, deklice pa še v pletenju in predenju ter drugih ženskih ročnih delih, da so lahko opravljale dela v plemiških in meščanskih hišah.

V drugi polovici 19. stoletja je bila ustanovljena Vincencijeva družba, ki je pričela z organiziranim karitativnim delom tudi v Sloveniji. Namen družbe je bil podpirati revne družine, bolnike, vdove in sirote, pred-

vsem pa so se zavzemali za zanemarjene otroke.

Znani sirotišnici Vincencijeve družbe sta bili na Spodnjih Poljanah v Ljubljani, kasneje Marijanišče in današnji Dom mladine v trgovini in gostinstvu, Dom Ivana Cankarja, Zavod SR Slovenije za šolstvo in Slovenski šolski muzej. Druga največja sirotišnica je bil Lichtenthurnov zavod, današnji Dom srednješolk Anice Černejeve. Dijaki srednješolci, ki so se odločali za teološke študije, so imeli že v prvih znanih kolegijih, semeniščih in kasnejših internatih zagotovljeno vso oskrbo. Mnogo težje pa so se prebijali drugi dijaki gimnazijci v srednješolskih središčih po vsej Sloveniji.

Velika nevarnost je pretila slovenski mladini, ko je v drugi polovici 19. stoletja nemško šolsko društvo Südmark pričelo v Mariboru, Ljubljani, Celju in Kočevju odpirati nemške dijaške domove, ki so imeli strupeno ponemčevalni načrt. Zato so učitelji po slovenskem ozemlju v okviru svoje stanovske organizacije pričeli misliti na ustanovitev svojega dijaškega doma. Idejni pobudnik za ustanovitev učiteljskega doma v Ljubljani je bil učitelj Jakob Dimnik (ustanovitelj Slovenskega šolskega muzeja) že leta 1894. Z uresničitvijo tega načrta bi se učitelji izognili pošiljanju svojih otrok v zasebne internate verskih redov. Učitelji, vključeni v svoje stanovsko društvo, so 40 let zbirali sredstva z raznimi prireditvami in prodajo markic, namenjenih zbiranju finančnih sredstev za učiteljski konvikt, ki so ga odprli leta 1935. Tudi učitelji mariborskega stanovskega društva so leta 1932 odprli učiteljski dom. V obeh domovih je bilo poskrbljeno, da so imeli gojenci tudi primerno sodobno vzgojo.

Vzgoja dijakov, ki so stanovali pri raznih dijaških gospodinjah v srednješolskih središčih v Kranju, Novem mestu in Murski Soboti, je bila prepuščena nekaterim vestnim ravnateljem. Ti so se zanimali za osebno življenje dijakov in jih tudi nadzorovali. Večina teh dijakov pa je bila brez pravega izvenšolskega nadzorstva.

Z ustanovitvijo slovenske univerze se je povečala dodatna skrb za bivanje študentov v Ljubljani. Novo ustanovljena država ni z ustanovitvijo fakultet tudi preskrbela študentom iz krajev zunaj Ljubljane primerne bivališča. Izjema je bila medicinska fakulteta, ki ji je dr. Oražen v oporoki zapustil svojo hišo v Wolfovi ulici. Nekaj študentov pa je dobilo stanovanje v Akademskem kolegiju. V mnogo težjem položaju za bivanje v mestu so bile študentke; te so morale za sebnikom, ki so oddajali sobe, poleg plače-

vanja najemnine tudi pomagati pri raznih hišnih opravilih. Društvo Dom visokošolk se je zavzelo in dobilo v Gradišču nekaj sob, kjer je dobilo 27 študentk svoj drugi dom.

Večina domov je po letu 1945 še vedno služila svojemu namenu zlasti zato, ker so vzgojnoizobraževalne potrebe v prvih povojnih letih narekovale hitrejšo usposabljanje strokovnih kadrov. Poleg starih domov so odpirali nove, ki so delovali in še delujejo deloma v starih stavbah z neprimernimi in nefunkcionalnimi prostori.

Razstavno gradivo za vseh 60 domov za učence srednjih šol nam prikaže njihovo materialno stanje. Šolska mreža domov se je skrčila od leta 1951, ko je bilo v 177 domovih 17.330 učencev, na 60 domov z 12.817 učenci. Zmogljivost domov je izrabljena do skrajnosti. Tudi objekti, ki jih je kar 25 še iz prejš-

njega stoletja in imajo povprečno častljivo starost 216 let, so skrajno neprimerni. Čeprav je bilo po vojni zgrajeno za domove 22 objektov, je od teh le 15 grajenih namensko.

Neprimerno materialno stanje domov je sprožilo široko zasnovano družbeno akcijo za sanacijo sedanjega stanja in za zidavo novih domov na podlagi srednjeročnega programa. Na razstavi so tudi prikazani načrti za gradnjo treh prepotrebni domov, katerim bo po prioritetenem redu sledilo še 20 novih domskih objektov.

Namen razstave je bil poleg prikaza sedanjega stanja domov tudi muzejski. S to razstavo je muzej pridobil za dokumentacijo potrebno gradivo, kajti te ustanove so sestavni del vzgojnoizobraževalnega procesa v naši samoupravni socialistični družbi.

Slavica Pavlič

NOVE PUBLIKACIJE

Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 10. (XLV) letnik 1974, prvi zvezek; Maribor 1974, 214 str.

Spomladi 1972 je GG Maribor začelo graditi cesto iz Razvanja na Pohorje. Ker je nova trasa ogrozila plano in gomilno grobišče na Lepi ravni, je gradnjo spremljal tudi arheolog Stanke Pahič. Odkritih je bilo sedem planih žganih grobov. To je v primeri z velikostjo grobišča malo, vendar zopet toliko, da je Pahič napotilo k študiju vseh dosedanjih izkopavanj in ga pripeljalo do novih zaključkov, ki jih objavlja v razpravi Poštelsko grobišče. Na njem je izkopavalo že več arheologov od konca 19. stoletja dalje. Podatki so seveda pri marsikaterem izmed njih zelo pomanjkljivi, vendar je sinteza vseh pripeljala avtorja do naslednjih zaključkov: gradišče ni nastalo kot obrambna postojanka (Schmid). V resnici je veliko starejše. Grobni inventar kaže na obdobje žarnih grobišč. Družba je bila še sorazmeroma nediferencirana. Glede gomil načena Pahič vrsto vprašanj, ki pa jih je zaradi pomanjkanja podatkov prisiljen pustiti odprta. Poskus cenitve poštelskega prebivalstva po grobovih ga pripelje do sklepa, da bo treba poiskati še precej zlasti planih grobov. Neposredna sosesčina planih grobov in gomil je avtorja napeljala tudi na to, da skuša, zaradi pomanjkanja materiala sicer silno previdno, rešiti tudi vprašanje prehoda, oziroma odnosa med kulturo žarnih grobišč in starejšo železno dobo v tem delu Štajerske.

Jože Koropec opisuje v članku Srednjeveško gospodstvo Rogatec preteklost gradu in trga. Po smrti grofice Heme je prišlo v roke krške škofije, ki ga je dajala v najem. Med najemniki so bili tudi Celjani, ki so jih nasledili Habsburžani. Interesantni so podatki urbarja iz 1566, davčni sezname iz let 1571 in 1573 ter protokol komisije, ki je 1576 popisala stanje v gospodstvu. Na njihovi podlagi podaja prerez gospodarskega in socialnega položaja kmetov.

O protestantizmu v prestolnici slovenske Štajerske piše danes že pokojni Jakob Richter v članku Maribor v reformacijski dobi. Prvi sledovi nove vere se pojavijo v mestu ob Dravi leta 1528. Nerednosti katoliških duhovnikov so dale razširjevalcem Lutrovega nauka še več možnosti za delo. Verski boji v Mariboru postanejo ostrejši, ko obe cerkvi dobita novo krajevno vodstvo 1587. Zaradi ukrepov deželne kneza se v mestu niso mo-

gli močnejše usidrati, dokončen obračun z njimi pa je bil nemogoč, ker so imeli svoj center na gradu Betnava. Njihovo likvidacijo je povzročil šele prihod deželne protireformacijske komisije s škofom Brennerjem na čelu. Richter zaključuje, da so bili akterji na obeh straneh tujci, pri čemer so jih vodili tudi gospodarski interesi. Slovensko prebivalstvo ni bilo angažirano, reformacija pa nima zveze s širjenjem germanizacije.

Jože Mlinarič opisuje v članku Žiče 1595 do 1782 predvsem gospodarsko plat življenja »prve in hkrati najstarejše naselbine kartuzijanskega reda ne le v Srednji Evropi,« ampak tudi »na ozemlju srednjeveške nemške države sploh.« Reformacija je namreč grozila, da bo za vselej pretrgala nit življenja tej redovni hiši, za trideset let je v njej življenje celo ugasnilo, grozila ji je usoda, ki jo je doživela danes edino živa kartuzija Pletterje. Nadvojvoda Ferdinand in papež Klement VIII. pa sta se zedinila in tako se 1595 začenja zadnje, skoraj dvesto let trajajoče obdobje. Avtor opisuje gospodarstvo samostana na dva načina. Na eni strani poda ob vsakem opatu kratko oznako njegovih (ne) uspehov pri krepitvi življenjskih moči samostana, na drugi pa na podlagi inventarnih popisov prereze v določenem trenutku. Do leta 1692 so imeli redovni predstojniki srečno roko pri vodenju te velike redovne skupnosti, ki pa je bila tudi nekakšen gospodarski gigant svojega časa; nakup konjske graščine pa jih je pahnjal v dolgove, iz katerih se do Jožefovega posega niso več rešili. Zdi se nam potrebno posebej poudariti Mlinaričevo ugotovitev, da je trditev, da je bil samostan ob razpustu siromašen, napačna. Očitno je, da ukinitve nekaterih redov pri nas ne pomeni le ukinitve teh redov. S propadom njihovega imetja smo izgubili v mnogih ozirih. Nevzdržno je naziranje o samostanih kot temnih, neživljenjskih in preživelih institucijah, preveč lepih in svetlih stvari je bilo v njih, da bi v njih kraljevala tema.

Marjetica Simoniti-Šetinc piše v sestavku O notranji opremi gradu Podgora o intarziranih vratih iz začetka 17. stoletja, o rezljani, vzdani omari iz konca istega stoletja in dvojnih intarziranih vratcih, ki so tudi iz začetka 17. stoletja; ta je Pokrajinski muzej v Mariboru kupil leta 1972. Nekdaj so služila kmečkemu dvorcu v bližini Raven na Koroškem. Predmeti so pomembni ne samo zaradi svoje lepote, ampak tudi zaradi dejstva, da je oprema naših gradov in dvorcev v glavnem

raznesena in uničena. Če si njihovo podobo lahko predočimo, pa o njihovi opremi največkrat fantaziramo.

V sestavku, ki obeta nadaljevanje Iz zbirk pokrajinskega muzeja v Mariboru, predstavlja Sergej Vrišer skupino portretov plemiške rodbine Attems. Gre za enajst slik, ki so bile do konca druge svetovne vojne v gradu v Slovenski Bistrici. Avtor je mnenja, da po umetniški, slikarski moči ne zdrže primerjave z našimi pomembnejšimi portreti iz konca 18. stoletja. Slike so pomembne predvsem kot dokument o ljudeh in njihovi noši iz druge polovice 18. stoletja.

Izredno zanimiv in po svoji zvrsti še bolj redek je članek Franceta Filipiča Moša Pijade: Martovska revolucija s podnaslovom Predstavitev Pijadejeve satirične pesnitve o marčnih demonstracijah leta 1934 v mitroviški kaznilnici. Pesnitev, ki obsega skoraj 300 verzov, je avtor opremil z obširnimi uvodom, v katerem nam predstavi čas njenega nastanka, tekst pa je objavljen v prepisu in fotokopijah. Dodana so tudi pojasnila. Vsekakor gre za izredno pomemben dokument, ki ne kaže samo življenja v kaznilnicah predaprilske Jugoslavije. Zdi se nam, da je veliko pomembnejša slika o razmerah znotraj partije, o gibanjih in strujanjih, o katerih je zelo malo znanega.

Na koncu naj omenimo, da prvi zvezek popularnega ČZN prinaša še vrsto krajših član- kov: Stanislav Kos se je poklonil spominu pokojne dr. Steletove, Franc Šebjanič je avtor Opombe k protestantskemu vizitacijskemu zapisniku iz leta 1627, Anton Leskovec poroča o mariborski podružnici Zgodovinskega društva za Slovenijo za obdobje 1964—1972, Sergej Vrišer o Pokrajinskem muzeju v Mariboru v letih 1966—1973, Bruno Hartman o Visokošolski in študijski knjižnici v Mariboru 1967—1972, Jagoda Kajzer pa našteva ti- ste institucije, s katerimi zamenjujejo mari- borske kulturne ustanove ČZN.

Stane Granda

Jadranski koledar 1977, 256 str. Trst izda- lo ZTT pod pokroviteljstvom SKGZ. Uredil Jože Koren.

V mesecu decembru 1976 je izšla nova šte- vilka Jadranskega koledarja za leto 1977. Ta publikacija, ki redno izhaja že od leta 1948, je namenjena vsem Slovencem, živečim v Ita- liji, in prinaša pregled dogodkov, kot so se vršili v teku leta 1976. Opozarja tudi na bist- vene probleme slovenske manjšine v Italiji in na njen položaj, ki ga osvetli s primerjavo

razvoja narodnih manjšin drugod (Slovenci v Avstriji in Madžari v Sloveniji). Poleg član- kov v uvodnem delu, ki so namenjeni poli- tičnemu pregledu, pa sodelujejo še številni avtorji z bolj ali manj znanstvenimi prispev- ki iz zgodovine, geologije, etnologije, litera- ture itd.

Uvodni članek že vrsto let pripada Borisu Racetu, predsedniku SKGZ. Osimski spora- zum in njegov pomen za slovensko manjšino je tema, ki je bila v letu 1976 najbolj aktu- alna. Avtor sam ugotavlja, da je to prelom- nica v zgodovini zamejskih Slovencev. Ta po- litični zapisek pa dopolnjuje S. Renko v se- stavku »Od Pariza do Osima«, kjer prikaže rezultate 30-letnega obdobja po podpisu in ratifikaciji mirovne pogodbe iz leta 1947 med Italijo in Jugoslavijo.

Drug pomemben dogodek v Italiji v letu 1976 so bile volitve v rimski parlament. O tem piše Karel Šiškovič, ki nazorno primerja volilne rezultate in nam podaja dovršeno sli- ko političnih gibanj v Italiji v zadnjih letih.

Drago Košmrlj je prispeval članek o zboru neuvrščenih v Colombu. Jaka Štular in Boro Borovič sta pisala o koroških Slovencih in o gradiščanskih Hrvatih.

Sledijo poročila o delu raziskovalnih inšti- tucij v zamejstvu (NŠK in SLORI), nato pre- gled slovenskega tiska v Italiji za leto 1975/76 in zapisek o slovenskih šolah in vrtcih.

Zanimiva je razprava I. Gamsa »Furlanski potresi 1976 kot naravoslovni pojav«. Z zgo- dovinskimi prispevki sodelujejo avtorji z obeh strani meje. Tako Drago Pahor v član- ku »Iz svojih vstajamo moči«, posega v konec 19. stoletja, ko je bila ustanovljena Ciril-Me- todova družba v Trstu in ugotavlja njen po- men pri uveljavljanju slovenskega šolstva. Prispevek Bruna Hartmana o beguncih iz Primorske, ki so se naselili v Mariboru in okolici, ter s svojo prisotnostjo obogatili kul- turno življenje na Štajerskem, posega v za- nimivo in še neobdelano problematiko pri- morskih izseljencev v matični domovini.

Sledita še dva prispevka z zgodovinsko te- matiko. Boris Valentič podaja pregled prebi- valstva Trsta od leta 1800—1921, Marko Ob- lak pa objavlja seznam slovenskih zadrug na Primorskem.

Branko Marušič zajema v prispevkih o Trenti in Šentviški planoti celotno zgodovi- no teh dveh področij. Kljub temu, da pri- spevka nista pretirano obširna, bralcu le pu- stita neko celotno sliko razvoja od prvih na- selbin do današnjih dni.

Kot zadnjega naj omenim še prispevek Al- berta Rejca, ki posega v prvo svetovno vojno in to na območju soške fronte oktobra 1917.

V koledarju zasledimo tudi tri članke, posvečene v letu 1976 umrlim sodelavcem Jadranskega koledarja in to Srečku Vilharju, Albertu Rejcu in Franu Vatovcu. Prispevke sta napisala J. Koren in B. Marušič.

Metka Gombač

Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974, Partizanska knjiga — Znanstveni tisk, Ljubljana 1975, 198 str.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in PZE za zgodovino na filozofski fakulteti sta ob 50-letnici trboveljskega spopada z Orjuno pripravila v sodelovanju s CK ZKS znanstveno posvetovanje, katerega namen je bil, z različnih strani osvetliti razvoj revolucionarnega delavskega gibanja v Sloveniji v letih 1921—1924. V pričujoči knjigi je zbranih 12 referatov s povzetki v nemščini in en diskusijski prispevek s tega posvetovanja. Tematsko lahko referate razdelimo v 3 skupine.

V prvo skupino lahko uvrstimo referat Borisa Zihlerja »Fašizem in revolucionarno delavsko gibanje«, v katerem avtor postavlja razvoj slovenskega delavskega gibanja v letih po prvi svetovni vojni ter njegov spopad z Orjuno v svetovni okvir, ter referate, ki obravnavajo jugoslovansko napredno delavsko gibanje kot celoto iz različnih aspektov, tako na primer referat dr. Slavoljuba Cvetkovića »Savez komunističke omladine Jugoslavije« (1921—1924), referat dr. Dušana Lukača: »Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južnoslovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921—1924. godine«, ki obravnava razvoj stališč KPJ do nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji s posebnim ozirom na prispevek slovenskih komunistov k le-temu, dr. Branislav Gligorijević pa je v svojem referatu obdelal vpliv protifašistične organizacije Orjune na revolucionarno delavsko gibanje v Jugoslaviji.

Drugo temo obsegajo referati, ki obravnavajo delavsko gibanje na področju jugoslovanske Slovenije v tem obdobju.

Dr. Vasilij Melik obravnava v referatu »Delavske stranke na volitvah« 1920—1927 uspeh delavskih strank na volitvah v konstituantno 1920 in relativni neuspeh le-teh na volitvah za narodno skupščino 1923, 1925 in 1927 s posebnim ozirom na razporeditev glasov delavskih strank v industrijskih centrih.

Dr. Miro Stiplovšek analizira v svojem prispevku »Razvoj neodvisnih strokovnih orga-

nizacij na Slovenskem 1921—1924«, razvoj sindikalnega gibanja v Sloveniji.

Dr. France Kresal na podlagi statističnih podatkov v svojem referatu »Socialnopolitični in materialni položaj delavstva 1921—1924« ugotavlja poslabšanje le-tega, hkrati pa tudi spremembe v zaposlitveni strukturi slovenskega prebivalstva v Jugoslaviji v tem času. Dr. Janko Prunk obravnava »Zvezo delovnega ljudstva« v Ljubljani (oktober 1922 do aprila 1923) kot posebnost v razvoju komunistične partije Jugoslavije v Sloveniji.

V tretjo skupino lahko uvrstimo referate, ki obravnavajo razvoj delavskega gibanja oziroma posamezne njegove aspekte v posameznih slovenskih pokrajinah.

F. Filipič obravnava delavsko revolucionarno gibanje na Štajerskem, dr. Tone Zorn odnos avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja na Koroškem od plebiscita do leta 1925, Dušan Nečak odmeve trboveljskih dogodkov v primorskem časopisu, Branko Marušič pa je v svojem prispevku k razpravi opozoril zlasti na pomen goriškega lista »Nova doba« za proučevanje zgodovine fašizma pri Slovencih na Primorskem.

Zelo pozitivno je, da se referati tega posvetovanja ne omejujejo zgolj na jugoslovansko Slovenijo, temveč posežejo tudi na Primorsko in Koroško.

Posvetovanje, še zlasti pa izdaja referatov v knjižni obliki pomeni pomemben prispevek k obravnavi zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem po prvi svetovni vojni.

Matjaž Klemenčič

Iva Curk, Rimljani na Slovenskem, Ljubljana 1976, 119 str.

Naslov obravnavane knjige ni pravi povzetek njene vsebine. Delo ne opisuje Rimljanov, marveč bolj rimske spomenike pri nas. To pa so po avtoričini opredelitvi vsi kraji, kjer je moč ugotoviti nekaj povezanih podatkov o rimskem času, in vsak predmet, ki nam take podatke daje.

Uvodoma avtorica opiše pomen in razprostranjenost naših spomenikov iz rimske dobe. Sledi pregled politične, vojaške in upravne zgodovine tega časa pri nas. Vsak zgodovinski dogodek skuša ponazoriti z ohranjenimi arheološkimi spomeniki, ki so nastali v zvezi z njim.

Posebej je opisano prebivalstvo, njegov etnični izvor ter razredne in stanovske razlike. Sledi zelo kratek topografski opis naših rimskih naselij: mestnih in podeželskih.

Nadalje avtorica prikazuje gospodarstvo rimskega obdobja ter stvarno kulturo. To razčleni na domače, italske in druge vplive, ki so pri njenem nastanku ter razvoju sodelovali. Opiše tudi potek glavnih rimskih cest čez naše kraje.

Zadnji dve poglavji pa govorita o duhovnem svetu in navadah rimskodobnega človeka, ki je živel na Slovenskem.

Knjigo zaključuje slovarček manj znanih besed in pojmov, kar omogoča nestrokovnemu bralcu lažje razumevanje vsebine. To skušajo tudi vidno ponazoriti črno-bele in barvne fotografije ter na robovih strani tudi vinjete, ki pa so neizpovedne in zato odveč. K boljši orientaciji v času in prostoru bi prispevalo nekaj zgodovinskih zemljevidov, ki pa jih ni.

Za način podajanja snovi je značilno dosledno povezovanje historičnih in arheoloških virov, kar omogoča življenjskost opisanega. Jasnost vsebine pa kali težko razumljiv in nedosleden način izražanja.

Končno pa je treba poudariti, da je knjiga prva poljudna obravnava celotnega rimskega obdobja v vsej Sloveniji pa tudi njegova prva tako obširna sinteza. Zato je delo zanimivo za vse, nestrokovnjake in strokovnjake.

Andrej Pleterski

Ema Umek, Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična. Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija Samostanski arhivi. Zvezek 1. Ljubljana 1974. 253 str.

Inventarji arhivskih fondov cistercijskega samostana in gospostva Kostanjevica, jezuitske rezidence in gospostva Pleterje in cistercijskega samostana in gospostva Stična Ema Umek je druga knjiga v vrsti inventarjev posameznih arhivskih fondov, ki jih izdaja Arhiv SR Slovenije. Avtorica sedaj pripravlja za izdajo prvo knjigo inventarja fonda graščine Dol.

V knjigi je za vsak fond posebej podan obširnejši zgodovinski oris ustvarjalca fonda in njegovega fonda, v katerem je tudi opozorilo, kateri izločeni deli se hranijo pri drugih imetnikih. Zgodovinski orisi naj omogočijo uporabniku omenjenih fondov širši vpogled v ohranjeno gradivo. Orisom sledijo inventarji, ki so izdelani po shemi za urejevanje graščinskih fondov, izdelani v Arhivu SR Slovenije, ki pa ustreza tudi značaju gradiva samostanov. Shema upošteva različne funkcije zemljiških gospostev in deli gradivo v tele skupine: normalia (patenti, okrožnice, odredbe), dominicalia (listine, zemljiškoknjižni

spisi, zapuščinski spisi, katastrski izvlečki, spisi zemljiške odveze, računi, inventarji, personalne zadeve uslužbencev), rusticalia (urbarji, davčni, desetinski in gorninski registri, podložniške listine in protokoli), ecclesiastica (samostanske zadeve, patronati nad cerkvami), ilustitialia (procesni, patrimonialno sodstvo, spisi krajevnega sodišča, zemljiškoknjižnega in gospodarskega urada, spisi deželskega sodišča), korespondenca (dopisi uradov, splošna korespondenca), naborna okrajna in okrajna gosposka, druge zemljiške posesti v upravi tega gospostva, extranea. To so analitični inventarji, v katerih je označen vsak dokument, velik del kar z regesti. Dokumenti so grupirani v večje in manjše vsebinsko povezane celote, ki so poudarjene z grafičnimi sredstvi, s čimer je izražen predvsem informativni značaj inventarja. V dodatku so na 32 straneh objavljeni regesti 178 kostanjevskih, 2 pleterskih in 43 stiških listin, ki jih hrani Arhiv v zbirki listin. Z njimi in z navedbami delov fonda v drugih arhivih je podan celoten pregled nad vsem ohranjenim delom teh samostanskih fondov.

Skupen obseg v inventarju prikazanih fondov ni velik (13,25 tm), je pa njihova vsebinska bogatost pomembna in tako raznolična, da je izdaja inventarja povsem na mestu. Ta knjiga in inventar fonda Glavnega intendantstva Ilirskih provinc, ki ga je pripravila Majda Smole, sta zaorali ledino tovrstne literature v Sloveniji in sta zaradi tega vredni še posebne pozornosti.

Janez Kos

Peter Ribnikar, Slovenske podložniške prisega patrimonialnega sodišča Bled. Partizanska knjiga, Znanstveni tisk, Ljubljana 1976. 102 str.

Prvenec Petra Ribnikarja je vredna naše pozornosti iz več razlogov, predvsem pa zaradi snovi, ki jo objavlja in zaradi načina objave. Posameznih objav slovenskih priseg je bilo v raznih strokovnih listih že precej, vendar nikoli v tolikšnem obsegu z enega območja v razponu več kot tristo let (1642 do 1785), kar daje zlasti jezikoslovcem imeniten vpogled v razvojne posebnosti jezika. Objavljenih je 179 podložniških priseg pred patrimonialnim sodiščem Bled, dodani pa sta še dve drugi prisegi, kupno pismo in slovenski razglas briksenškega škofa iz 1642. Vsi ti slovenski teksti so v fondu briksenškega gospostva Bled, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije. Zamisel o njihovi objavi se je porodila leta 1971 ob pripravljanju razstave Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Z načrtnim pregledom

dom arhivskega gradiva v domačih in tujih arhivih pa bi bilo mogoče obseg slovenskih tekstov, nastalih v uradnem poslovanju, še močno povečati, kar potrjujejo vedno nove slučajne najdbe.

Knjiga ima štiri glavne dele: uvodno študijo, v kateri je avtor prikazal zemljiško posest gospostva Bled, upravljanje gospostva, njegove uradne pisarije, ki so pisali slovenske prisega, podložnike in njihove pravde, novce, ki se navajajo v prisegah, priseganje in sodne procese, seznam priseg; študiji slede objave priseg v kronološkem redu, med njimi pa je deset listov prilog s faksimili priseg, z njihovo predstavitvijo v današnjo pisavo in poskusom govornega zapisa (ki ga je napravila dr. Breda Pogorelec); na kraju pa je seznam uporabljenih kratic, navedba virov, opombe ter pojasnilo nekaterih manj znanih besed in zvez. Uvod je skrbno pripravljen in ima več novih in zanimivih dejstev iz zgodovine kmečkega življa v dobi porajajočega se kapitalizma.

Ribnikar je prisega objavil v taki obliki, kot so zapisane v sodnih protokolih: z vsemi pravopisnimi napakami in nedoslednostmi pri rabi črk, velikih in malih začetnic, ločil, pospel je celo dvopičje, ki pa v tekstih nima današnjega pomena. Tak način objave, pri katerem so modernizirane le črke, je za objavljalca najlažja pot, današnji bralec pa ima na njej težave tako z branjem kot z razumevanjem vsebine, saj si mora utirati pot skozi vso goščo pravopisne nedoslednosti in napak. Te objave ponovno kažejo, da je treba izdelati pravopisno normo (ali morda celo več norm, za vsako obdobje posebno), kot so jih izdelali za objavo starih besedil v nekaterih tujih jezikih. Sodimo namreč, da so vsebina vira, njegovo razumevanje in tudi dostopnost sodobnemu bralcu bolj pomembne kot pa zvest prikaz pravopisnega znanja ali neznanja pisca vira.

Zelo koristno bi bilo z delom, ki ga je Ribnikar začel s to knjigo, nadaljevati in pripraviti za objavo nove stare slovenske uradne zapise za objavo.

Knjiga kaže sposobnega in potrpežljivega delavca, ki se doslej žal ni pogosto pojavljal v tisku.

Posebna hvala naj velja Znanstvenemu tisku Partizanske knjige, ki je segel tudi po tiskanju in zalaganju virov te vrste. Poseben čar pa daje knjigi oprema Janeza Suhadolca.

Janez Kos

Majda Smole, *Glavni intendant Ilirskih provinc 1809—1813. Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in*

samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 1. Ljubljana 1973. Str. 163.

To je prva knjiga inventarjev v ediciji Arhiva SR Slovenije, zato naj najprej povemo nekaj o načrtu njegovih izdaj. V Publikacijah Arhiva SR Slovenije naj bi izhajali inventarji arhivskih fondov, ki jih hrani, katalogi razstav, zgodovinski viri in zborniki razprav. V vrsti inventarjev naj bi izhajali inventarji pomembnih in obsežnih fondov v skupinah, ki ustrezajo tektoniki arhivskih fondov Arhiva, tako npr. inventarji fondov državnih in samoupravnih organov in oblastev, pa grašćinskih in samostanskih fondov, zbirk itd. Doslej je poleg inventarja Majde Smole izšel še inventar fondov samostanov Kostanjevica, Pleterje in Stična (1974) Eme Umek, v pripravi za izdajo pa so še inventarji fondov graščin Dol in Stara Loka. Prvo knjigo virov bo v kratkem zaključila Marija Verbič (Kranjski deželnozborski spisi 1498—1519), drugo pa pripravlja Peter Ribnikar (Zapisniki sej Deželne vlade za Slovenijo 1918—1924). V zbirki katalogov so izšli doslej trije zvezki (Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Nacionalni in socialni programi pri Slovencih, Ivan Cankar in delavsko gibanje). S temi publikacijami in tudi drugimi deli, ki jih objavljajo delavci Arhiva v strokovnih časopisih ali pa v samostojnih publikacijah, se Arhiv SR Slovenije prizadeva čimbolj vključiti v znanstveno-raziskovalno delo in postati eden od centrov take dejavnosti v republiki.

V tej knjigi Majde Smole so poleg inventarja fonda Glavni intendant Ilirskih provinc objavljeni tudi inventarji Intendant v Trstu, Intendant za Istro, Intendant na Reki, Intendant za Civilno Hrvatsko, Intendant za Dalmacijo ter Subdelegat v Kopru. Na začetku knjige je zgodovinski oris ustvarjalcev in fondov, malce je preskop. Na koncu je objavljen tudi v nemščini in francoščini. Avtorica je sestavila analitični inventar po geslih. Fond Glavnega intendanta je npr. razdelila pod 40 glavnimi gesli, te pa potem še pod več širših in ožjih gesel, ki jih je podkrepila z grafičnimi sredstvi. Tako sestavljen inventar omogoča hitro informiranje o vsebini gradiva.

Janez Kos

Dana Zwitter-Tehovnik, *Wirkungen der Französischen Revolution in Krain, Wien-Salzburg 1975. 278 str. (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, XII).*

Omenjena razprava je doktorska disertacija, ki jo je avtorica uspešno zagovarjala na

salzburški univerzi. Ker je tehtno delo, so jo tudi objavili. V njej je mlada doktorica analizirala vplive francoske revolucije na Kranjskem od poletja 1789 dalje skozi nekaj let. Dokazala je, da so tendence francoske revolucije znatno vplivale predvsem na široke množice prebivalstva, manj dovzetnosti je pokazalo meščanstvo; izjemo je predstavljala le peščica naprednih intelektualcev. Povsem logično je bilo zadržanje plemstva; spričo bojazni, da bo izgubilo materialne in častne prednosti, se je orientiralo docela reakcionarno.

Avtorica je preštudirala specialno le vplive francoske revolucije na Kranjskem. Zato je tekst nekakšen most med jožefinizmom kot takim in nazadnjaško, da, reakcionarno dobo po letu 1790. Če bi njeni razpravi kot uvod napisali tekst o jožefinskih reformah od 1780 dalje, potem bi spoznali, da je sploh bilo celotno desetletje 1780—1790 izredno dinamično in radikalno ter da so vplivi francoske revolucije le nekakšna poanta, nekakšna pika na i ob zaključku citiranega desetletja.

Dinamična in napredna dejavnost ljubljanskega advokata dr. Jožefa Luckmanna (v rudarskih knjigah 17. stoletja so večkrat zapisali priimek kar Lukman), o katerem piše Dana Zwitter-Tehovnik od strani 80 dalje, je bila kamen spotike marsikomu, tudi fužinarju Zigi Zoisu. Proti koncu osemdesetih let 18. stoletja je bilo namreč fužinarjem prepovedano, da bi prisilili otroke zadolženih rudarjev delati toliko časa, da poplačajo dolgove svojih staršev. Zois je menil, da je takšno resolucijo forsiral »neki advokat«, to je Luckmann (Endlich kamm eine für Krain auf einseitige Vorstellungen eines Advokaten eigens geschöpfte Resolution, die... da es Verbothen ward, die Kinder der Arbeiter um die Schulden der Eltern in Haftung zu nehmen...).

Prav gotovo je avtorica opozorila na toliko novosti, da poznamo sedaj kratko dobo od 1789 do nekako 1796 veliko bolje, kot smo jo do sedaj.

Jože Sorn

Stanko Majes, Od papirnega mlina do moderne papirnice v Radečah. Radeče pri Zidanem mostu 1976 (Separatna brošura iz periodike »Papir, revija slovenske papirne industrije«, št. 3, dec. 1975, leto III, str. 91—100.)

Vse do omenjenega Majesovega teksta smo mislili, da je radeški mlin za papir pričel res delovati okoli leta 1750, sedaj pa vemo, da je starejši. Pri redkih starih obratih je razlika 15 let že kar interesantna in radi

omenjamo takšne popravke. Vztrajno pregledovanje starejših arhivalij zaradi boljšega poznavanja krajevene zgodovine, zlasti če je sistematično, je tudi Majesa pripeljalo do dokumentov, ki dokazujejo, da je papirnica zanesljivo delovala že leta 1736. S to ugotovitvijo je pisec posegel precej tudi že v narodno, ne samo v krajevno zgodovino. Obrat ni bil oddaljen od Save, ki je bila že takrat, še bolj pa pozneje, kar uporabna vodna pot. Prav to je omogočilo cenen razvoz papirja v obe smeri toka. Za vodni znak si je papirničar prav v zvezi s plovbo izbral sidro, pozneje še lik škofa, ki predstavlja Miklavža, začetnika brodarjev.

Navigacijski komisar v Radečah Anton Plušek je leta 1814 prodal ta mlin za papir Tomažu Tanzerju iz Gradca. Obrat so večkrat povečali, še pred letom 1871 do te mere, da so že govorili kar o mehanični papirnici. Pri nadaljnji modernizaciji je imel največ zaslug Ljubljčan Valentin Krisper, saj je leta 1889 vgradil prvi stroj za proizvodnjo papirja. Leta 1907 so obrat kupili bratje Piatnik z Dunaja, znani proizvajalci igralnih kart. Že naslednjega leta so ti zgradili elektrarno na Njivicah, leta 1937 pa montirali še drugi papirni stroj.

Dne 3. junija 1944 so partizani napadli papirnico, odpeljali zaloge papirja in potem ta sovražnikov obrat minirali. Po osvoboditvi se domačini tovarno hitro obnovili in proizvodnja papirja je spet stekla še pred koncem leta 1945.

Delo poživljajo zanimive fotografije. Na primer slika zvona iz leta 1837, ki je označeval začetek in konec dela v tovarni, slika cunjarne iz leta 1898, elektrarne iz leta 1908, papirnice iz leta 1923 itd.

Jože Sorn

Novo mesto. Kulturnozgodovinski spomenik. Novo mesto 1976. 183 str.

Ob 25-letnici Dolenjskega muzeja je izšla obsežna monografija o zgodovini Novega mesta. S tako obsežno in uporabno knjižno predstavitevijo se v zadnjem času lahko pohvali le redkokatero mesto na Slovenskem.

»Vodnik« kot so ga sami poimenovali, je uredil Tone Knez, ki je tudi eden izmed avtorjev. Gotovo nam ga ni treba posebej predstavljati, saj že več let vodi arheološko zbirko Dolenjskega muzeja in izkopavanja v Novem mestu in njegovi okolici. O izjemno bogatih arheoloških najdiščih nam pričajo zbirke v muzeju; nekateri eksponati uživajo celo evropski sloves. Tudi v pričujoči razpravi Knez opisuje predzgodovino Dolenjske pre-

stolnice, ki je bila severno od današnjega mestnega središča. V 4. stoletju pred našim štetjem je Dolenjska doživela višek halštatske kulture, ki mu sledi gospodarski in kulturni upad moči Nirov in v času Oktavijana rimska oblast. Od propada rimskega cesarstva pa vse do nastanka Novega mesta je ohranjenih zelo malo podatkov, vendar bodo mogoče prihodnja izkopavanja odkrila zgodnje srednjeveške slovenske najdbe in nam osvetlila stanje tistega časa.

Najobsežnejšo razpravo je prispeval dolgoletni ravnatelj Dolenjskega muzeja Janko Jarc, ki je razčlenil zgodovino Novega mesta oz. Dolenjske od selitve narodov preko fevdalnih bojev za posest do 7. aprila 1365, ko je Novo mesto kot Rudolswerth dobilo privilegijsko listino. Razcvet mesta prekinejo turški vpadi, boji med Habsburžani in Celjani ter kmečki upor. Zaradi vseh teh težav mesto gospodarsko ni več moglo napredovati. Dolenjsko zatišje pa je zmotilo leto 1848, ki pa navkljub vsemu ni zbudilo narodne zavesti meščanov. Ko je novomeška mestna občina leta 1882, prešla v slovenske roke, je mesto dobivalo vedno bolj slovenski izgled; v začetku 20. stoletja pa pride tudi med novomeškimi gimnazijci do preporodovskega gibanja. Avtor svoj članek zaključuje z orisom bogatega kulturnega življenja v času po prvi svetovni vojni, ter s pregledom literature, ki se dotika obravnavane teme.

Anton Štampohar je avtor prispevka o »Naprednem gibanju in narodnoosvobodilni vojni« v Novem mestu in njegovi okolici. Opiše nam začetke organiziranega gibanja delavstva, ki sodi v leto 1896, preko pomembnejših mejnikov prve svetovne vojne pa vse do narodnoosvobodilne borbe, ko je prišlo do množične vstaje. Novo mesto je do srede 1942 predstavljalo središče narodnoosvobodilnega boja na Dolenjskem.

Zelo koristna in zanimiva sta prispevka Jožeta Mlinariča »Sprehod po mestu« in Antona Štampoharja o »Spomenikih in spominskih obeležjih mesta«. Avtorja prikažeta kulturno zgodovinske zanimivosti s čemer daje ta svojima prispevkoma zelo dokumentaren značaj.

Janko Jarc v svojem drugem prispevku opisuje zgodovino oziroma nastanek muzeja v Novem mestu. Prve pobude za ustanovitev so znane že iz leta 1865, vendar je do realizacije prišlo šele pred petindvajsetimi leti. Vodnik zaključujejo popisi zbirk muzeja in njegove bogate razstavne dejavnosti ter kronika mesta od njegovega nastanka 8. aprila 1365 pa do zaključka redakcije v letu 1975.

Sestavni del knjige je tudi priloženi zemljevid Novega mesta z okolico v merilu 1 : 20.000, ki je kartografsko in grafično zelo soliden izdelek.

Nataša Stergar

Unvergängliches Kärnten. Podnaslov: Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, Klagenfurt 1976, 192 str.

Med značilnostmi večinske politike na avstrijskem Koroškem je med drugim zakrivanje vloge in deleža slovenskega življa danes pa tudi v preteklosti. Pogledom take vrste se večkrat približuje tudi tamkajšnje zgodovinske pisarje. Tako ne preseneča, da so v tej deželi leta 1976 praznovali tisočletnico Koroške kot samostojne vojvodine nemške države, ne upoštevajoč pri tem poprejšnje slovenske preteklosti. Ob tej priložnosti je izšel, pod gornjim naslovom ponatis vrste prispevkov, istočasno objavljenih v mesečniku Die Kärntner Landsmannschaft. Poleg kronološkega pregleda važnejših dogodkov iz preteklosti dežele (od leta 976 dalje!) naj v poročilu zajamemo predvsem prispevke historične narave. Na prvo mesto bi postavili prispevek Herberta Paschingerja, s katerim je skušal geografsko očrtati meje Koroške pred tisoč leti. Med literaturo, ki jo pri tem uporablja, najdemo tudi predvsojno Kosovo zgodovino Slovencev. Gre za interni prevod, ki so ga pripravili na Koroškem še pred drugo svetovno vojno; ciklostirano kopijo prevoda hranita pri nas Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Kosova zapuščina na SAZU. Sledi prispevek Waltherja Fresacherja o tem, zakaj ni postal Beljak glavno mesto Koroške. Kot vzrok navaja dejstvo, da Beljak ni bil v lasti deželnega kneza, temveč v rokah bamberske škofije. Omenja pa tudi, da so na mestu današnjega Beljaka verjetno prebivali kosezi, kamor da so jih naselili frankovski vladarji.

Tretji (krajši) prispevek, ki ga omenjamo, je pripravil Alfred Ogris in govori o poreklu koroških meščanov, ki so se od drugod naselili na Koroško. Pri tem ugotavlja predvsem tri območja: južnonemški prostor, zgornjo Italijo (predvsem Furlanijo) ter Spodnjo (slovensko) Štajersko. Posebej omenja, da se v mestih ni formiralo pomembnejše slovensko meščanstvo, to pa utemeljuje s tem, da ni ob meščanskih imenih do leta 1335 najti niti enega pridevka »windisch«, drugače običajne oznake za Slovane. Sicer pa se je slovenski element (kolikor je sploh bil prištet med meščane) mirno in brez pritiska asimiliriral v nemštvo.

Od drugih prispevkov naj omenimo poročilo o poznoantičnem grobišču v Teurniji in še zlasti zapis o nekdanji železarni in valjarni v koroški Lipici (Lippitzbach). Slede prispevki umetnostnozgodovinskega ter etnografske narave. Njim naj še prištejemo prispevek o »starožitnostih« v zgornjekoroških narečjih. Iz njega naj povzamemo opozorilo, da imajo ti govori vrsto slovenskih ostalin, ki se predvsem nanašajo na področje kmetijstva ter nekaterih rastlin.

Za poglede izdajateljev publikacije na slovensko vprašanje je poučen povzetek zapisa Herberta Paschingerja, da na Koroškem že zgodaj ni bilo zaključenega slovenskega naseljenega področja, temveč le jezikovno mešan prostor. Paschinger je še zapisal, da Koroška nikoli ni imela jezikovne meje, ampak so bili povsod pomešani Nemci, Slovenci in »Windische«, medtem ko naj bi bila mesta, enako kot trgi, na splošno čisto nemška.

Tone Zorn

M. Bavčer, Zgodbe Norika in Furlanije. Toronto 1975, 945 str., 8°.

Pod naslovom »Zgodbe Norika in Furlanije« je Zdravko Jelinčič izdal leta 1975 v kanadskem Torontu svoj slovenski prevod latinskega rokopisa Martina Bavčerja (Bauzerja; Jelinčič se je odločil za obliko Bavčer, ki je danes bolj pogosta) pod naslovom »Historia rerum Noricarum et Foro-Julensium«. Znano mi je, da je prevajalec že pred več kot dvajsetimi leti ponudil eni izmed slovenskih zgodovinskih inštitucij, da izda njegov slovenski prevod Bavčerjevih zgodb. Ker ob prevodu ni pripravil prepotrebnega kritičnega aparata, se razumljivo predlog ni mogel uresničiti. Čeravno v leta 1975 objavljenem prevodu ni naveden založnik, pa lahko le sodimo, da je izšel v samozaložbi. Izbira tiska (xerox) tudi kaže, da knjiga ni izšla v večji nakladi. Izdaja že od naslovne strani dokazuje, da ni upoštevala metodologije, ki je uveljavljena pri znanstvenem delu.

Bavčerjevo ime v slovenskem zgodovinske pisju ni neznano. Rojen je bil najverjetneje v Selu na Vipavskem, in sicer leta 1595. Stopil je v jezuitski red in poučeval na jezuitskih šolah med drugim tudi v Gorici, kjer je tudi

umrl leta 1668. Po Jelinčičevem zatrdilu je Bavčer začel svojo »Historijo« pisati leta 1660 in jo dokončal do okoli leta 1663, kar ima prevajalec za povsem zanesljiv datum. »Historija« je razdeljena na 10 knjig, dodano pa ji je še nekaj seznamov. Začenja z vesoljnim potopom (prva knjiga), konča pa z letom 1657, ko je umrl cesar Ferdinand (knjiga 10). Bavčer je namen svoje knjige pojasnil v uvodnih besedah, rekoč: »Bolj nam je šlo za iskanje in zbiranje listin kot pa za jasnost besede«. Čeravno se je Bavčer, kot sam zatrjuje, izogibal poročanju o problemih, za katere ni imel dovolj zanesljivih virov, pa je knjiga polna nepreverjenih podatkov, izmišljotin, hipotez in nedokazanih trditev. Na vsa ta dejstva je pri Bavčerju že opozarjal A. T. Linhart. Problemov, ki bi jih objava Bavčerjeve knjige tako v originalu ali v prevodu utegnila sprožiti, se je prevajalec zavedal, zato je na koncu svojega prevoda (str. 929—945) dodal skromen zapis o prevodu (in piscu) in o Goriški (pravzaprav Goriški) v Bavčerjevem času. Ta spremni tekst je preskromen, da bi lahko zadostil normam znanstvene objave. Bavčerju bi bilo treba predvsem določiti mesto v historiografiji, spregovoriti bi bilo treba o njegovih sodobnikih — kronistih (na primer o problemu Megiserja, ki ga Bavčer vneto citira), raziskati usodo njegovih rokopisov in njih prepisov, sploh oceniti njegovo delo. Še težja naloga pa bi bilo korigiranje Bavčerjevih napak in sploh ažuriranje teksta s sodobnimi izsledki. Prevajalcu je bilo dovolj, da besedilo prevede in ga z vsem tistim, kar koristnega in nekoristnega vsebuje, ponudi bralcu v presojo oz. razsodno branje. Jelinčiču se je nudila lepa prilika, da opravi pomembno raziskovalno nalogo. Odločil se je za nekoliko lažjo pot in prepustil nerešeno problematiko drugim raziskovalcem. Objektivne težave pri delu (oddaljenost od matične domovine in Gorice, kjer so razumljivo ugodnejši pogoji za delo) ne zmanjšujejo vrednosti kritične ocene.

Izid neke slovenske knjige v daljnem Torontu je pozornosti vredno dejanje. Če pa je ta knjiga še zgodovinska, pravzaprav prevod nekega latinskega teksta iz 17. stoletja, ki obravnava zgodovino ene izmed slovenskih dežel, je taka pozornost še toliko bolj primerna.

B. Marušič

UDK 329.15(497.12) "1936/1937"

Nedog Alenka (+ 1976), strokovni svetnik Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Prispevek k zgodovini ustanovnega kongresa KPS

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 1–5, cit. lit. 17.

Avtorica prikazuje razvoj komunistične stranke v Sloveniji v letih 1936 do 1937, ki se je kazal v prizadevanju po utrjevanju ilegalnih organizacij in v poglobljanju oblik legalnega delovanja zlasti v okviru ljudskofrontnega gibanja. Že leta 1934 so ugotovili potrebo po ustanovitvi samostojne KP Slovenije kot sestavnega dela KPJ, ta sklep pa so izvedli na ustanovnem kongresu 17./18. aprila 1937 na Cebinah.

UDK 711.4(497.12 Novo mesto) (091)

Knez Tone, muzejski svetovalec, Dolenjski muzej

68000 Novo mesto, Muzejska 7, Yu

Historična urbanizacija Novega mesta

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 6–11, cit. lit. 15

Historična urbanizacija Novega mesta je pogojena z geomorfološkim in prometno-tranzitnim položajem tega kraja ob reki Krki. Najstarejša naselitev se prične ob koncu bronaste dobe, z izgradnjo utrjenega gradišča na Marofu postane intenzivna in kontinuirana skozi vse prvo tisočletje pred n. št. kot pomembno središče halštatske kulture v Vzhodnih Alpah. Sledi še neraziskana rimska naselbina, ki traja do okoli leta 400 n. št. Ustanovitev mesta leta 1365 pomeni nastanek trajne urbane aglomeracije, ki v teku časa postane središče Dolenjske na historični relaciji: prazgodovinsko gradišče — rimska naselbina — srednjeveški gradec — sodobno mesto.

UDK 336.717.8(497.12 Piran) "1337/1342"

Peršič Janez, asistent, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Družina florentinskih bankirjev Soldanieri in Piran

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 12–18, cit. lit. 78

V razpravi avtor nadaljuje z zapisom posojanja na obresti v Piranu v 14. stoletju (glej razpravo o Benziniju, **Kronika** 23, št. 3). Sinova Soldaneriya de Soldanieri sta 9. marca 1337 sklenila s piransko oblastjo pogodbo o posojanju denarja v Piranu za dobo 5 let, ki jima je obetala 25 % obresti pri posojilih na listine zadolžnice in 20 % obresti pri posojilih na lombardni način. Po petih letih pogodba ni bila obnovljena, ker je Piran medtem že dobil ponudnika nižjih obresti Benziniya. Piran je najel tudi več visokih (npr. 12.940 liber) posojil pri samem Soldaneriju v Udinah in Benetkah. Del izposojenega denarja je šel za plačilo starejših dolgov, ostalo pa verjetno predvsem za trgovanje. Opis boja Pirančanov za povrnitev »oderuških obresti« po smrti Soldaneriya se dotakne tudi nekaterih srednjeveških pravnih pojmov.

UDK 929.61:92 Hren T.

Otorepec Božo, strokovni svetnik, Inštitut za zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani

61000 Ljubljana, Novi trg 5/III, Yu

Hrenova grbovna plošča v Kozarjah

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 19–21, cit. lit. 22

Avtor opisuje grbovno ploščo vzdano na gospodarskem poslopiju v Kozarjah pri Ljubljani, za katero obstoji izročilo, da je »grb svobodnih kmetov«. Na podlagi analize obeh grbov na plošči ugotovi, da gre za grbovno ploščo ljubljanskega škofa Hrena iz 1616, vzdano v spomin nakupa te kmetije za škofijo. Nekdanja Marinova kmetija je bila od konca 16. stol. svobodniška kmetija, zato je ljudska tradicija to grbovno ploščo proglasila za grb svobodnih kmetov.

UDC 711.4(497.12 Novo mesto) (091)

Knez Tone, Muscological Counsellor, Dolenjski muzej (The Museum of Dolenjska)

68000 Novo mesto, Muzejska 7, Yugoslavia

Historical Urbanization of Novo mesto

Kronika, a Review for Slovene Local History 25, No. 1, May 1977, pp. 6—11, notes 15

The historical urbanization of Novo mesto was conditioned by the geomorphological and throughfare of traffic in this place along the Krka river. The oldest settlement (a mound) was begun at the end of the bronze age, with the building of a fortified »gradišče« settlement at Marof it became very active and it was continued throughout the first millennium B. C., as a significant centre of the Hallstatt culture in the Eastern Alps. Then follows the Roman settlement, which has not been investigated yet, which lasted until about 400 A. D. The establishment of the city in 1365 signifies the beginning of permanent urban agglomeration, which — in the period of time — becomes the centre of the Dolenjska region, and which is based on historical relations: a prehistoric mound — the Roman settlement — the medieval fortification — a modern city.

UDC 929.61:92 Hren T.

Otorepec Božo, Professional Counsellor, The Institute for History of the Slovene Academy of Arts and Sciences in Ljubljana

61000 Ljubljana, Novi trg 5/III, Yugoslavia

Hren's Coat of Arms Made of Stone at Kozarje

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977 pp. 19—21, notes 22

The author describes a coat of arms plate (made of stone) immured in the farm building at Kozarje near Ljubljana. The plate is said to be »the coat of arms of free farmers«. On the basis of the analysis of both coats of arms on the plate it can be established that it is the coat of arms of the bishop of Ljubljana, Hren, and that the plate dates from 1616. It was immured in memory of purchase of this farm for the bishopric. The former Marin's farm was a »freeman's« farm since the end of the 16th century and therefore this plate with its coat of arms was declared by the folk tradition as a coat of arms of free farmers.

UDC 329.15(497.12) "1936/1937"

Nedog Alenka (died in 1976), Professional Counsellor, The Institute for History of the Workers' Movement in Ljubljana

A Contribution to the History of the Communist Party of Slovenia

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977, pp. 1—5, notes 17

The development of the Communist Party of Slovenia between 1936—1937 is presented in this article. Its basic characteristics are endeavours to strengthen the illegal organizations and to deepen the forms of legal activity especially within the framework of the People's Front movement. The need to establish an independent Communist Party of Slovenia as a composite part of CP of Yugoslavia was ascertained already in 1934, and this decision was carried out at the congress at Cebine, on April 17—18, 1937.

UDC 336.717.8(497.12 Piran) "1337/1342"

Perš Janez, Assistant Lecturer, Department of History, Philosophical Faculty of Ljubljana

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia

The Soldanieris, Bankers from Florence, at Piran

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977, pp. 12—18, notes 78

In the present article the author continues his description of money lending at a certain bank interest to the city of Piran in the 14th century (see the article on Benzini, Kronika, 23, No. 3). The sons of Soldanieri de Soldanieri concluded a contract with authorities of Piran on 9 March 1337 concerning the lending of money to Piran for the five years period, according to which they were promised 25 % of bank interest when lending money on bank notes, and 20 % of bank interest when leading money on the Lombard manner. After five years the contract was not renewed because Piran had obtained in the meantime another offer by Benzini who asked for a smaller bank interest. Piran also borrowed several large sums (e. g. 12,940 libers) from Soldanieri at Udine and in Venice. A part of the borrowed money was used for the repayment of old debts, the rest was probably used for trade purposes. In the description of the struggle of the inhabitants of Piran for the repayment of »usurious interest« after Soldanieri's death the author deals briefly with some medieval legal terms.

UDK 739.53(497.12 Maribor) "17/18"

Simoniti Marjetica, višji kustos, Pokrajinski muzej v Mariboru
62000 Maribor, Grajska 2, Yu

Mariborski kositrarji

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 22—29, cit. lit. 9

Sestavek obravnava kositrarsko obrt v Mariboru, predvsem delovanje kositrarske družine Caminolli. Skromno vednost o mariborskih kositrarjih iz 17. stoletja lahko dopolnimo z ugotovitvijo mojstrske značke Mateja Weissshaubta iz l. 1639. Z njeno pomočjo bo v bodoče lažje opredeljevati in odkrivati Weissshaubtova dela.

V Mariboru se je v 20. letih 18. stoletja naselila družina Caminolli, ki je dala pet kositrarskih mojstrov. Ob skromnem številu ohranjenih kositrarskih izdelkov te družine je bilo mogoče s pomočjo arhivskega gradiva razmejiti dejavnost posameznih mojstrov in jo zasledovati do konca 30. let 19. stoletja.

UDK 726.825(497.12 Ljubljana):92 Čop + Korytko

Cevc Emilijan, znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino umetnosti »Dr. France Stelč« Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani
61000 Ljubljana, Novi trg 5, Yu

Matevž Langus in Čopov ter Korytkov nagrobnik

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 29—37, cit. lit. 15

Dne 29. IV. 1838 so se na pobudo kulturno zavzetega oskrbnika ljubljanske križniške komende, Mihaela Pregla, zbrali nekateri prijatelji 1935 umrlega učenjaka Matija Čopa k posvetu, kakšen nagrobni spomenik bi mu postavili. Zraven je bil tudi slikar Matevž Langus, v čigar skicirki (Narodna galerija, inv. št. 139) najdemo prvo idejno skico nagrobnika, kakršnega so do 1840 z manjšimi spremembami tudi realizirali ter je oblikovan popolnoma klasicistično. Vse kaže, da je Langus Čopa tudi v risbi portretiral na mrtvaškem odru (skicirka inv. št. 136). — Prav tako je Langus po vsej verjetnosti projektiral nagrobnik 1839 v Ljubljani umrlega poljskega političnega interniranca Emila Korytko (skicirka in. št. 140). — Z denarjem, ki je ostal od nabirke za Čopov spomenik, so popravili tudi starejša nagrobnika dramatika A. T. Linharta in pesnika V. Vodnika.

UDK 343.253(497.12)"1848/1878":07

Vodopivec Peter, asistent, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848—1878)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 37—48, cit. lit. 50

Po kratkem prikazu razprave o smrtni kazni od druge polovice 18. stoletja dalje in razvoja topogledne zakonodaje v posameznih evropskih državah, pokaže avtor na odmeve razprave o smrtni kazni v Avstriji v letih 1848 do 1878 v periodičnem tisku na Slovenskem. Pri tem ugotavlja, da zahteva po odpravi smrtnih kazni v opisanem obdobju na Slovenskem niso našle pozitivnega odziva, nasprotno, ostra kritika liberalnih reform kazenske zakonodaje v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja in poročila o usmrčitvah kažejo, da slovenski prostor zahtevam po odpravi smrtnih kazni še zdaleč ni bil naklonjen. Tako ostaja v času močno osamljen nastop tedanjega študenta prava in kasneje znanega slovenskega publicista Karla Slanca, ki je 1876. leta v Slovenskem narodu zavrnil prevladujoče nazore o kriminalu in kaznovanju, opozoril na socialno pogojenost kriminala in prav verjetno kot prvi na Slovenskem odločno in v načelu zavrnil smrtno kazen.

UDK 329.15(497.12) "1896"

Pleterski Janko, redni univerzitetni profesor, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Osemdeset let od ustanovitve slovenske delavske stranke

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, št. 1, maj 1977, str. 48—52, cit. lit. 17

Jugoslovanska socialdemokratska stranka je bila leta 1896 ustanovljena v splošnem toku delitve avstrijske socialne demokracije v nacionalne delavske stranke, a tudi zaradi potreb samostojnega reševanja problemov socialističnega gibanja med Slovenci in drugimi Južnimi Slovani habsburške monarhije. Avtor prikazuje pripravljanje ustanovnega kongresa in problematiko, ki se je je stranka lotevala ob svoji ustanovitvi.

UDC 726.825(497.12 Ljubljana):92 Čop + Korytko

Cevc Emilijan, Scientific Counsellor, The Institute for History of Fine Arts »Dr France Stele«, The Slovene Academy of Arts and Sciences in Ljubljana

61000 Ljubljana, Novi trg 5, Yugoslavia

Matevž Langus and Matija Čop's and Emil Korytko's Tombstones

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977, pp. 29—37, notes 15

On the initiative of Mihael Pregl, an ardent administrator of the property of the Order of the Cross, there was a meeting held by some friends of the deceased Matija Čop (d. in 1835) on 29 April 1838. The discussed what kind of memorial (tomb stone) should be erected in Čop's memory. The painter Matevž Langus was also present. The first draft of the memorial can be found in Langus's sketch-book (The National Gallery, Inv. No. 139) as it was later -with minor changes- realized by 1840. It is shaped in a classicistic form. It seems probably that Langus made a portrait, a drawing of Langus, on his death-bed (The Sketch-Book, Inv. No. 136). — It is also likely that Langus made a design of a memorial dedicated to a Polish political internee, Emil Korytko (The Sketch-Book, Inv. No. 140). — With the money that has been left from this collection for Čop's monument, the older memorial of the playwright A. T. Linhart and poet V. Vodnik, were also repaired.

UDC 739.53(497.12 Maribor) "17/18"

Simoniti Marjetica, Senior Custodian, The Regional Museum in Maribor, 62000 Maribor, Grajska 2, Yugoslavia

Tinkers from Maribor

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977, pp. 22—29, notes 9

In the present article the tinkers' trade in Maribor is discussed, mainly the activity of the Caminolli family of tinkers. A scarce knowledge about tin-plate workers from the 17th century Maribor can be enlarged by the establishment of the master's sign of Matej Weissshaubt, dating from 1639. With the help of this sign it is going to be easier to discover and define Weissshaubt's works.

The Caminolli family, which gave five tin-plate masters, settled down in Maribor in the twenties of the 18th century. There has been preserved a small number of tin-plate objects which were made by this family, and it has been possible to define the activity of different masters and to trace it until the 1930'ies, on the basis of the archives materials.

UDC 329.15(497.12) "1896"

Pleterski Janko, Professor of History, Department of History, Philosophical Faculty of Ljubljana

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia

Eighty Years Since of Establishment of the Slovene Workers' Party

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977, pp. 48—52, notes 17

The Yugoslav Social-Democratic Party was established in 1896 in accordance with the general trend of division of Austrian social democracy in national workers' parties, as well as owing to the needs of independent solution of problems of Socialistic movement among the Slovenes and other South Slavic nations of the Habsburg monarchy. The author presents preparations for the foundation congress and problems, which were dealt with by the party, when it was established.

UDC 343.253(497.12)"1848/1878":07

Vodopivec Peter, Assistant Lecturer, Department of History, Philosophical Faculty of Ljubljana

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yugoslavia

The Penalty of Death as Reflected in Printing in Slovenia (1848—1878)

Kronika, a Review for Slovene Local History, 25, No. 1, May 1977, pp. 37—48 notes 50

After a short survey of the discussion of death penalty from the second half, of the 18th century onward, and the development of the related legislation in different European states, the author presents the echoes of the discussion of death penalty in Austria between 1848—1878 in periodicals in Slovenia. The author has come to a conclusion that demands to do away with the death penalty in the described period in Slovenia did not meet a positive response, on the contrary, a sharp criticism of liberal reforms of penal laws in the sixties and seventies of the 19th century and reports on death penalties which were carried out, show that these demands for abolishment of death penalty were not favourably viewed in the territory of Slovenia. A very isolated move was made by a then student of law, and later on a well-known Slovene publicist, Karl Slanc, who rejected the prevailing views about crimes and punishment in the newspaper Slovenski narod in 1876. Slanc also called the readers' attention to social causes of criminal acts, and it is probably him who strongly and in principle rejected penalty of death in Slovenia.

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije
ter s komercialnimi besedili
in čestitkami

ZA OBLETNICO OF
SLOVENSKEGA NARODA

in

ZA PRAZNIK DELA
1. MAJ

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje sodelovanje
na gospodarskem in kulturnem področju*

obenem pa želijo

v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila

TOZD — trgovina na debelo s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — trgovina na drobno s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — izdelava in prodaja modne konfekcije »Modna konfekcija« s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — izdelava in prodaja modnih pletenin »Lama« s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — izdelava ročnih preprog »Banačanka« s sedežem Novi Kneževac.

TRGOVSKO IN PROIZVODNO PODJETJE
 LJUBLJANA, MASARYKOVA 17

Telex: YUVETEX 31179
 Telefon: Centrala 312 366

VELETEKSTIL

Poslovalnice TOZD
 trgovine na drobno:

Veletekstil, Čopova 12
 Veletekstil, Mestni trg 7
 Veletekstil, Mestni trg 6
 Veletekstil, Miklošičeva 22
 Veletekstil, Tržaška 37
 Veletekstil, Gosposvetska 1
 Veletekstil, Celovška 99
 Veletekstil, Tavčarjeva 1
 Veletekstil, Čopova 14
 Mestno gledališče
 Veletekstil, Zalog
 Veletekstil, Črnomelj
 Veletekstil, Tržič
 Veletekstil, Celovška 179
 Veletekstil, Zaloška c. 59

Obrati proizvajalce:

TOZD Modna konfekcija, Ljubljana
 Ulica prvoborcev 75
 TOZD Lama, Ljubljana, Gosposka 4
 TOZD Banačanka, Novi Kneževac

arbo

tovarna
 kemičnih
 izdelkov
 ljubljana-polje

Proizvajamo:

impregnacijska sredstva za les
 ARBONITE,
 sredstvo za čiščenje kamnitih
 površin TERACO + MARMOR,
 antikorozijska sredstva.

Cestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

GOSPODARSKO RAZSTAVIŠČE

LJUBLJANA

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

ORGANIZIRA POLEG STALNIH RAZSTAV SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA ŠE SPECIALNE RAZSTAVE IN SEJME ZA POSAMEZNE STROKE GOSPODARSTVA REPUBLIŠKEGA, ZVEZNEGA ALI MEDNARODNEGA ZNAČAJA. VSE TOZADEVNE VEČJE PRIREDITVE SO VNESENE V MEDNARODNI KOLEDAR RAZSTAV. V ČASU, KO NI RAZSTAV, SO RAZSTAVNI OBJEKTI NA RAZPOLAGO TUDI ZA RAZNE KULTURNE, DRUŽABNE IN ŠPORTNE PRIREDITVE TER KONGRESE

UPRAVA: LJUBLJANA, TITOVA C. 50
 Telefon: 311 022

OBIŠČITE
VSAKOLETNE
RAZSTAVE IN PRIREDITVE
NA GOSPODARSKEM RAZSTAVIŠČU
V LJUBLJANI

GENERALNI REMONT AVTOMOBILOV

AVTOOBNOVA

LJUBLJANA, Titova 136

Telefon h. c. 342 061, 342 777

Porabnike motornih vozil obveščamo, da strokovno, dovršeno in s kvalitetnim materialom:

opravljamo servisne preglede in popravila na vozilih TAM, FAP, OM, MERCEDES in na agregatih ZF,

brusimo motorne gredi, valje in bloke motorjev, rezkarje in orodja,

rezkamo glavne in ojnične ležaje.

Obratujemo celodnevno!

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila, voznikom motornih vozil pa srečno vožnjo!

TEOL LJUBLJANA

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 41 162, direktor 41 728

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

ŽELEZNIŠKO GOSPODARSTVO GRADBENO PODJETJE LJUBLJANA

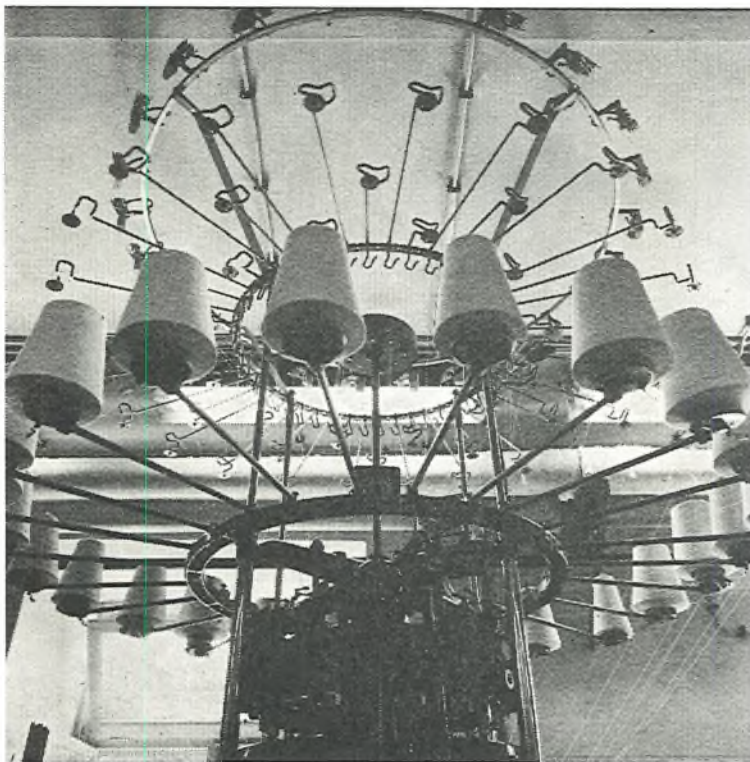
LJUBLJANA, OB ZELENJI JAMI 2

Tel. 313 044, 320 874

Dejavnosti podjetja:

- opravlja vse vrste visokih in nizkih gradenj,
- specializirano je za:
 - remont prog,
 - izdelavo žerjavskih prog,
 - izdelavo industrijskih tirov,
 - gradnjo objektov, ki služijo križanju cest in železnice v nivoju in zunaj nivoja;
- opravlja vse vrste sanacijskih del na objektih po klasičnih metodah kot tudi z umetnimi masami;
- proizvaja vse vrste drobljencev.

Tudi naš kolektiv čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za mednarodni praznik dela 1. maj

Pletenina Pletenina

Ljubljančanom govoriti o Pletenini je skoraj odveč. Tovarna obstaja že od leta 1861, ko je podjetnik Fidelis Terpinc zgradil v Vodmatu Tovarno sukna in kocev.

Že tedaj se je ponašala z odličnimi izdelki.

Po letu 1900 jo je kupil Dragotin Hribar, z namenom izdelovati nogavice, majice in perilo. Tako je nastala Tovarna pletenin. Njeni lastniki so ostali Hribarji do konca druge vojne, ko je z odločbo ministrstva za industrijo LRS prešla v narodne roke.

Tovarna, konglomerat najrazličnejših pletilnih strojev, je bila določena za trikotažno proizvodnjo. Nogavičarski stroji so takoj odšli, in sicer v Polzelo in v Savlje. Podjetje je le malo starih naprav obdržalo zase, pač pa je dobilo veliko »novih« iz Maribora, od tam pa tudi delavce in že leta 1948 poželo zavidljive uspehe.

Med vojno — res je, da lastnik ni bil nenaklonjen partizanom — so se v tovarni redno vršili sestanki OF, za katero je bila večina delavcev. Zbirali so nogavice in denar ter oboje pošiljali internirancem in partizanom.

Leta 1950 so delavci prevzeli podjetje in izvolili delavski svet. Z uvedbo ekonomskih enot in obratnih delavskih svetov se je samoupravljanje še bolj približalo neposrednemu proizvajalcu. V dvajsetih letih (od 1948 do 1968) je tovarna trikrat razširila predmet poslovanja, obenem pa so delavci neprestano izpopolnjevali delovne pogoje, proizvodnjo, organizacijo, strojni park in adaptirali zgradbo, slednje pa dokler je bilo le mogoče: vse do lani, ko je bil končno položen temeljni kamen za novo tovarno ob Letaški cesti — v industrijski coni.

Če komu, se po 106 letih poslovanja Pletenini gotovo spodobi, da zaživi na sodoben način, da organizacija združenega dela Pletenina s svojimi delavci zadira še bolj svobodno, da se še bolje organizira in izdatneje pripomore k ciljem združenega dela in vseh delovnih ljudi.

TOZD TEHNO IMPEX

UVOZ-IZVOZ

LJUBLJANA
Beethovnova 12
telefon 24 375

Specializirana izvozno-uvozna organizacija z dolgoletnimi izkušnjami in dobrimi poslovnimi zvezami doma in v tujini daje na voljo usluge v izvozu in uvozu blaga, organiziranju kooperacij in drugih poslih v mednarodni trgovini.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

luz

**Ljubljanski
urbanistični
zavod**
Ljubljana
vojtkova 57

Tel. 346 161, 346 181

Področje dela zavoda:

- proučuje, raziskuje, razvija in izpolnjuje metode in tehnike prostorskega planiranja in urbanističnega načrtovanja;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja prostorsko planerske dejavnosti (regionalne prostorske plane za ožja območja in posebne namene ter urbanistične programe in načrte);
- pripravlja kratko in srednjeročne načrte prostorske ureditve mesta in naselij na podlagi družbenogospodarskih načrtov;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja urbanistično načrtovalne dejavnosti (vse dele zazidalnih načrtov);
- pripravlja predloge smernic za izdelavo lokacijske dokumentacije in izdeluje lokacijsko dokumentacijo;
- opravlja zakoličenje in geodetska dela v zvezi z izdelavo lokacijske dokumentacije ter geodetsko komunalna dela pri dokumentaciji za realizacijo zazidalne zasnove;
- posreduje družbenim, političnim in drugim pravnim osebam strokovno pomoč in priporočila v urbanističnih zadevah;
- opravlja svoje naloge samostojno ali pa organizira izdelavo teh nalog, pri čemer sodeluje z vsemi pristojnimi dejavniki na republiškem, mestnem ali občinskem nivoju.

Ljubljanski urbanistični zavod čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

GEOLOŠKI ZAVOD LJUBLJANA

LJUBLJANA, DIMIČEVA 16

GEOLOŠKA RAZISKOVANJA

- geološke in geofizikalne raziskave
- mineralne surovine
- geomehanika, fundiranje nizkih in visokih zgradb
- konsolidacija gradbenih tal
- pitna, industrijska, termalna in mineralna voda

VRTANJE

- raziskovalno in eksploatacijsko
- za sidranje
- za konsolidacijo tal
- pilotiranje pri fundiranju objektov

RUDARSTVO

- raziskave
- masovno miniranje

PROJEKTIRANJE IN
KONSTRUKCIJE VRTALNIH
STROJEV IN OPREME
INVESTICIJSKA DELA V TUJINI
ZASTOPANJE TUJIH FIRM

Tudi naš kolektiv čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj

LJUBLJANA, DRAGA 41

Podjetje za proizvodnjo kmetijske
mehanizacije in opreme, s p. o.

Telefon gl. dir.: 57 052, h. c.: 55 366

Telex: 31-271, p. p. 7/1 61001

Telegram: Agrostroj Ljubljana, Ljubljana

konstruira, projektira in izdeluje najsodobnejše
naprave za namakanje z umetnim dežjem v
stabilnih, polstabilnih in premičnih sistemih.
Opravlja servis kmetijske in gozdarske mehani-
zacije ter avtomobilov Skoda, Simca, Saab, Land
Rover in Zaporozec. Izdeluje epoxy smole in
kite, odporne proti kislinam in alkalijam za
uporabo v elektro, strojni, gradbeni in živilski
industriji.

Izdeluje silose in plastenike.

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim
poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve
OF slovenskega naroda in za mednarodni
praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partner-
jem in znancem pa želimo v majskih praznikih
mного prijetnega razvedrila, voznikom motor-
nih vozil pa srečno vožnjo!

SLOVENSKE ŽELEZARNE

TOVIL

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA, Tomažičeva 2

Telefoni h. c. 61 053

61 533

61 088

direktor 61 272

Izdeluje vijačno blago od ϕ 2 do
 ϕ 6 mm iz materialov Fe, Ms, Al in

- vijake za kovine,
- vijake za les,
- vijake za pločevino,
- specialne vijake za čevlarsko
in drugo industrijo,
- kovice Fe, Ms, Al, Cu, Ag.

Kvaliteta naših izdelkov je splošno
znana — cena konkurenčna

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim po-
slovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF
slovenskega naroda in za mednarodni praznik
dela — 1. maj.

TERVOL
PERLIT
KITI ZA TESNENJE
DAMPA
ARMIRANI POLIESTRI
MONTAŽNA DEJAVNOST

ČESTITAMO VSEM
DELOVNIM KOLEKTIVOM
IN NAŠIM POSLOVNIM
PRIJATELJEM ZA
OBLETNICO USTANOVITVE
OF
SLOVENSKEGA NARODA
IN ZA MEDNARODNI
PRAZNIK DELA
1. MAJ

TERMIKA
ljubljana, kamniška 25

TEHNIČNA TRGOVINA
IZVOZ - UVOZ IN SERVISI

slovenija avto

LJUBLJANA Celovška 150
export - import

zastopanje tujih firm,
trgovina na debelo
in drobno z motornimi
vozili, bicikli, nadomestnimi
deli, gumami, spošnim in
elektroavtomaterialom,
investicijsko opremo,
gradbenimi stroji in
lovskim orožjem.
Servis in remont za
motorna vozila.

Predstavnitva:
Beograd, Ul. 27. marta 34
Rijeka, Borisa Kidriča 58/a
Novi Sad, Borisa Kidriča 19/a
Split, Ul. Nikole Tesle 21
Maribor, Grajska 7
Skopje, 11. oktombri

POTROŠNIKI

ELEKTROSTROJNO PODJETJE

Tiki

vam daje na voljo svoje kvalitetne
proizvode, ki so potrebni v vsakem
gospodinjstvu:

Električne boilerje vseh velikosti s pri-
znanim estetskim videzom.

Kuhinjske nape za prezračevanje kuhinj
s priključkom na ventilacijski kanal ali
brez njega.

Prezračevalce sanitarij.

V okviru marketinga **TIKI-RZS** prodaja-
mo plinske pretočnike boilerjev in plin-
ske aparate za etažno ogrevanje po li-
cenci »Junkers«.

Za vse proizvode zagotavljamo funkcio-
nalnost in kvaliteto. Imamo dobro or-
ganizirano servisno službo.

Naše proizvode lahko kupite po vsej Ju-
goslaviji. Zahtevajte prospekte!

LJUBLJANA, MAGISTROVA 1
tel. 061, 57 875

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj!

SLOVIN, LJUBLJANA, FRANKOPANSKA 18

Predmet poslovanja:
proizvodnja alkoholnih in brezalkoholnih pijač,
kmetijstvo in predelava, trgovina, izvoz-uvoz ter
gostinstvo

Osnovni proizvodi:

alkoholne pijače: vina — namizna, visokokvalitetna,
aromatizirana in peneča

brezalkoholne pijače: Cockta, Jupi, Coca Cola,
proizvodi Schweppes in sadni sokovi Frupi

kmetijski proizvodi: grozdje, sadje, živina

POMURKA MURSKA SOBOTA

z organizacijami združenega dela

DEL'KATESA,
Ljubljana
DROGERIJA,
Ljubljana
GOSTINSTVO,
Zagorje
GOSTINSKO
PODJETJE,
Domžale
GSP HOTEL
RUDAR,
Trbovlje
LOKA,
Skofja Loka.
MAVRICA,
Ljubljana
ZASAVSKA
KMETIJSKA
ZADRUGA,
Trbovlje
NAPREDEK,
Domžale
1. JUNIJ,
Trbovlje
ROŽCA,
Jesenice
TABOR,
Grosuplje
KOCNA,
Kamnik
MANUFAKTURA,
Ljubljana
SLAVIJA,
Ljubljana

OPERA KLET,
Ljubljana
Restavracija
DELAVSKI DOM,
Ljubljana
Slaščičarna TIVOLI,
Ljubljana
GOSTINSKO
PREHRAMBENI
CENTER,
Bežigrad, Ljubljana
GALEB,
Ljubljana
AGENS PROJEKT,
Ljubljana
GP ISTR,
Ljubljana
K'K, POMURKA,
Murska Sobota
KK RADGONA,
Gornja Radgona
ŽIVINOREJSKO
VETERINARSKI
ZAVOD ZA
POMURJE,
Murska Sobota
MITRO,
Maribor
POTROŠNIK,
Murska Sobota
MERKUR,
Murska Sobota
VESNA, Ljutomer
LIPA,
Lovrenc na Pohorju

izreka čestitke ob velikih praznikih,
ki jih slavijo delovni ljudje v letu 1977

Kolinska

HP KOLINSKA LJUBLJANA

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partner-
jem in znancem pa želimo v majskih praznikih
mnogo prijetnega razvedrila.

VIATOR-prometno, hotelsko in turistično podjetje

MED ŠTEVILNIMI DEJAVNOSTMI VAM PRIPOROČAMO ZLASTI:

- Sodobne avtobuse za medkrajevni promet in turistična potovanja,
- tovornjake za hiter prevoz tovorov na kakršnikoli relaciji,
- radio-taksi službo: prevozi oseb z vozili R-12, prevozi manjših skupin s kombi-busi, posebna službena vozila R-16 in prevozi manjših tovorov.
Kličite na telefon 20 424 in 323 062.
- hotele:
NA GORENJSKEM: Golf — Bled, Špik — Gozd Martuljek, Malograjski dvor — Kamnik, Šimnovec — Velika planina.
NA KOROŠKEM: Rimski vrelec — Kotlje, Planinka — Črna, Poljana — Prevalje.
NA PRIMORSKEM: Sabotin — Nova Gorica, Neptun — Kanal.
V BELI KRAJINI: Bela Krajina — Metlika, Lahinja — Črnomelj, Smuk — Semič.
V PREKMURJU: Park — Lendava, Terme — Petišovci.
- rekreacijske centre:
Velika planina z urejenimi sprehajalnimi stezami sredi planšarskega sveta in Gozd Martuljek — naravni park in klimatsko letovišče,
- camping: ob mirni in topli Kolpi (Vinica), pri termalnem kopališču v Prekmurju (Petišovci), v naravnem parku pod Špikom (Gozd Martuljek),
- turistične agencije po vsej Sloveniji (Ljubljana, Jesenice, Kranjska gora, Crnomelj, Domžale, Kamnik, Slovenj Gradec, Ljutomer, Vrhnika) in drugod (Beograd, Zagreb, Duga Resa), ki vam uredijo vse za potovanje in počitnice.

ŽELIMO VAM OBILO DELOVNIH USPEHOV

naš potnik — naš gost

SLAŠČIČARSKO PODJETJE

KONDITOR

Ljubljana, Koblarjeva ul. 3 — Tel. 311 981

SLAŠČIČARNA

s kavarno, pizzerijo, oddelkom slaščic, snack barom, bistrojem in teraso

v Ljubljani, Čopova ulica 14

ki je odprta vsak dan razen nedelje od 8. do 22. ure.

V njej vam nudimo veliko izbiri specialnih tort, prvovrstnega domačega peciva, sladoleda, bogato izbiri pizz in jedil na žaru ter vseh vrst izbranih pijač.

Po želji in okusu vam izdelamo torte za razne priložnosti.

Za obisk se priporočamo tudi v drugih naših poslovalnicah.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

**bp Kolinska
tozd Kemin**

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 50

Telefon h. c. 316 244

NAŠ PROIZVODNI PROGRAM JE TALE:

Industrijska proizvodnja, predelava, dodelava vseh vrst lepil, prečiščene, tehnične in druge želatine, pomožna sredstva za papirno, lesno, tekstilno, usnjarsko, gradbeno industrijo in široko potrošnjo.

Vsem poslovnim prijateljem, znancem in vsem delovnim ljudem čestitamo za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

simbol,
ki zagotavlja
varnost,
zaupnost,
natančnost in ekspektivnost

Ljubljanska banka

Ljubljanska banka

ime,
ki zagotavlja
sodobno,
učinkovito in zanesljivo
bančno poslovanje

**LIZ - INŽENIRING
LJUBLJANA**

BEETHOVNOVA 11/6

podjetje za investitorski inženiring in projektiranje, Ljubljana

opravlja vse posle investitorskega inženiringa: ekonomsko in finančno programira investicije, projektira in organizira projektiranje za vse vrste gradenj, nadzira kvaliteto in kvantiteto gradnje, sodeluje na področju bančnih poslov in opravlja za investitorje vse vrste pravnih poslov.

20-letne izkušnje so garancija za kvalitetno opravljanje poverjenih nalog.

**ČESTITAMO VSEM DELOVNIM
LJUDEM ZA 1. MAJ — PRAZNIK
DELA**

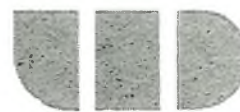
**ZAVOD ZA USPOSABLJANJE SLUŠNO
IN GOVORNO PRIZADETIH,
N. SOL. O. LJUBLJANA**

TOZD Učne delavnice b. o.

61000 LJUBLJANA BEŽIGRAD 8
telefon 311 177 — žiro račun 50102-603-48496

TISKARSTVO:

VEČBARVNI TISK
PLAKATI
RAZGLEDNICE
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
BROŠURE
KNJIGE
OBRAZCI
ITD.

Naši specialni
oddelki:

STROJNA STAVNICA
ROČNA STAVNICA
KNJIGOTISK
KNJIGOVEZNICA
TISKARNA, LITOGRAFIJA
USNJENA GALANTERIJA
IN MODNA ŠIVALNICA

Opravljam vsa dela omenjenih strok solidno in po konkurenčnih cenah. Za naročila se priporočamo!

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

GRADBENO PODJETJE

TEHNIKA

LJUBLJANA, VOŠNJAKOVA ULICA 8

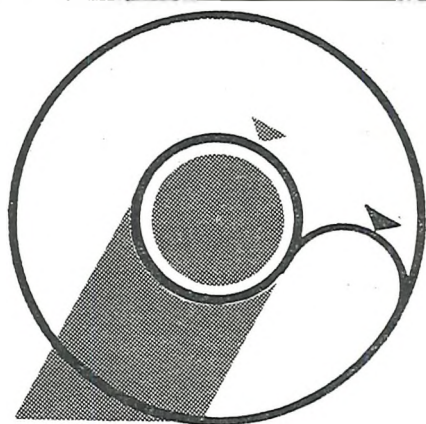
telefon: 311 444

telex: 31429 YU — GPTEH

Tudi naš kolektiv čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj

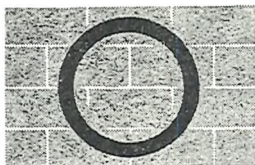
Predmet poslovanja:

- graditev, projektiranje vseh vrst visokih in nizkih zgradb,
- graditev objektov za tržišče in oddajanje poslovnih prostorov v najem,
- proizvodnja in prodaja gradbenega materiala in izdelkov,
- opravljanje uslug tujim naročnikom in prodaja lastnih izdelkov v obratih, opažarski obrat, železokrivski obrat, obrat mehanizacije, mehanični servis, kovinski obrat (proizvodnja mehaničnih lopat in pretovornih betonskih silosov) in avtopark,
- izvajanje investicijskih del v tujini,
- izvoz in uvoz blaga ter drugega reprodukcijskega materiala zase in za druge,
- zastopanje tujih firm

indov
EXPORT-IMPORT
industrija
ovitkov d.o.o.
ljubljana
poljanska 95
321155, 316 052

Izredno pestra izbira
kvalitetnih naravnih črev, ovojev
za pečenje in drugih umetnih
ovitkov vam je vedno na razpolago.

OBLOGA-SLIKOPLASTIKA

OBRTNISKA ZAKLJUČNA DELA
V GRADBENISTVU P. O.

LJUBLJANA POLJE

tel. 48 101, 48 102

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, keramičnimi, klinker ploščicami in mozaikom — pečarska, soboslikarska in pleskarska dela — oblaganje s tapetami, polaganje tlakov iz plastičnih mas in iglanih preprog.

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

ZDRUŽENA PODJETJA SLOVENSKE PAPIRNE INDUSTRIJE

SOZD SLOVENIJA PAPIR n. sol. o.

LJUBLJANA, Resljeva cesta 14 - Telefon: 325 161, 320 987 - Telex: 31-134 YU paples

Kolektivi se pridružujejo čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj

modna hiša

V LJUBLJANI, MARIBORU IN OSIJEKU

Pomlad je prinesla nove modne novosti, ki bodo popestrile marsikatero garderobo. Pred nakupom lahkinih oblačil ne pozabite obiskati **Modno hišo v Ljubljani, Mariboru, Osijeku in Smederevu**, ki je za novo sezono pripravila pester asortiment ženske, moške in otroške konfekcije, modnih pletenin, metrskega blaga, galanterijskih artiklov ter aktualnih modnih dodatkov.

Modna hiša želi zadovoljiti vsem okusom in željam, zato boste našli v njenih prodajnih enotah modele za vse starosti in postave.

Modna hiša čestita vsem svojim kupcem in vsem delovnim ljudem za praznik dela 1. maj.

Kemična čistilnica, pralnica in barvarna

Labod

317 591

LJUBLJANA, Poljanski nasip 4—6

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

Elektroobnova

LJUBLJANA-POLJE
Telefon 48 063

opravlja vse vrste elektroinstalacij na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov.

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

TRGOVSKO PODJETJE

drogerija

61000 Ljubljana
Milana Majcna 12

obvešča cenjene kupce, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani bogato izbiro domačih in uvoženih kozmetičnih izdelkov, manikirnega pribora, raznih ščetk za lase, zobe in roke, toaletnih torbic, razpršilcev za toaletno vodo, poleg tega pa tudi ur in zlata. Vabimo vas tudi na kozmetično nego v naša kozmetična salona »Cutis« v Pražakovi 8 in »Jana« na Celovski 145, kjer so vam na razpolago tudi pedikura, podvodna masaža in savna.

Upamo, da vas bomo zadovoljili s pestro in bogato izbiro, dobro kvaliteto in sprejemljivimi cenami.

ŠTAMPILJKE • ETIKETE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 44 637.

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

VELETRGOVINA

KURIVOPRODAJA

Ljubljana, Čopova 14

vam oskrbi vse vrste trdih goriv (premog, drva in žamanje) ter gradbeni material, opečne izdelke, kritino, cement, izolacijski material, stavbno pohištvo, keramične ploščice in druge lesne in gozdne asortimente.

Informacije: tel. 21 457, 22 448 in 310 544

Delovni kolektiv Kurivoprodaje čestita poslovnim partnerjem in vsem delovnim ljudem za mednarodni praznik dela 1. maj

ZINA - industrija ščetk

61001 Ljubljana

trpinčeva 108

tel: (phone) n. c. 48 047

direktor: 48 233

bančni račun: 50101-601-15190

pp 599

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

TEŽMER

PODJETJE ZA POPRAVILO
TEŽNIH IN MERILNIH NAPRAV

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44

Telefon 20 844, direktor 23 453

in obrat v Izoli telefon 71 322

čestita

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

GRADBENO OBRATNO PODJETJE

OBJEKT

LJUBLJANA

POD HRIBOM 55

Telefon n. c. 55 880 — dir. 55 244

opravlja vsa gradbena
in obrtniška vzdrževalna dela

Delovni kolektiv čestita vsem svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

LJUBLJANA, MASARYKOVA 4

Telefon: 324 361, 324 364, 314 730

Telex: 31577 YU KRIM

Čestitamo vsem ljudem in poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF in za praznik dela — 1. maj!

**GRADBENO
PODJETJE**

LJUBLJANA — PODMILŠČAKOVA 24

Proizvodne enote TOZD I, tel. 317 848

Proizvodne enote TOZD II, tel. 313 144

Proizvodne enote TOZD III, tel. 313 427

Centralni obrati TOZD IV, tel. 341 977

direktor tel. 314 361

Specializirani smo za vzdrževalna dela, adaptacije stanovanjskih, poslovnih in industrijskih zgradb ter uslug s področja gradbeno obrtniških del. Opravljamo tudi manjše industrijske nove gradnje. Prodajamo beton in betonske polizdelke, malto iz acetilenskega apna, opravljamo železokrivske storitve.

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrije

LJUBLJANA, Parmova 33

prevzema in izvaja inženiringe za izgradnjo in rekonstrukcijo raznovrstnih industrijskih objektov, izdeluje projekte in ekonomske elaborate.

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo za obletnico ustanovitve

OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Galeb TRGOVSKO
PODJETJE

LJUBLJANA, MESTNI TRG 21

Cestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

- Mestni trg 21
- Miklošičeva cesta 30 in 36
- Rimska cesta 9 (Pasaža)
- Trg MDB 10,
- Poslovalnica podhod Ajdovščina,

kjer boste solidno postreženi

Trgovsko podjetje
volna

Ljubljana, Mačkova 2

ČESTITA VSEM
DELOVNIM LJUDEM
ZA OBLETNICO OF
IN ZA
PRAZNIK 1. MAJ

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Telefon 43 480

Nudimo izdelke iz marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna, pesek za teraco in dolomitni pesek za malte ter izdelke iz granita

Sava Kranj

STOZD KTM - PROTEKTOR

opravlja v svojem servisu v Tovarniški ulici montažo, demontažo in centriranje avtoplaščev ter pranje avtomobilov.

Čestitamo vsem delovnim ljudem ob prazniku dela — 1. maju.

MERCATOR

Za praznik dela — 1. maj
čestitamo svojim potrošnikom,
poslovnim prijateljem in vsem
delovnim ljudem ter jim želimo
veliko delovnih uspehov

ŽIVILSKI KOMBINAT

z delovnimi enotami TOZD mlina, pekarnarstva Ljubljana, Šumi Ljubljana, Triglav Lesce, Imperial Krško, pekarnarstva Dolenjska, pekarnarstva Kranj, Gorenjka Lesce, Maloprodaja Ljubljana, DS skupnih služb

ČESTITAMO VSEM
DELOVNIM KOLEKTIVOM
IN NAŠIM POSLOVNIM
PRIJATELJEM ZA
OBLETNICO USTANOVITVE
OF
SLOVENSKEGA NARODA
IN ZA MEDNARODNI
PRAZNIK DELA
1. MAJ

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

V SESTAVU TEMELJNIH ORGANIZACIJ ZDRUŽENEGA DELA: SPLOŠ-
NE GRADNJE, KOVINSKO LESNI OBRATI IN PROJEKTIVNI BIRO

Tudi naš kolektiv čestita za obletnico ustanovitve OF
slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj

SLOVENIJALES

dekorativna

Ljubljana, INDUSTRIJSKA PRODAJALNA
Celovška 280, telefon 54-241, int. 17

NUDI PO TOVARNIŠKIH CENAH
POHIŠTVENE TKANINE, DEKORATIVNE
TKANINE, ROČNO TKANE VOLNENE
TAPISERIJE, PREPROGE, BLAZINE,
POSTELJNA PREGRINJALA.

STROKOVNI NASVETI!

ODPRTO OD 8. DO 19. URE – OB SOBOTAH OD 8. DO 13. URE !

Avtobus št. 1 in 8

PARKIRNI PROSTOR

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letnik
VI/58 do 24/76

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta
in okolice (1955), knjigotrška cena 2,50 din

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE
(1956), knjigotrška cena 2 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957),
knjigotrška cena 2 din.

Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE
MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 2,80 din.

Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE
USTANOVE (1971), knjigotrška cena 15 din.

Avionski posnetek Novega mesta pred drugo svetovno vojno (iz fototeke Dolenjskega muzeja).